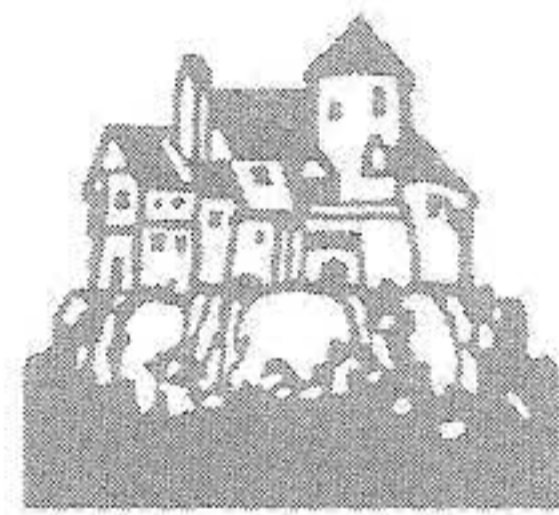

Miroslav Plaček
Martin Bóna

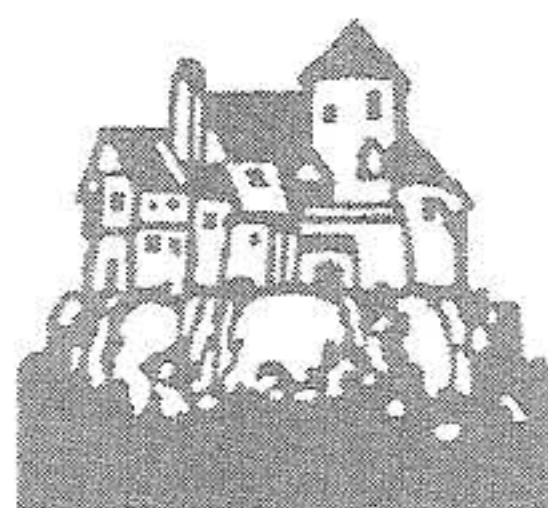
ENCYKLOPEDIA
SLOVENSKÝCH
HRADŮ

Nakladatelství Libri
Praha 2007

OBEČNÁ ČÁST

Miroslav Plaček

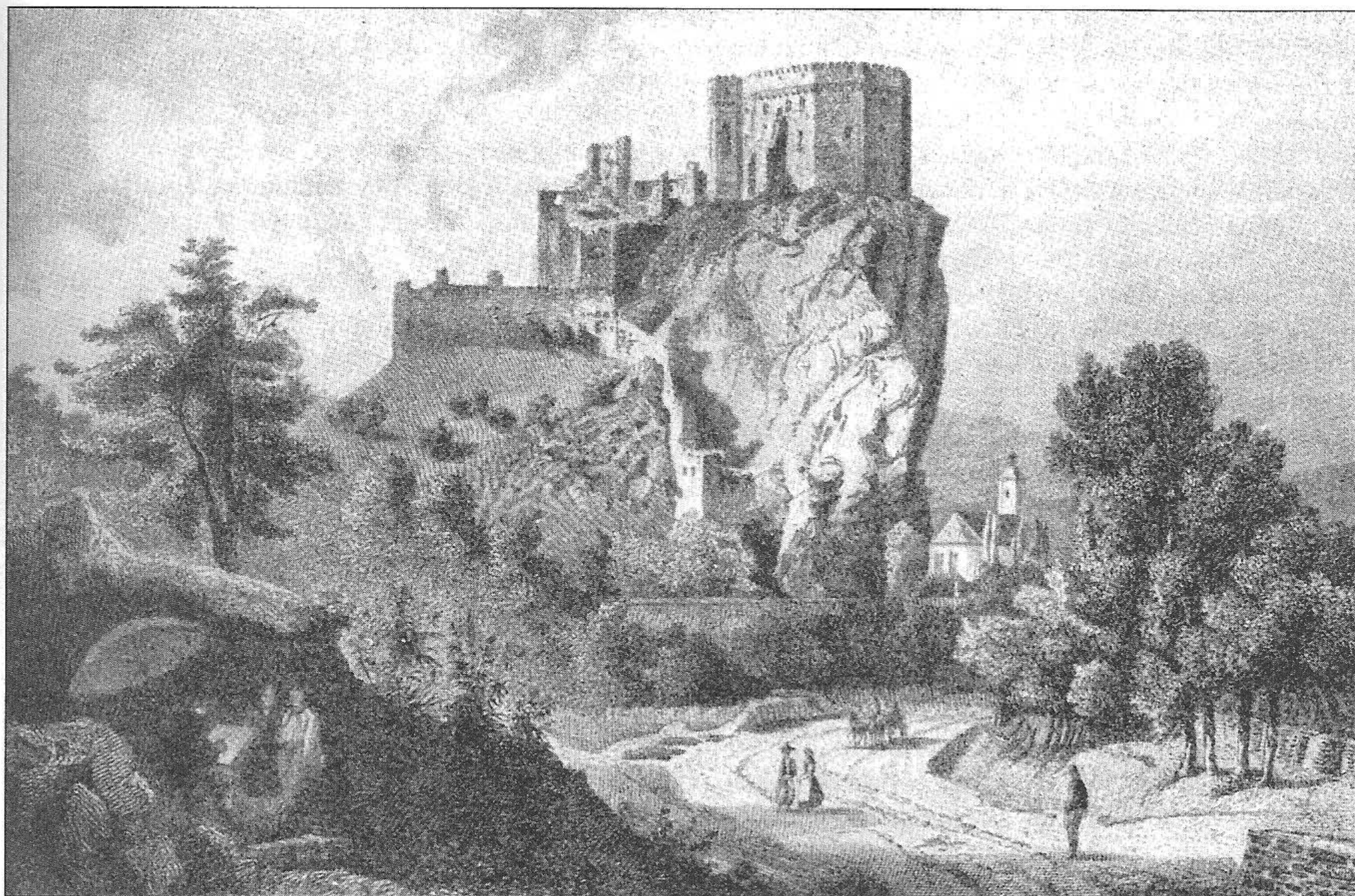

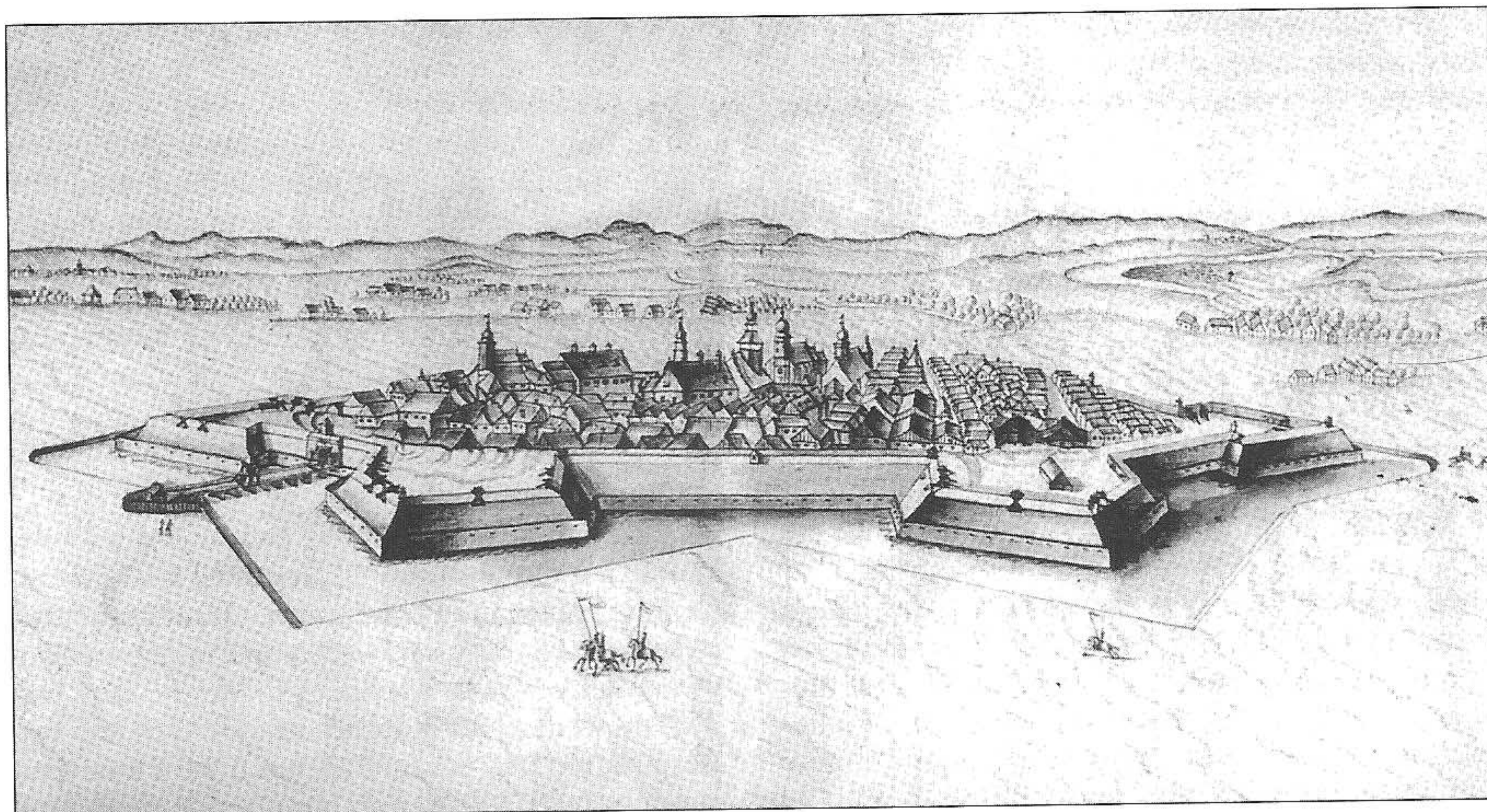
ÚVOD

Hrady dnes představují pozoruhodný a pro veřejnost nesmírně atraktivní fenomén. Umístěním v půvabných či dokonce divokých polohách v nádherné přírodě Slovenska lákají k návštěvám. Ale smyslem hradů v dobách minulých nebylo zdobit krajinu, nýbrž musely

1. Zájem o hrady zvýšili romantičtí vedutisté a v polovině 19. století zobrazili též Beckov.

plnit řadu úloh, kvůli nimž je panovník a šlechtická vrstva společnosti stavěli. Nejčastěji plnily funkci obytnou a obrannou a právě z nich – jako bezpečných center – mohli příslušníci šlechty spravovat pozemkový majetek a ovládat své lidi. A to i tehdy, když hrady stály v odlehlých polohách na vysokých kopcích. Hospodářství totiž pánům řídili jejich šafáři a vsi spravovali rychtáři (*šoltýsi*) a při hlavní osadě později stávaly pohodlné panské domy (*kurie*), kde se přebývalo v mírových časech. Jednodušší to měly rody, jejichž

2. Moderní bastionové opevnění mělo město Nové Zámky, jež po roce 1571 nahradilo starší palánkovou pevnost.

hrady byly situovány v rovinách, ovšem často za cenu snížené obranyschopnosti. Královské hrady zase sloužily jako správní centra provincií a žup, zabezpečovaly provoz na významných komunikacích a jako pevnosti napomáhaly obraně před nepřáteli země a vnitřními odpůrci krále. Ve středověku se časy klidu rychle střídaly s obdobími válek a bojů, neboť pro ně šlechta žila a v nich také umírala. Hrad se proto velmi často stal poslední nadějí k záchraně peněz, cenností a hlavně života, bohužel většinou jen pro úzký okruh vyvolených.

I když společenský a technický pokrok byl velmi pozvolný, středověk nebyl dobou strnulou a vývoj se rovněž projevil v rozšiřování a přestavbách hradů. Narůstající požadavky na pohodlí a reprezentaci nakonec vyvolaly vznik sídel zámeckého charakteru, na Slovensku *kaštielů*, které však až do konce 17. století byly rovněž přizpůsobeny obraně. Důvod byl prostý. Od smrti skvělého válečníka Jana Hunyadiho (1456) až do porážky Osmanů u Vídně v roce 1683 hrozilo ze strany Turků Slovensku akutní nebezpečí kořistnických vpádů, a dokonce i okupace. Zatímco většina hradů v českých zemích byla opuštěna již v průběhu 15. a na počátku 16. století – jen stará centra pospojovaných panství byla občas i přestavována (Český

Šternberk, Jindřichův Hradec) – na Slovensku tomu bylo jinak. Četné středověké hrady se začlenily do řetězu protitureckých pevností, nebo za protihabsburských povstání sloužily jako opěrné body armád obou stran. Jejich obranyschopnost dokázaly nějakou dobu posilovat fortifikace vybavené baštami pro instalaci děl, ale pozadu nezůstávaly ani úpravy k pohodlnému bydlení. Život na hradech trval, dokud vojensky hrozili Turci a s nimi často spojení protihabsburští vzbouřenci.

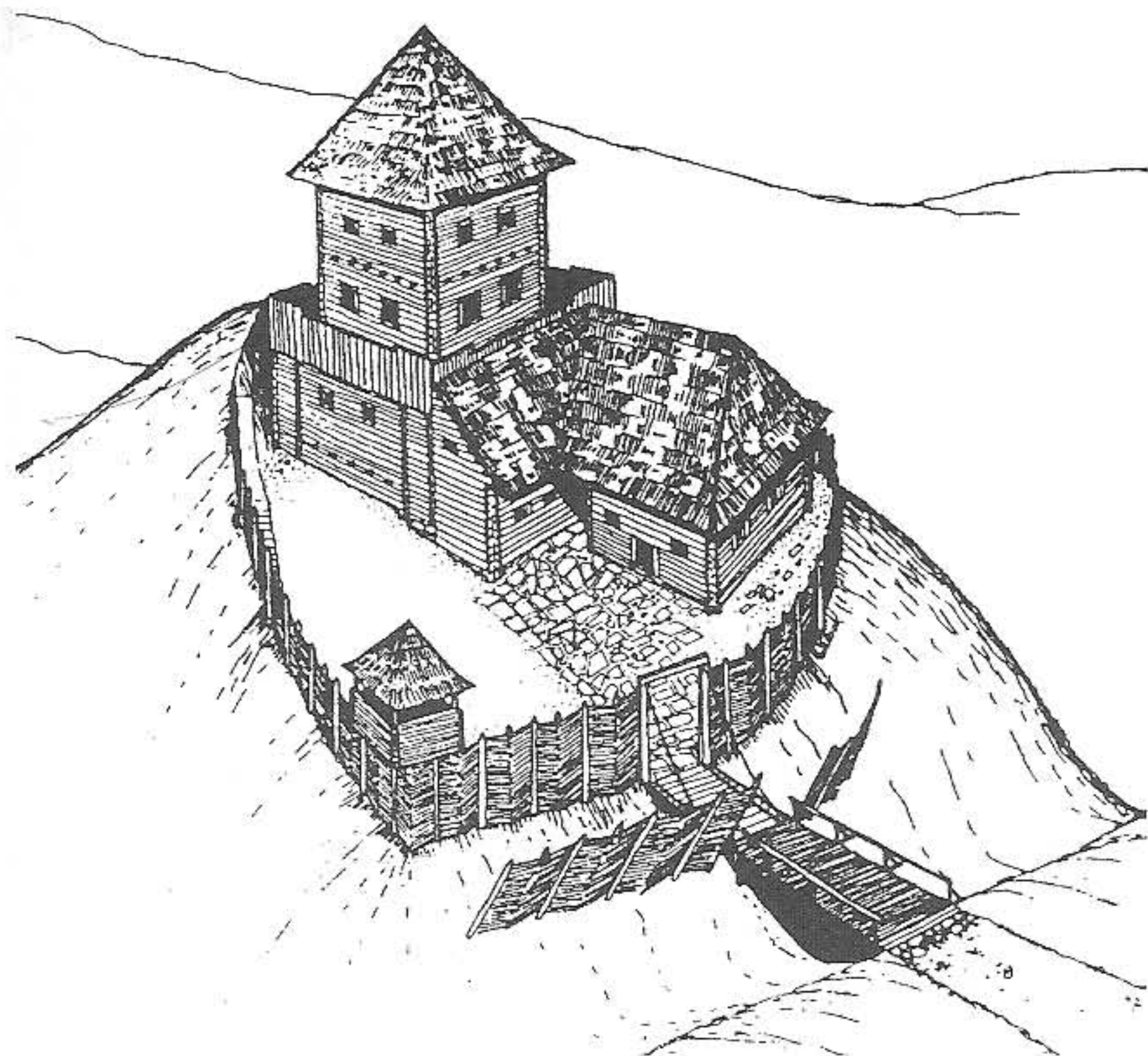
Avšak i modernizované hrady časem ztrácely vojenskou hodnotu a úplně je zastínily velké bastionové pevnosti. Je přitom lhostejné, zda šlo o pevnostní novostavby jako byly Nové Zámky a po jejich pádu Leopoldov, nebo moderní fortifikace měst (Košice) a nížinných hradů (↗Komárno). Hrady poničené za vojenských událostí při posledním protihabsburském povstání Františka II. Rákócziho v letech 1703–11 už nebyly z ekonomických příčin obnoveny a obytnou, rezidenční a reprezentační funkci plně přejaly neopevněné kaštiely (zámky). Poslední vzednutí stavební činnosti na hradech se objevilo s romantismem. Místo historizujících novostaveb a úprav zámků (např. Rusovce, Velké Uherce, Bohunice nad Váhom) se v tomto duchu přestavovaly a obnovovaly hrady. Nejvíce známé jsou ↗Smolenice, a především ↗Bojnický zámok; přestavět je nechali Josef a Jan Pálffyové.

Cílem předložené publikace je postižení základních

rysů vývoje výhradně hradů pocházejících z vrcholného a pozdního středověku a jejich encyklopedický soupis. Kniha tudíž neobsahuje objekty a lokality z kategorie hrádků a kaštieľů. Hrádkem se zde rozumí především nevelké jednodílné sídlo, často jen ze dřeva a hlíny, umístěné navíc podle terénních možností ve zvýšené poloze. Kvůli stavebnímu rázu zanikly bez nadzemních pozůstatků a jejich detailní poznání není bez podrobného archeologického zkoumání možné. Z mnohých je možno jako typické příklady představit reliéfy takových sídel u Slovenského Pravna, Turie, Kamenína, Šimonovců (Tuszavár), Brestova a patrně i ve Veselém. Po celoplošném archeologickém výzkumu K. Piety a V. Hanuliaka byl vzácně rekonstruován ze dřeva roubený hrádek v Liptovské Maře-Havránku. Jsou však také hrádky s jedinou kamennou stavbou – věží (Šípkov) či obytným stavením (Vajkovce), ale většinou pouze s dřevěnou ohradou. Všechny zanikly kvůli neschopnosti plnit vzrůstající nároky majitelů, nemožnosti rozšiřování a chybějící přímé vazbě na hospodářské zázemí.

Poněkud jiným druhem jsou *kaštiely*. Českému čtenáři je třeba vysvětlit, že *kaštieľ* (slovensky *kaštieľ*) je slovenský odborný výraz (z latinského *castellum*) pro menší zděné gotické a renesanční sídlo situované většinou v rovinné poloze a s vazbou na osídlení (česky *tvrz*), ale též pro zámek. Naproti tomu *zámok* je ve slovenštině běžné označení pro hrad upravova-

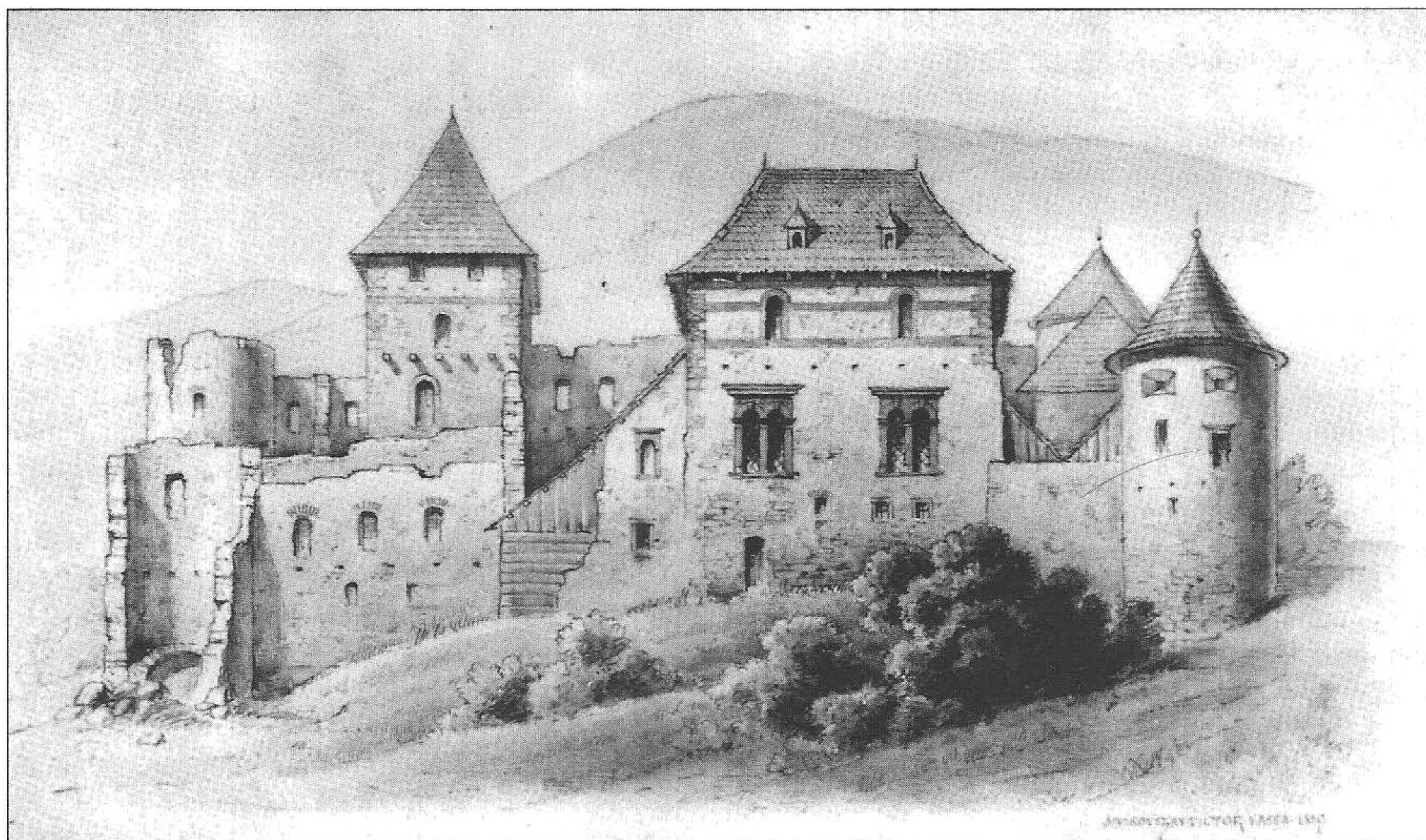
3. Rekonstruovaná podoba dřevěného hrádku Havránok v Liptovské Maře

ný a využívaný v novověku, a to dokonce až do dob nedávno minulých (např. Bojnický zámok, Oravský hrad, Zvolenský hrad). Mimochodem, česká nomenklatura zámek se v zemích České koruny užívala pro hrady už v 15. století, kdy novověké zámky ještě neexistovaly. K věžovitým „tvrzím“ patřily třeba Žabokreky, Sokolovce a zaniklé sídlo v Partizánském-Šimonovanech. Bohatší blokovou dispozicí měl objekt, který následně šimonovanské sídlo v plném rozsahu nahradil. Podobné, větší sídlo, jež postupně narůstalo, dokud je nenahradil renesanční opevněný zámek, odkryl archeolog M. Ruttkay na nádvoří zámku v Topoľčiankách. Skromné obranné možnosti poskytovala prostá kamenná obytná stavení, ve spojení se dvorem často označovaná jako *kúrie*. Patří k nim třeba sídla v Ostraticích, do Liptovského skanzenu přenesená budova z Parížovců, archeologicky zjištěné Zalužany (obec Nemešany) a mimořádně pozoruhodný Poltár.

Zvláštním fenoménem středověkých Uher – a tedy i Slovenska – je skupina větších zděných opevněných sídel situovaných při osadách v nížinách a rovinách. Stavěla se ojedinele od poloviny 14., ale hlavně v 15. století, mívala poměrně pravidelné rozvrhy a převažující obytná funkce je řadí do přechodové fáze k novověkým zámeckým sídlům. Protože byla tato sídla opevněná, Maďaři je nazývají *várkastély* (hradní kaštieľ) a Slováci podle toho občas *opevněný kaštieľ*. Z tohoto důvodu nejsou tyto objekty do soupisu hradů zařazeny, a to přesto, že klasifikace nebývá snadná, a proto jistá. Zejména, když některé z nich byly nahrazeny novějšími stavbami (Bytča, Antol, Drienov, Humenné) a řada úplně zanikla (např. Rozhanovce, Pavlovce nad Uhom, Oborín). Ze stojících a torzálně zachovaných staveb je možno jmenovat třeba Markušovce, Dúbravici, Kráľovský Chlmec a Kazimír.

Z důvodů orientace na časově omezený vrcholný středověk nejsou pojednána ani raná opevněná sídla v podobě dřevohlinitých hradišť a dvorců, které byly opuštěny do konce 12. století. Sídla dvorcového typu, jež jsou známa mj. z Ducového, Nitranské Blatnice, Šoporně, Velčic a Hrhova, jistě mezi hrady nepatřila. V 9.–12. století fungovala dvě první, další tři však ještě nejméně ve 13. století. Z raně středověkých hradišť chybí kupříkladu malokarpatský Pernek, Hradisko nad Modrou a rozlehlý útvar na kopci zvaném příznačně Hradiště v katastru považské obce Moravany (možná historická Bana). Výjimečně jsou zařazena jen ta hradiška, která rovněž neprošla plnohodnotnou přestavbou do zděné podoby, ale jako sídla a správní cen-

4. Opevněný kašiel (maď. várkastély) v Markušovicích před koncem 19. století

tra sloužila po většinu 13. století. Chybí též i vrcholně středověké objekty, které sloužily převážně jako mýtní či celní stanice a ve skutečné feudální sídlo se nevyvinuly. Příkladem může být tzv. Živánska veža u Jedlových Kostolán a snad i lomem těžce poškozená lokalita Starého zámku (II) nad cestou přes Malé Karpaty severovýchodně od Pezinku.

Do slovníku ale nebyla zahrnuta ani sídla zmíněná v pramenech většinou jako hrady, o jejichž podobě však nemáme ponětí, a dokonce je není možno ani spolehlivě lokalizovat. Proto také nemáme jistotu, zda opravdu spadala do kategorie hradů, jak jsme ji pro výběr objektů definovali. Nezařadili jsme ani lákavou Aksamitku, jeskyni pod Haligovskými skalami poblíž Červeného kláštera. Bratřici Petra Aksamita ji sice využívali, ale opevněné tábořiště bylo zřejmě umístěno na samotných skalách. Nicméně na konci katalogu je uveden alespoň krátký přehled zmíněných problematických sídel, doplněný charakteristikou v jedné či dvou větách.

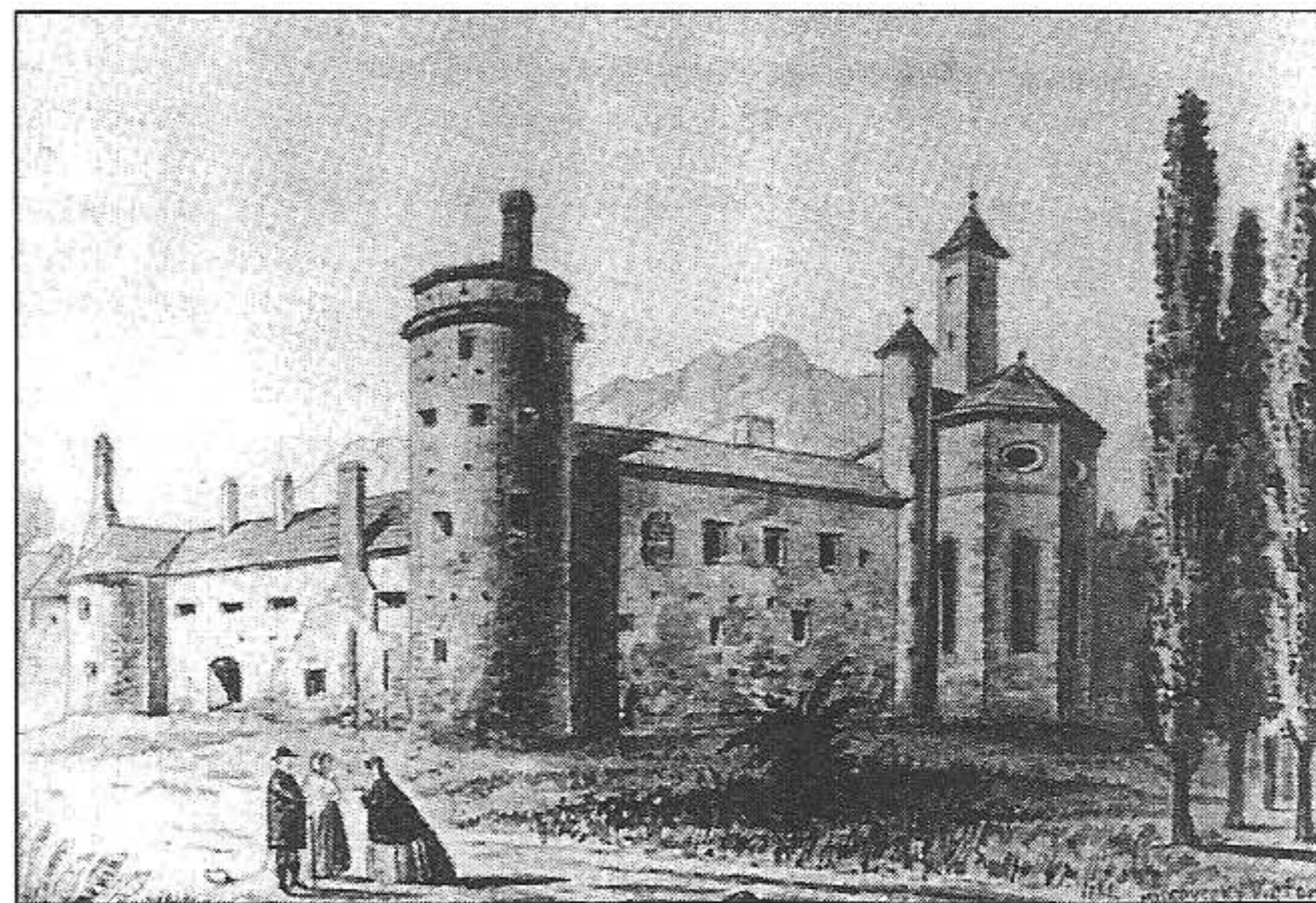
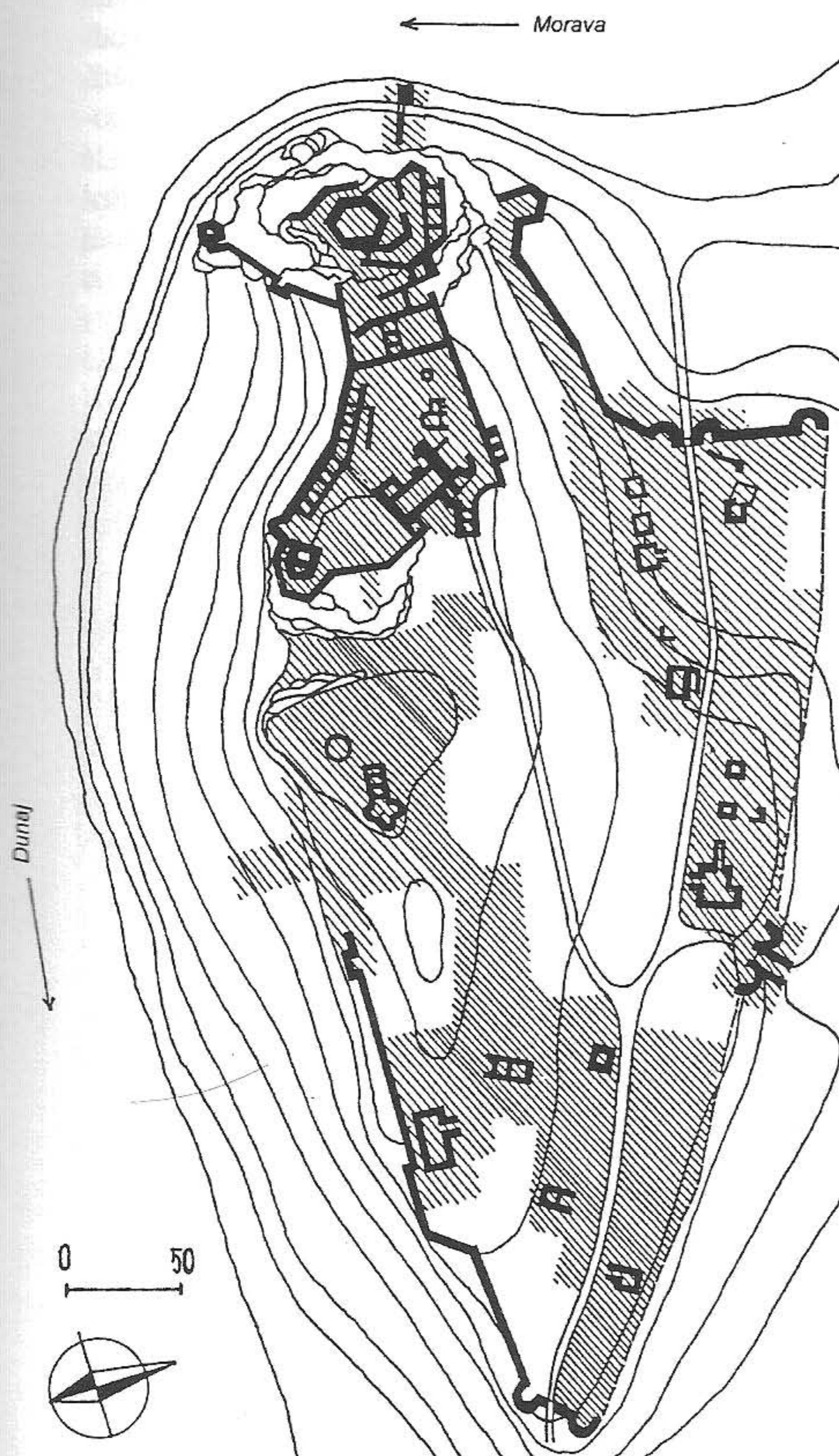
5. Jednu z opevněných mýtnic představuje Živánska veža u Jedlových Kostolán.

STRUČNĚ O SLOVENSKÝCH STŘEDOVĚKÝCH HRADECH V LITERATUŘE

Počátky zájmu o hrady nepřinesl kupodivu romantismus 19. století, nýbrž už probouzející se racionalismus a z něho vycházející encyklopedické snahy osvícenců. K tomu však došlo až s nedlouhým odstupem po posledních aktivních projevech existence hradů. Zbylé

6. Devín – celková situace velkomoravského a středověkého hradu s existujícími a archeologicky odkrytými objekty (šrafován je rozsah prozkoumaných ploch).

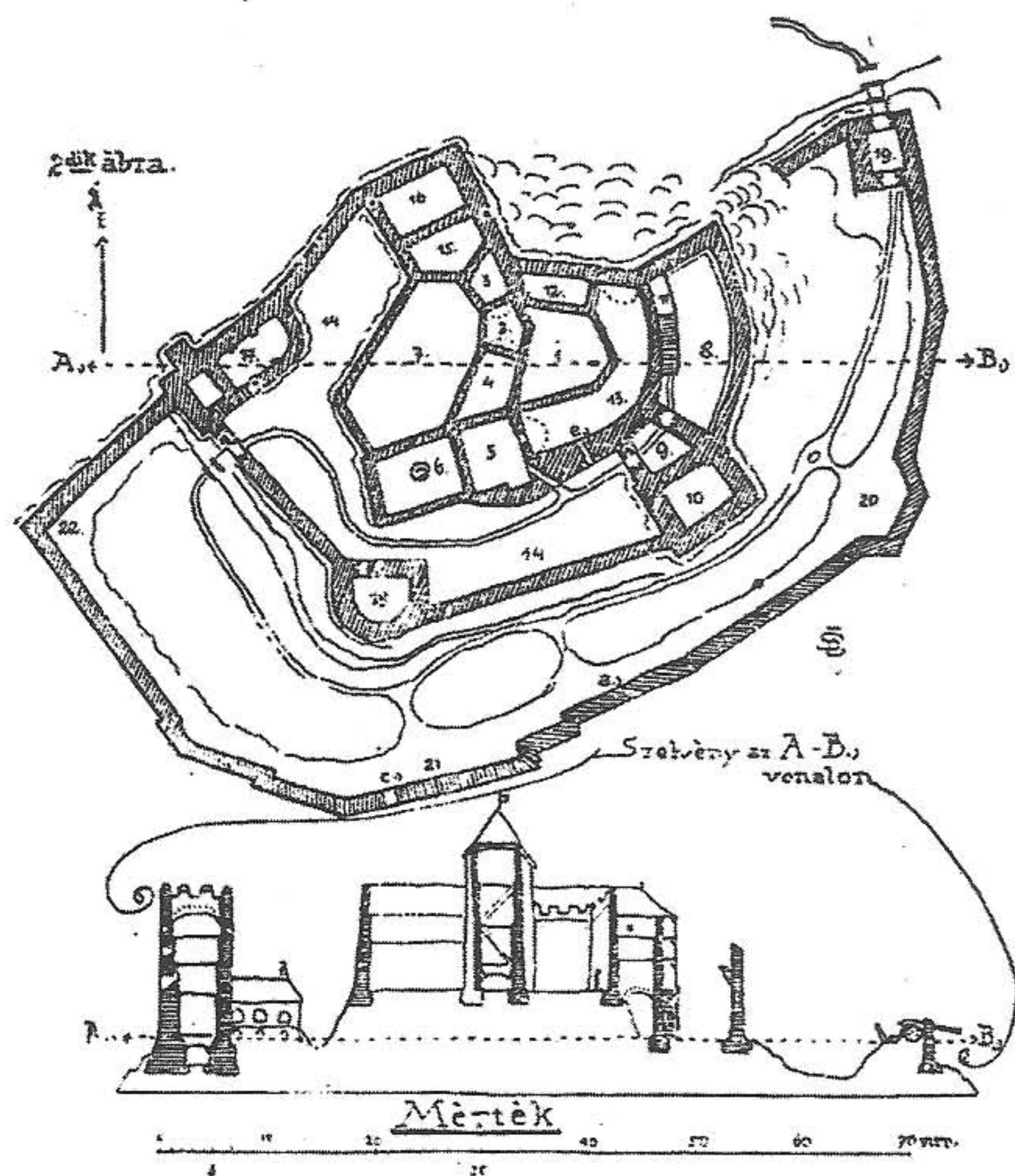

7. Mezi čertná vyobrazení zhotovená V. Myskovszkým patří též hrad v Kežmarku.

a tehdy již fortifikačně beznadějně zastaralé hrady se hrály ještě málo podstatnou roli při závěrečných pokusech šlechty o sesazení Habsburků z uherského trůnu na konci 17. a počátku 18. století. Při dobývání však byly poničeny, většina už nebyla obnovena a upadla v ruiny. Zůstalo jen několik, z nichž některé byly romanticky přestavěny (Bojnický zámok), a to dokonce formou náhrady zříceniny novostavbou (Smolenice).

První práce obsažně zmiňující hrady se objevily v rámci historicko-geografických a v dnešním pojetí vlastivědných studií od konce 18. století. Je přitom lhostejné, zda se týkaly regionů, nebo se zabývaly celou zemí monarchie. Výjimku, která je předběhla, představuje dílo polyhistora Matěje Bela, jehož mnohosvazková *Noticia* vznikla ještě před polovinou 18. století. O jejím obsahu z hlediska panských sídel pojednal v roce 1994 český historik F. Musil. Vzhledem k šíři problematiky dějin bádání si dále povšimneme především souborných prací, respektive systematické činnosti jednotlivých badatelů. Nějaký čas po Belovi následoval Jan Matěj Korabinský, jemuž v roce 1786 vydali geograficko-historický lexikon, podobně jako Samuelovi Bredetzkému v letech 1802–05 jeho velké topografické publikace, vše o Uhersku. Velmi kvalitní práce o Gemeru od Ladislava Bartholomeidese z roku 1806, podobně jako dílo Antona Szirmaye o Zemplínské župě (1803 a 1804), jsou faktograficky mimořádně cenné ještě v dnešní době.

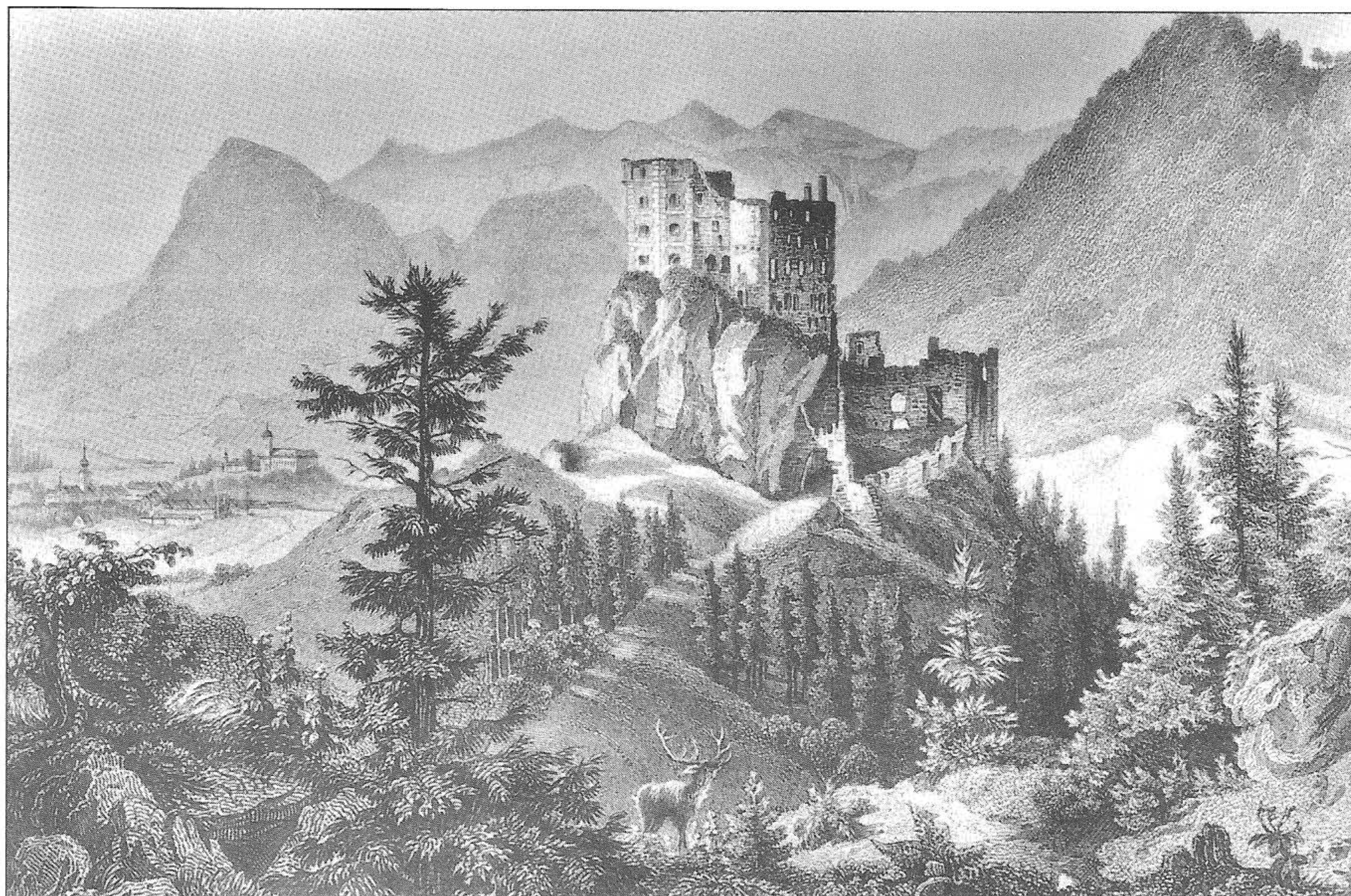
Poté nastalo delší období, kdy se zájem prvotních badatelů-nadšenců orientoval na jednotlivé objekty. Podle toku času se do poznávání zapojili a výsledky nejrůznějším způsobem publikovali A. Mednyánszky, J. Melzer, L. Stárek, A. Ipolyi, V. Myskovszky, P. Jed-

8. Od E. Sóose pochází grafická dokumentace hradu Hrušova.

licska, J. Kerekeš, F. V. Sasinek a četní další. Zlomovým bodem byl rok 1872, kdy vznikla Uherská dočasná památková komise. Nad vlasteneckým zápalom vzdělanců již začala převažovat odborně náročnější činnost, kterou realizovali hlavně historikové, a to též někteří z dříve uvedených (Jedlicska, Myskovszky, Sasinek). Z nich největší dokumentační přínos zaznamenali středoškolští profesoři – z Košic V. Myskovszky a z Bratislavy J. Könyöki (jeho materiály roku 2000 vydala a komentovala J. Váliné Pogány). Ze shrnujících prací je vedle Könyökiho knihy třeba zmínit pohřichu maďarské přehledy B. Czobora, F. Pestyho, E. Soóse, a především D. Csánkiho. A to i Slovák P. Jedlicska publikoval svůj popis malokarpatských památek v maďarštině. Použitím jazyka se od něho odlišoval S. Tomášik, jehož časopisecké práce o pamětihodnostech Gemeru z roku 1872 se skoro po půl století dočkala knižního vydání. Jiní slovenští badatelé (Š. Hýroš, J. L. Holuby, J. Hradzsky, P. Križko, P. Socháň, J. Petrikovich, J. Mihálik ad.) se spíš zabývali

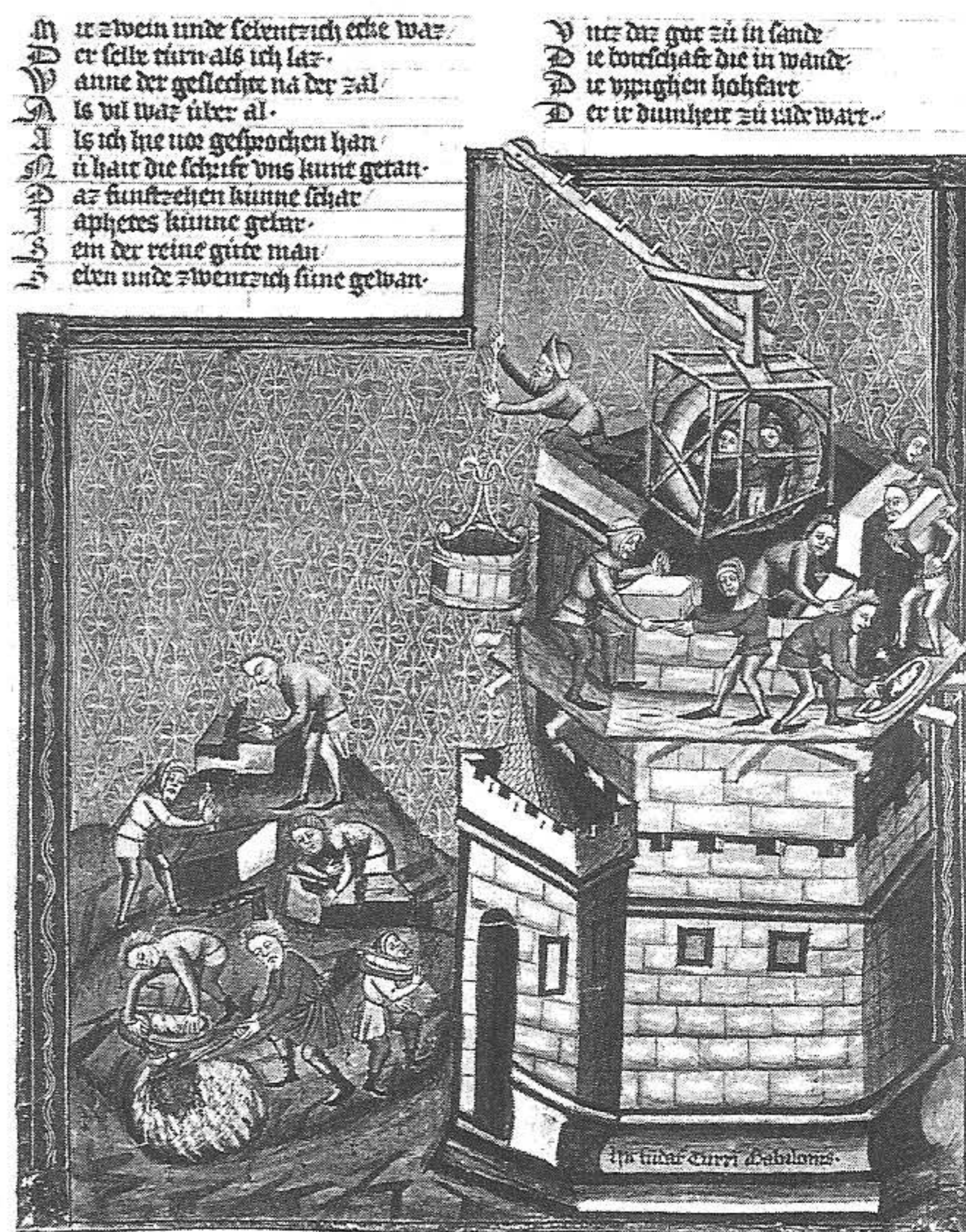
9. Jak I. Houdek, tak L. Janota využívali starší veduty – např. Likavy z roku 1856. ▼

historií nebo objevovali a zkoumali v terénu jednotlivé lokality. Mnohé ke slovenským hradům, hlavně z hlediska místopisně-historického, nepochybně přinášely monografie jednotlivých uherských žup, které vycházely na přelomu 19. a 20. století. Tehdy proběhl i první archeologický výzkum na hradě. Symbolicky ho na Devíně realizoval J. Zavadil a v předvečer první světové války tam znovu kopal zakladatel moravské archeologie středověku I. L. Červinka. V podstatě současně se Zavadilem kopal na zvolenském Pustém hradě (1894–1912) maďarský gymnaziální profesor Környöki. Projevil se též zájem o výzkum nadzemních architektur. Vojenský historik E. Soós na začátku 20. století vypracoval stavebněhistorické analýzy řady slovenských hradů, avšak jen část z nich se dočkala publikace.

Situace se poněkud změnila po vzniku společné republiky Čechů a Slováků. Za spoluúčasti českých badatelů – mj. manželů a uměleckých historiků D. a V. Menclových a archeologa J. Böhma – se do výzkumů jednotlivých staveb a lokalit intenzivně zapojila slovenská vědecká obec. Z archeologů nesli hlavní zatížení J. Eisner, Š. Janšák a V. Budinský-Krička, jejichž přínosem bylo začlenění hradů do rámce vývoje osídlení. Záslužné výsledky ovšem zůstávaly i za vlastivědnými pracovníky a historiky. Namátkou je možno uvést I. Houdka, A. Kavuljaka, M. Pajdušáka a maďarsky píšícího E. Jurkoviche, kteří opět věnovali pozornost monografiím jednotlivých hradů. Houdek v roce 1925 dokonce pojednal sídla v regionu Pováží. Ale v roce 1935 se již objevilo i první celoslovenské souhrnné dílo o hradech. Do jisté míry archivařsky zaměřený L. Janota (vykonával úřad hlavního matrikáře) ve třech svazcích shromáždil k jednotlivým hradům především základy historie a četná vyobrazení včetně pozoruhodných historických kusů. Bohužel poměrně stručné popisy hradů doplnila přemíra pověstí nevalné literární úrovně. Ale snad právě pověsti napomohly většímu zájmu veřejnosti, takže dílo vyšlo v několika vydáních. Za druhé světové války nebylo na hrady příliš času a jistou kuriozitu představuje využití zříceniny Strečna k obraně soutěsky za Slovenského národního povstání.

Poválečné období do zkoumání hradů postupně přineslo novou moderní metodiku, která je založena na prolnutí několika vědních oborů – pod povrchem terénu působící archeologie, nadpovrchovou hmotu zkoumající stavebněhistorické a uměleckohistorické disciplíny a konečně je tu i samotná historie. V této době se objevují i první monograficky zpracované publika-

10. K poznávání hradů přispěla vyobrazení způsobů středověké výstavby, v tomto případě babylonské věže z roku 1383.

ce o významnějších slovenských hradech z pera umělecké historičky D. Menclové. Autorka v nich shrnula výsledky svých terénních výzkumů a ty dodnes zůstaly cenným zdrojem poznání. Od roku 1953 pokračovaly intenzivní terénní prospekce zaměřené na doposud opomíjené drobné fortifikace – hrádky. Pátral po nich a dokumentoval je už dříve Š. Janšák, ale stručné shrnutí problematiky sepsal A. Habovštiak a nové regionální poznatky v roce 1992 přinesl M. Ruttkay. B. Polla se pak zabýval i hrady, především na východním Slovensku, a nejvýznamnějším jeho archeologickým výzkumem byl celoplošný odkryv hradu u Obišovců. Kopal však i jinde (Marcelov a Spišský hrad, Kežmarok, pevnůstka bratříků v Chmelově) a psal i souhrnné publikace s východoslovenskou tematikou. O shrnutí závěrů z mnoha archeologických výzkumů se v letech 1989–92 zasloužila D. Bialeková. Vedle široký autorský kolektiv a postarala se o zpřístupnění tohoto druhu pramenů k dějinám osídlení Slovenska od konce 5. až do 13. století (PDOS I, II).

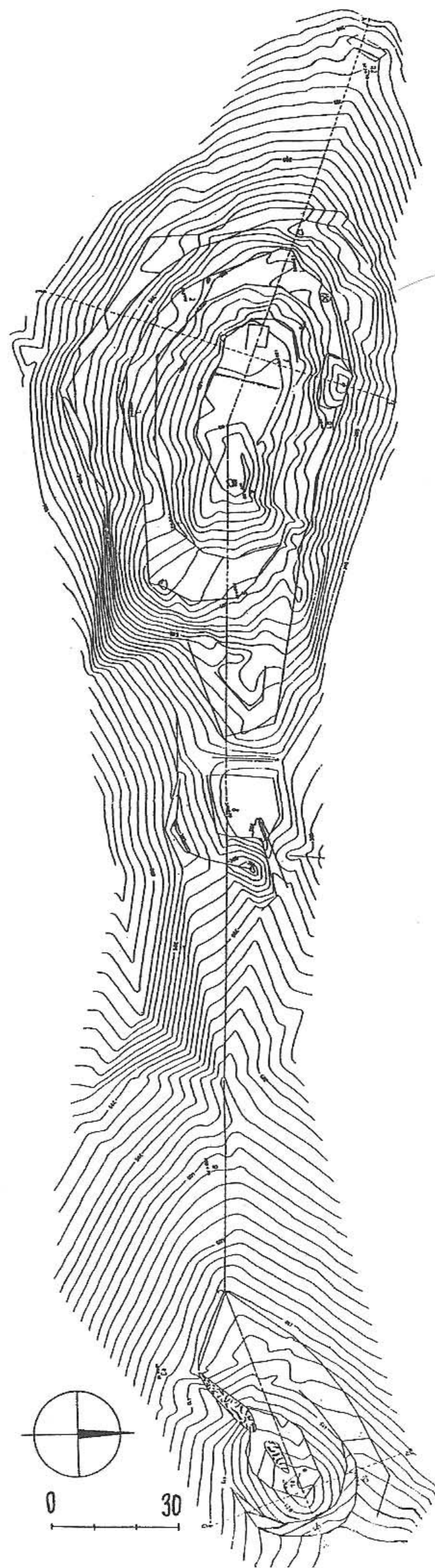
Přišel však čas i k vydávání slovenských souhrnů specializovaných na sídla vrcholného středověku. Po

popularizační a fotografické knize J. Hajducha vyšla v roce 1966 publikace manželů H. a A. Fialových. Byla orientována více na obrazovou složku, jež ale zahrnovala velké množství půdorysů. Přestože šlo o plány vesměs převzaté a neanalytické, znamenala kniha přínos, který už zase chyběl v dílku M. Izakovičové, E. Križanové a A. Fialy z roku 1969. Nemnoho půdorysů, ale vcelku hodnotné texty přinesl také čtyřdílný a samozřejmě široce zaměřený *Súpis pamiatok na Slovensku*. Málo známým soupisem či lépe seznamem panských sídel všech druhů na Slovensku zůstala stostránková brožura A. a L. Kurků z roku 1971.

Na přehled vývoje panských sídel se však čekalo až do studie D. Menclové, kterou obsahovalo první vydání knihy encyklopedisty Š. Pisoně *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku* z roku 1973. Badatelka zde shrnula poznatky získané během svého meziválečného života na Slovensku, k němuž měla hluboký vztah, a publikovala první analýzy vybraných hradů. K překvapení zájemců byl Menclové oddíl z druhého vydání (1977) vypuštěn. Hned v roce 1975 v *Archeologických rozhledech* přední slovenští badatelé A. Fiala, A. Habovštiak a T. Štefanovičová rozšířili nástin vývoje o období od 10. do 13. století. Na něj později (1985) ve sféře zděných hradů navázal samotný Fiala, bohužel v sotva dostupné francouzské publikaci. Avšak výsledky jeho dlouhodobých výzkumů Spišského, Trenčianského a Bratislavského hradu se postupně objevily v podrobněji koncipovaných spoluautorských monografiích (1988; 1991; 1995).

V roce 1985 skupina archeologů (Čaplovič, Hrubec, Ruttkay, Vallašek) moderně zformulovala cíle a metody bádání s ohledem na proměny struktury středověkého Slovenska a dopady na podobu a charakter opevněných sídel. V tomto duchu problematiku do poloviny 13. století a posléze až do 17. století rozebral a příklady doložil A. Ruttkay (1989, 2006). Bádání kolem hradů a hrádků vrcholného středověku a shrnutí cenných poznatků u jednotlivých zkoumaných objektů krátce předtím přinesla obsáhlá stať B. Polly, M. Slivky a A. Vallaška z roku 1981. V říjnu 1980 odezněla jako referát na konferenci českých a slovenských archeologů s tematikou hradů a právě tento rok je možno ve zkoumání hradů v bývalém Československu považovat za určitý přelom.

Nic z předchozí vysoce odborné produkce však neproniklo do frekventované vydavatelské činnosti. V ní se již nějakou dobu prosazovala orientace na obrazové, často dárkové, a proto rozměrné publikace, ovšem bez významné „zátěže textem“. V Československu té

11. Důležité je kvalitní zaměření pozůstatků hradů – ukázka výškopisu a polohopisu lokality Kuchyňa s předsunutým opevněním.

12. O technologii stavby vypovídá nález zpevňujících trámů (kleštin, něm. Balken) ve zdivu věže Tematína.

doby, kde o pohledech z ptačí perspektivy kvůli nebezpečí špionáže rozhodovala vysoce postavená místa, byly jistě pozoruhodné letecké fotografie v knihách E. Vasiliaka *Nad hrady a zámky a Města, hrady a zámky*. Naštěstí texty k nim, byť vynuceně popularizační, vyšly z pera D. Menclové a V. Mencla. Z ostatních obrazových děl o slovenských panských sídlech zmíníme alespoň společnou publikaci E. Križanové a fotografa D. Klusáka *Slovenské hrady, zámky a kaštiele* z roku 1983.

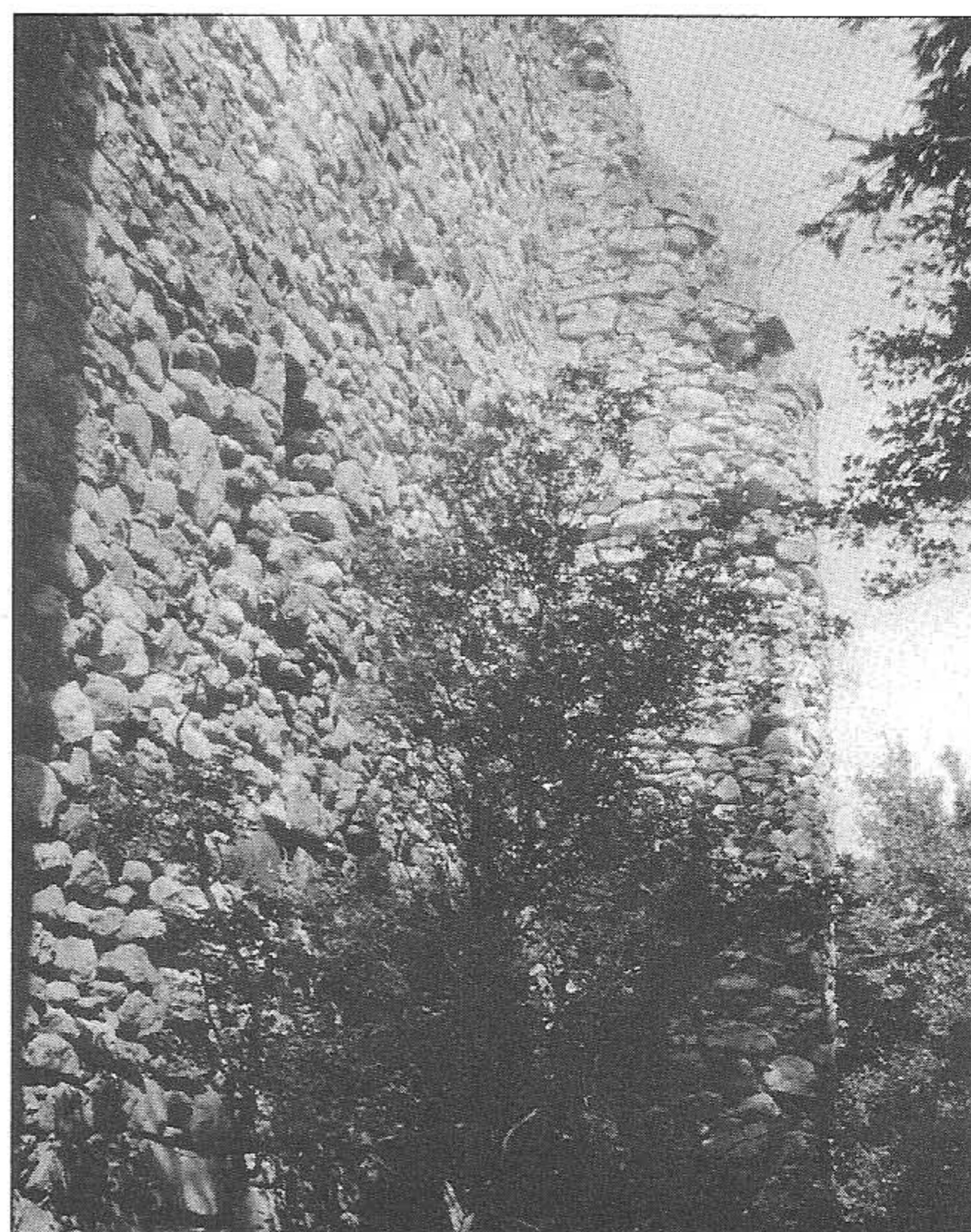
Motivace k velkým archeologickým akcím a architektonickým průzkumům od 50. let spočívala hlavně v intenzivním zaměření na slovanské období (např. Devín), v realizaci úplné stavební obnovy Bratislavského hradu a v nutnosti památkově zabezpečit významné zříceniny (Trenčiansky hrad, Spišský hrad, Strečno, ↗Beckov, ↗Šarišský hrad, ↗Likava ad.). Při tom se angažovali přední archeologové (V. Plachá, J. Hlavicová, T. Štefanovičová, P. Bednár, T. Nešporová, A. Vallašek, O. Šedo, Š. Tóthová, M. Slivka, J. Hoššo) a historikové architektury (A. Fiala, M. Kodoňová, I. Staník), mezi nimiž ve své době často hostoval Z. Gardavský ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Brně. S větším či menším odstupem následovaly publikační výstupy, někdy jen stručně shrnující, od Z. Gardavského však vesměs jen ve strojopisech. Kvůli zbytečnému opakování jsou tituly prací uvedeny při jednotlivých heslech katalogu.

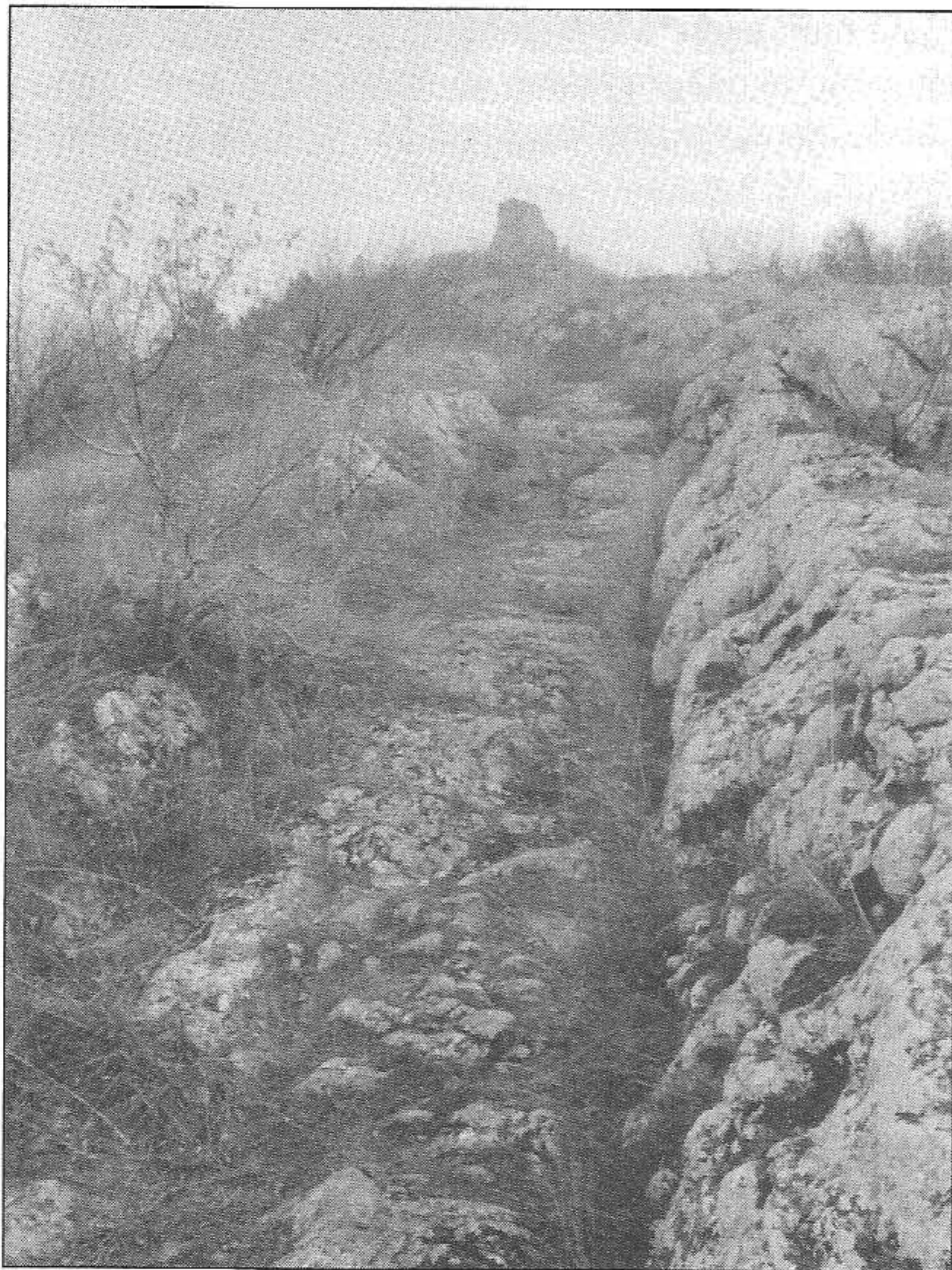
Zásadní informace k počátkům kamenných hradů přinesly také výzkumy V. Hanuliaka na ↗Liptovském Starhradě a A. Ruttkaye na ↗Michalově vrchu. Co do výsledků byl stejně hodnotným výzkumem i vý-

kop hradu nad ↗Medziankami, jehož zbytky byly do té doby rovněž sotva patrné. Patřil mezi početné východoslovenské objekty, které M. Slivka a A. Vallašek řadu let zkoumali a v roce 1991 moderním způsobem a vzorově publikovali ve faktograficky bohaté knize *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Poměrně dost se od ní odlišuje monografický díl *Turistického lexikonu* o slovenských hradech, zámcích a kaštielech z roku 1990. Zkušené autorky E. Križanová a B. Puškárová se však přes svou snahu musely přizpůsobit rázu textu odpovídajícímu populárnímu titulu, a navíc opět chyběla kresebná dokumentace. Zhruba v téže době vyšla knížka archiváře J. Kočiše (*Od Čachtíc po Strečno*). Protože kvalitně zpracovává historii povážských hradů, hlavně novověkou, a prezentuje zajímavá vyobrazení, zasluhuje pozornost. Velké množství cenných informací však přinesly již uvedené *Prameny k dejinám osídlenia Slovenska* (PDOS I, II), které sestavila D. Bialeková, zatím bohužel jen pro západní a střední Slovensko.

Zmíněná práce M. Slivky a A. Vallaška se historickými prameny zabývá stejně hluboce jako hmotnými památkami a využívá i poznatky ze struktury osídle-

13. Hradby ojedinele zpevňovaly oblé věžice – Vinné.

14. Práci vyžadovala i úprava příjezdové cesty. Koleje k Turnianskému hradu už vyjezdila kola vozů.

ní. Proto ke studiu hradů záslužně přispěli rovněž historikové, především ti, jejichž práce se dotýkaly dějin osídlení. Je nutno jmenovat P. Ratkoše, B. Varsika, R. Marsinu, J. Beňka, F. Uličného, E. Sokolovského a J. Lukačku, jejichž jistým předchůdcem v Gemeru byl maďarský badatel B. Ila. K němu je zapotřebí doplnit, že jeho rozsáhlá práce má spíše historicko-topografický ráz a stojí na vrcholu „župních“ monografií. Také maďarští historikové posledních třiceti let se po své koleji a v rámci prací o uherských hradech obírali hrady na Slovensku. Především to byli E. Fügedi a P. Engel, u nichž jistou slabinu jejich děl představuje neúplnost soupisu. Nikoliv z nedbalosti, ale kvůli výlučnému spoléhání na písemné prameny, což způsobilo absenci těch hradů, jež do psaných zpráv nepronikly. Naopak jsou zařazeny hrady písemně doložené, které zmizely beze stop, přičemž u některých ani nevíme, kde se nacházely. Kategorii uherských „hradních kaštieľů“ se monograficky zabýval T. Koppány,

15. Do hradů se vstupovalo branami – pozdně románský portál (vlevo) a průjezd do středního hradu na Spišském hradě.

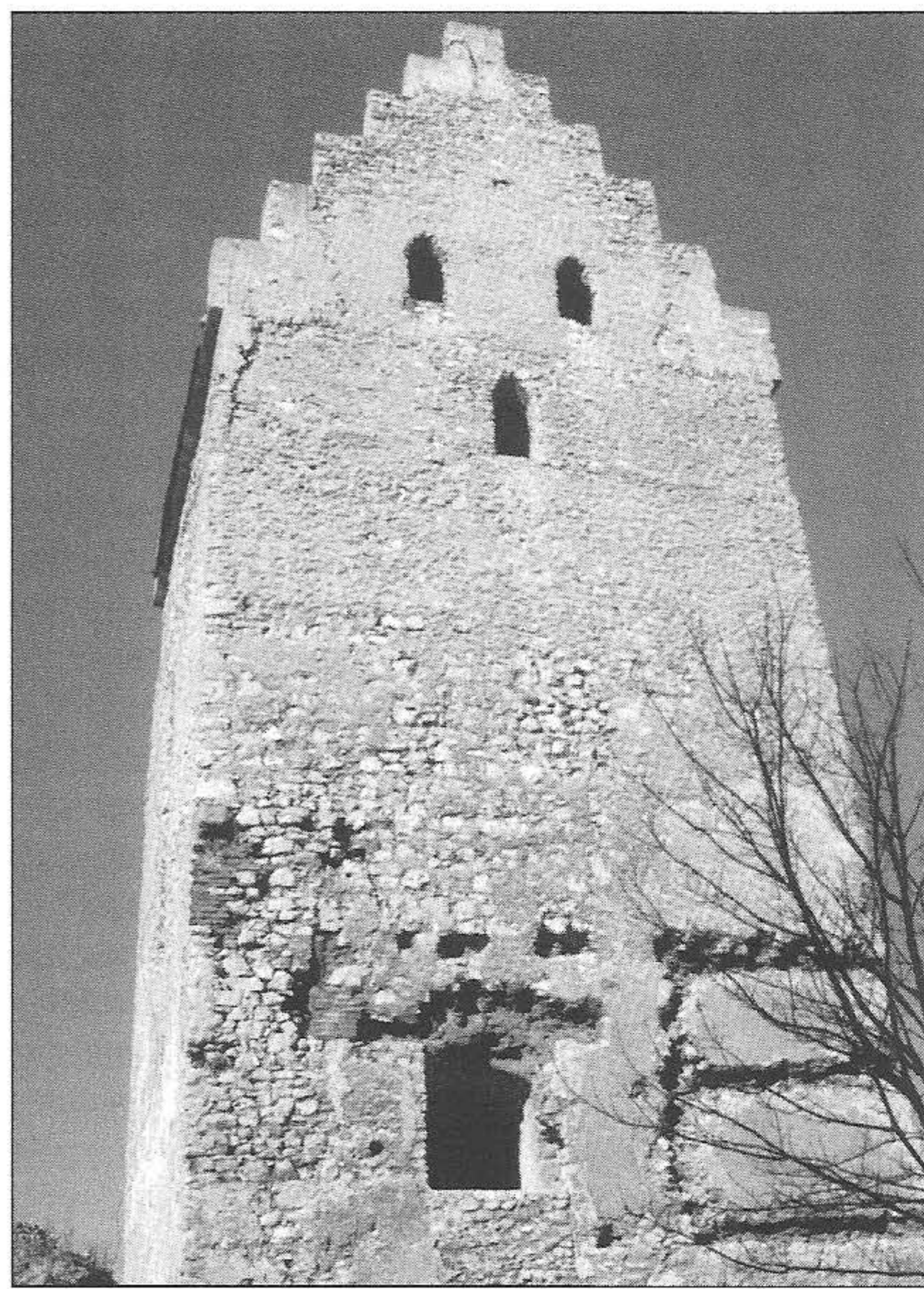

ale o charakteru a zařazení některých z uvedených objektů lze polemizovat, anebo je dokonce označit za hrady.

Tak jsme se v podstatě dostali až do současných dob. Z poměrně čerstvých výzkumů většího rozsahu na zvolenském Pustém hradě (V. Hanuliak, M. Šimkovic), Nitrianském hradě (P. Bednár, I. Staník) a Slovenské Lupči (P. Mosný, I. Gojdič) prozatím vyšla více či méně rozsáhlá, ale přitom podstatná sdělení. Také proto, že práce nejsou dosud zcela ukončeny. Pozornost se dále soustředila na povrchové a sondážní průzkumy četných zaniklých hradů a hrádků, do nichž se zapojili O. Ožďáni, E. Hrašková, P. Bednár, Z. Farkaš, G. Nevizánsky, P. Roth, Š. Kováč ad. Výsledky jsou převážně publikovány v ročenkách Archeologického ústavu v Nitře. Do činnosti se přirozeně zapojili též autoři této knihy; zatímco M. Plaček již od konce 60. let 20. století, M. Bóna od počátku let devadesátých. To proto, že patří k čerstvé generaci badatelů, která se snaží o dosažení pokroku v poznání nedestruktivní metodou podrobného architektonického průzkumu (např. Hrušov). Takto pracují členové Slovenské hradovedné spoločnosti (ASA), mezi nimiž jsou nejvíce agilní právě M. Bóna a M. Šimkovic. Jmenovaná dvojice též převážně vytvořila příslušné hlavy a hesla v katalogu velké uměleckohistorické publikace o slovenské gotice z roku 2003, jejímž editorem byl D. Buran. S ohledem na zaměření díla se do hesláře dostaly výhradně vybrané hrady vysoké hodnoty, ale do vývojových kapitol s novými pohledy okrajově pronikly i jiné objekty typických dispozic.

Tomuto významnému edičnímu počínu o rok předcházela studie o vývoji hradní architektury severního Slovenska od G. Lukáče, sice poněkud tradičněji laděná, avšak kriticky vznášející reálné pochybnosti k extrémně rané dataci vzniku některých hradů. Současně byla uveřejněna hodnotná práce M. Bóny a historika J. Lukačky, jež se dotýká jiného regionu – Ponitří. Patří mezi moderně koncipované mezioborové příspěvky, které využívají vztahů mezi hrady a vývojem struktury osídlení, což je snáz rozpoznatelné právě na menším a přirozeně utvářeném území.

Zbývá se zmínit o pět let staré, podle podtitulu (*Sprievodca*) turisticky laděné knížce s názvem *Hrady a zámky na Slovensku*. Široce pojatým copyrightem jsou před použitím jinými autory oprávněně chráněny fotografie V. Bárty st. a ml. Ovšem tvrdá ochrana překvapuje u textů, jež opsal (a náležitě převyprávěl) J. Nešpor a u okopírovaných, byť jednotně překreslených plánek. To vše přirozeně bez citací, uvedení

16. Hlavní stavbou mnohých hradů byla věž se vchodem v patře – na Topolčianském hradě je to typický hranolový donjon, původně určitě obytný.

původu a alespoň základní literatury. Tvůrci a majitelé nakladatelství tedy v podstatě střeží svá autorská práva na věci uzmuté. Nad podobným způsobem vytvořeným článkem v místním tisku, či nehonorovanou statí v několikakusovém periodiku lze mávnout rukou. Ovšem u výdělečných publikací je to na pováženou. Doufáme, že zejména případná slovenská mutace naší knihy si získá čtenáře nejen čistotou v oblasti práv, ale především odbornou úrovní a podáním přijatelným pro širší veřejnost.

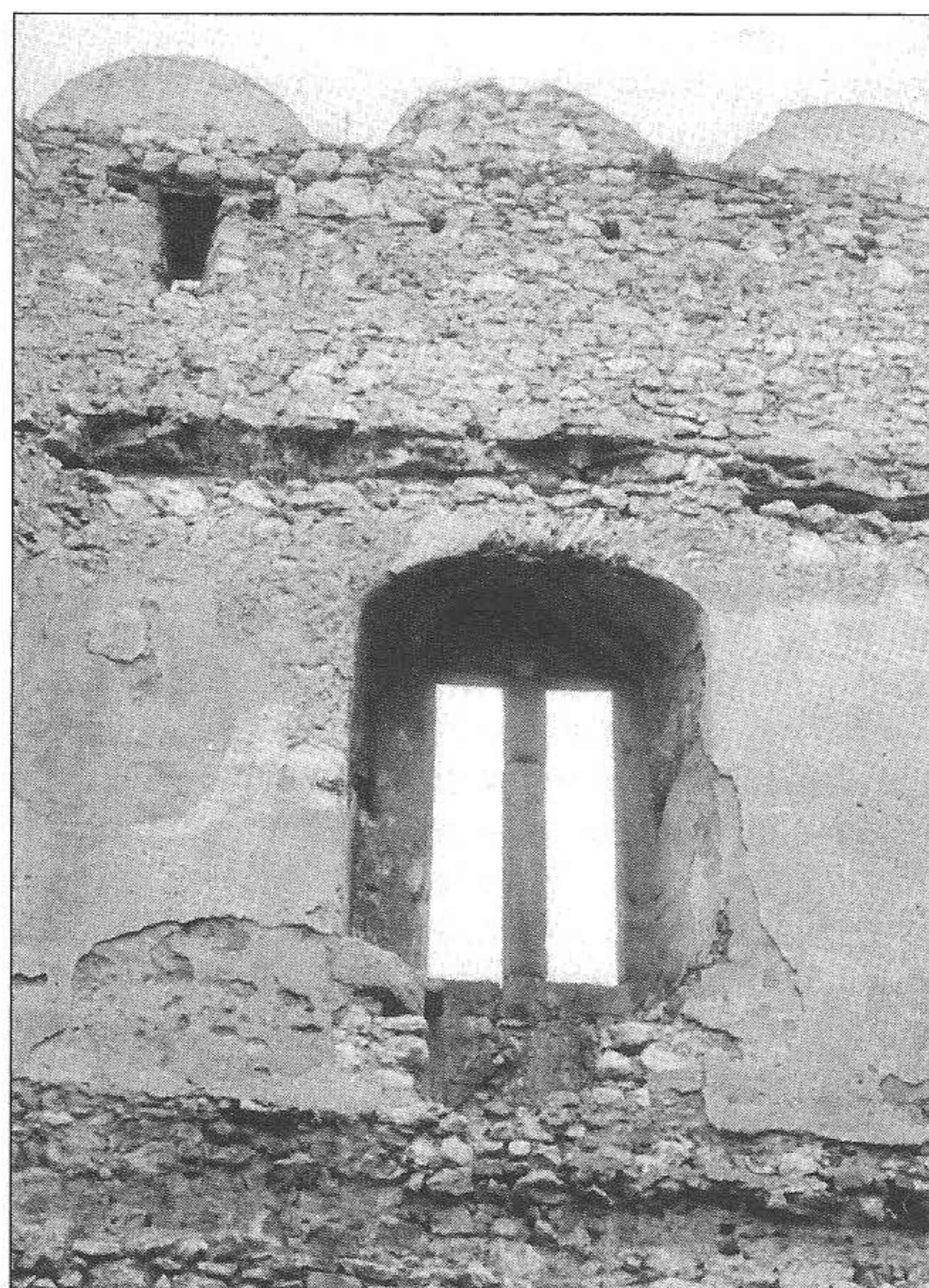
Je nutno ještě poznamenat, že vývojem architektury hradů a jejich dispozičního řešení se zabývá samostatná obsáhlá kapitola. Postupný přerod ze starších opevněných objektů však do podrobností nereflakuje. Hradisky a opevněnými dvorci ze dřeva a hlíny jako bezprostředními předchůdci vrcholně středověkých hradů se přehledně obírali především A. Ruttkay (1989, 2002) a D. Čaplovič (1998). První jmenovaný ale též shrnul poznatky o vývoji opevněných sídel

17. Obytné prostory vytápěly krby a kachlová kamna – krb ve východním koutu patra nejstaršího paláce na Šášově.

v širším záběru, tedy ve všech kategoriích a v čase od středověku do 17. století (2004, 2006). Nelze zapomenout ani na T. Štefanovičovou, která se především soustředila na proměny Bratislavského hradu a částečně i Devína. Nesmíme obcházet ani hojnou produkci současných maďarských badatelů, kteří se zabývají sídly všech zmíněných kategorií, a zvláště své přehledy často pojímají ze širšího geografického hlediska – na území celých dřívějších Uher. Novějšími pracemi se především prezentoval I. Feld a problematiku typu hradních kaštieľů (*várkastély*) pojednal T. Koppány.

Zájemcům o podrobnější historii bádání o hradech ve starších obdobích doporučujeme obsáhlé články B. Polly, M. Slivky a A. Vallaška ve sborníku *Archaeologia historica* 8/1981, V. Jankoviče v *Monumentorum tutela* 10/1973 a bibliografii do roku 1975 sepsanou J. Repčákem. O východoslovenských středověkých sídlech pak vyčerpávajícím způsobem vypovídá příslušná stať v několikrát citované publikaci M. Slivky a A. Vallaška.

18. Starší pravoúhlá okna byla dělena svisle – Ctiborův palác na Beckově.

Lit: *Bel 1735–1742; Korabinsky 1786; Bredetzky 1802; 1803–1805; Kerekes 1867; Tomášik 1872; Czobor 1877; Csánki 1880; Pesty 1882; Jedlicska 1882; 1891; Könyöki 1905; Soós 1912; Houdek 1924; Janota 1938; Janšák 1935; 1961; Ila 1944; 1946; Hajduch 1953; Polla – Vindiš 1956 (a 1966); Marsina 1964; Varsik 1964; Fialová – Fiala 1966; Mišík 1968; Ila 1969; Izakovičová – Križanová – Fiala 1969; Súpis pamiatok I–IV; Vasiliak 1970; Vasiliak – Mencl 1970; Kurka – Kurka 1971; Habovštiak 1972; Pisoň 1973; Menclová 1973; Jankovič 1973, 136–152; Varsik 1973; Fiala – Habovštiak – Štefanovičová 1975; Repčák 1975; Ila 1976; Engel 1977; Fügedi 1977; Varsik 1977; Sokolovský 1979; Polla 1980; Polla – Slivka – Vallašek 1981; Križanová – Klusák 1983; Varsik 1984; Beňko 1985; Čaplovič – Hrubec – Ruttkay – Vallašek 1985; Fiala 1985a; Habovštiak 1985, 122–146; Uličný 1985; Fügedi 1986; Kočiš 1989; Ruttkay 1989b; Križanová – Puškárová 1990; PDOS I (1989), II (1992);*

Uličný 1990; Slivka – Vallašek 1991; Ruttkay 1992; Varsík 1992; Musil 1994; Sedlák 1994; Engel 1996; Marsina 1997; Čaplovič 1998; Koppány 1999; Hradý... b. d. (2001); Lukáč 2002; Ruttkay 2002; 2004; 2006; Buran 2003; Štefanovičová 2002; Feld 2004; Slivka 2004.

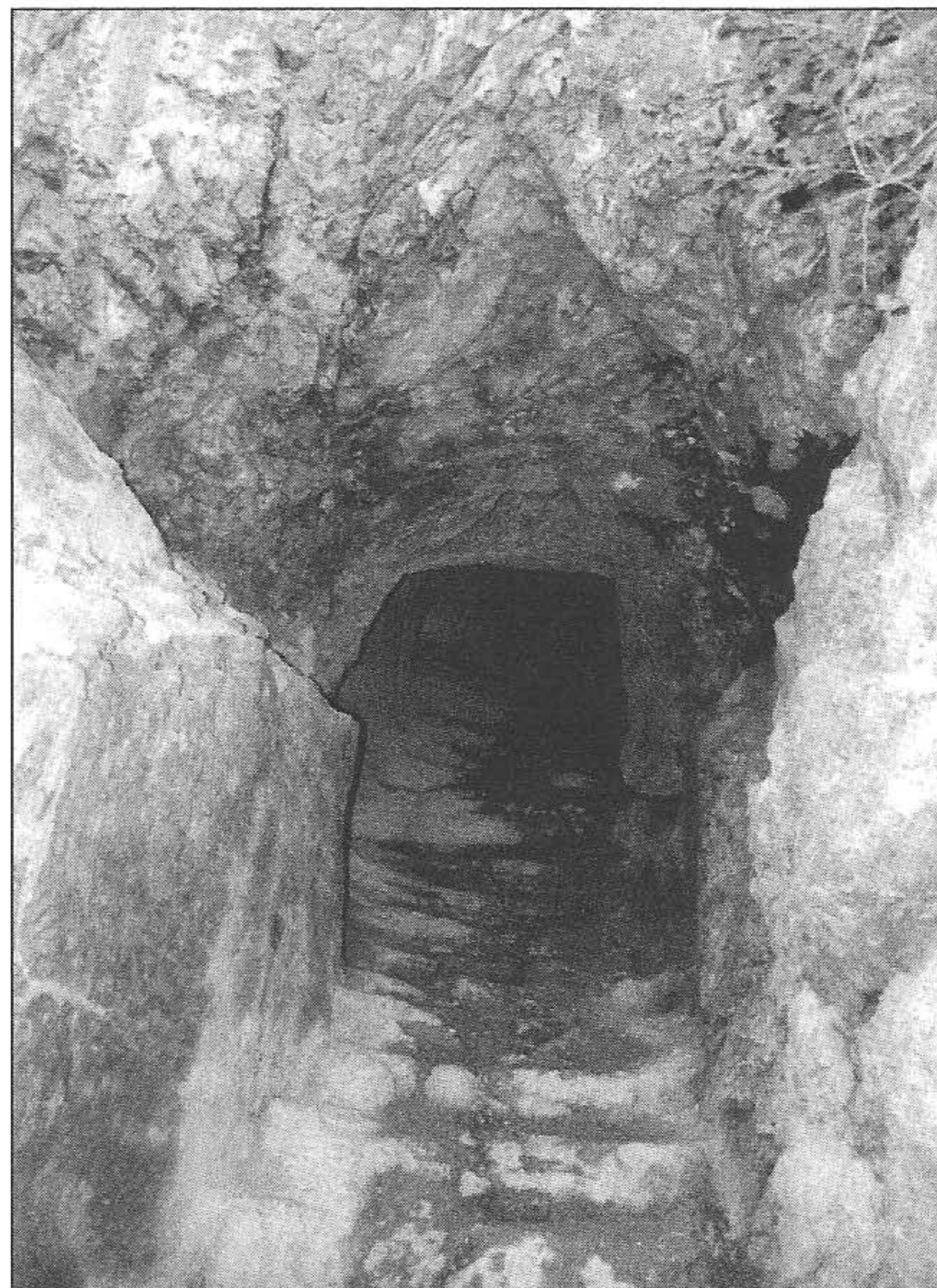
DĚJINNÉ JEVIŠTĚ A ZÁKLADNÍ SOUVISLOSTI

Stavbu hradů a události kolem nich budeme s českým čtenářem sledovat jako dramatické představení, jehož jevištěm je sousední země, kde se prolínají velehory a bohatě členitá krajina s rozsáhlými rovinami úrodných nížin. Slovensko se sice jako stát vytvořilo z Československé republiky relativně nedávno, ale jeho území se zformovalo docela přirozeným způsobem. Základem bylo Nitransko, na čas součást Velké Moravy, které se po jejím rozpadu (906) a po přibližně dvacet let trvajících peripetiích stalo autonomním arpádovským knížectvím. Jako úděl následníků uherského trůnu sloužilo až do počátku 12. století. Rozsah arpádovského Nitranska přitom zhruba odpovídal sféře vlivu Velké Moravy na území dnešního Slovenska. Severní hranici, nejprve jen formálně, tvořily hřebeny Karpat s Vysokými Tatrami uprostřed, východní Slanské a Čerchovské vrchy, na jihu ji zhruba vymezovala dnešní státní hranice s Maďarskem, zčásti po toku Ipelu a Dunaje. Konečně na západě tekla Morava a od Skalice byl rozhraním hřeben Bílých Karpat, Javorníků a Beskyd. Do dnešního rozsahu Slovenska vlastně chyběla jen Východoslovenská nížina, tedy území vrcholně středověké Zemplínské župy a část Užského komitátu. I po zániku Nitranska zůstal jeho otisk v povědomí lidí a nejen etnická odlišnost, ale i jiná specifika území se odrazily v používání geografického názvu Horní země nebo Horní Uhry.

Při příchodu Maďarů tvořili zdejší stálé obyvatelstvo výhradně Slované a nějakou dobu trvalo, patrně do porážky německým císařem na Lechu (955) a následně i byzantským u Adrianopole (970), než se původní kočovníci počali usazovat a poté přijali i křesťanství. Vybírali si hlavně nejúrodnější oblasti tehdejší Panonie, a konkrétně na Slovensku jižní a východní nížiny, kde se jako nomádi se svými stády cítili nejlépe. V podhůří zalesněných vysočin, které zaujímají střed země, bylo však i starší slovanské osídlení řídké nebo, vyjma sídelních komor při komunikacích, chybělo úplně. Proto se rozsah území ovládaného Maďary zpočátku jeví menší. Zvláště když od poloviny 10. století byla oblast

na severozápadě jako provincie Váh po dvě lidské generace pod kontrolou českých Přemyslovců, konkrétně Boleslavů I. a II. Vyšších a okrajových poloh země dosáhlo souvislé osídlení až v důsledku dlouhodobého kolonizačního procesu, na němž se podíleli jak Slováci s Maďary, tak v určitých oblastech Němci nebo dokonce osadníci románského původu (horní Ponitří, Spiš). Osídlení postupovalo především údolními řek a tam, kde to nebylo možné, vybranými horskými přechody. Proces byl v zásadě dovršen ještě za posledních arpádovských králů do konce 13. století. Neprobíhal však zdaleka jen z iniciativy panovnického rodu, ale záhy především v režii a zájmu šlechty. Také její zformování z kmenových, a to i slovanských velmožů a početní nárůst z dvorských služebníků a příslušníků posádek hradských center (tzv. *jobagionů*) bylo rovněž procesem nesmírně složitým, dlouhodobým a v interpretacích ne vždy jednoznačným. Podstatné však je, že král (prostřednictvím svých úředníků), velmoži a šlechta se postarali o stavbu opevněných sídel, v námi sledova-

19. Přístup ke studni v baště pod jádrem Likavy zprostředkovalo schodiště v tunelu vylámaném ve skále.

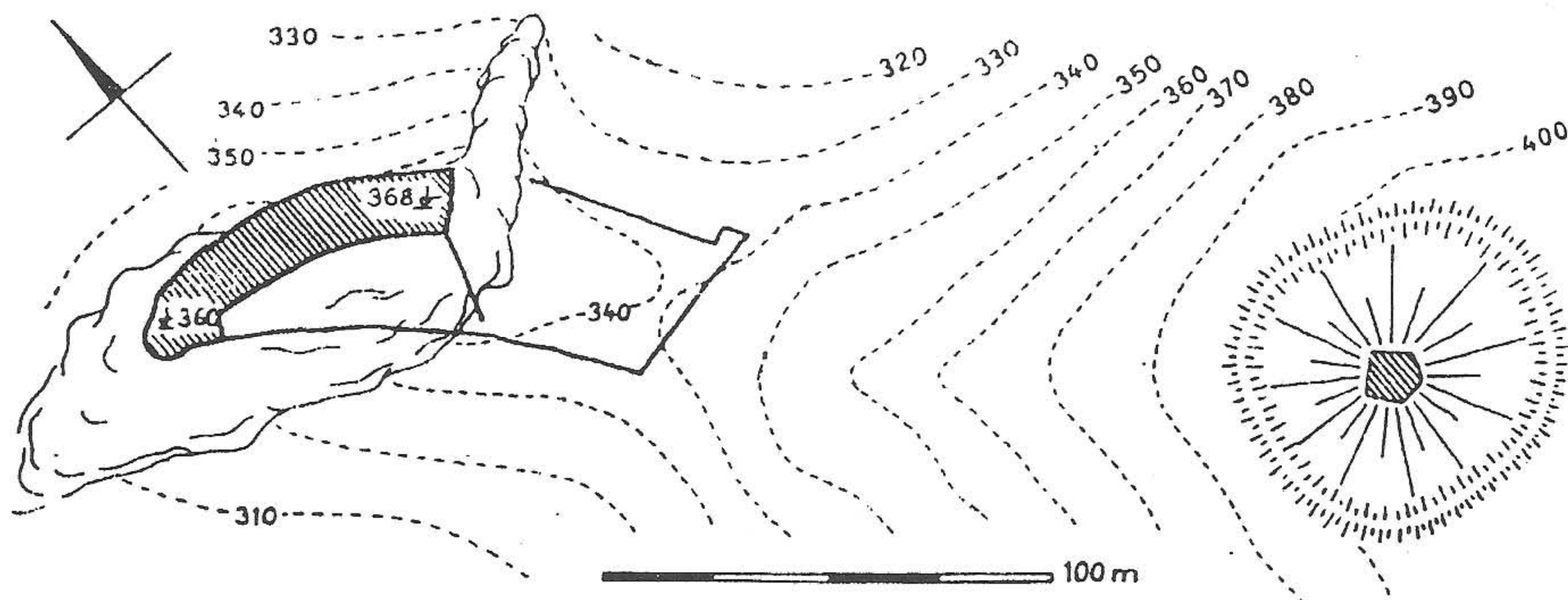

20. Častějším zdrojem vody než studny byly cisterny. Na Šarišském hradě ji tvořily filtrační díl (vlevo) a jímka.

ném případě hradů. To už společnost dosáhla vrcholně středověké úrovně a struktury a také charakter sídel tomu odpovídal.

Skutečným zakladatelem uherského státu nebyl pověstný Arpád, nýbrž jeho praprapravnuk a první uherský král Štěpán I. Původní jméno Vajk změnil na Štěpána křtem, u něhož byl podle legend samotný sv. Vojtěch (Adalbert). Proto byl maďarský ekvivalent jeho jména (Béla) v Uhrách tak oblíben. Štěpán v roce 1000 dosáhl královské koruny, zřízení arcibiskupství (350

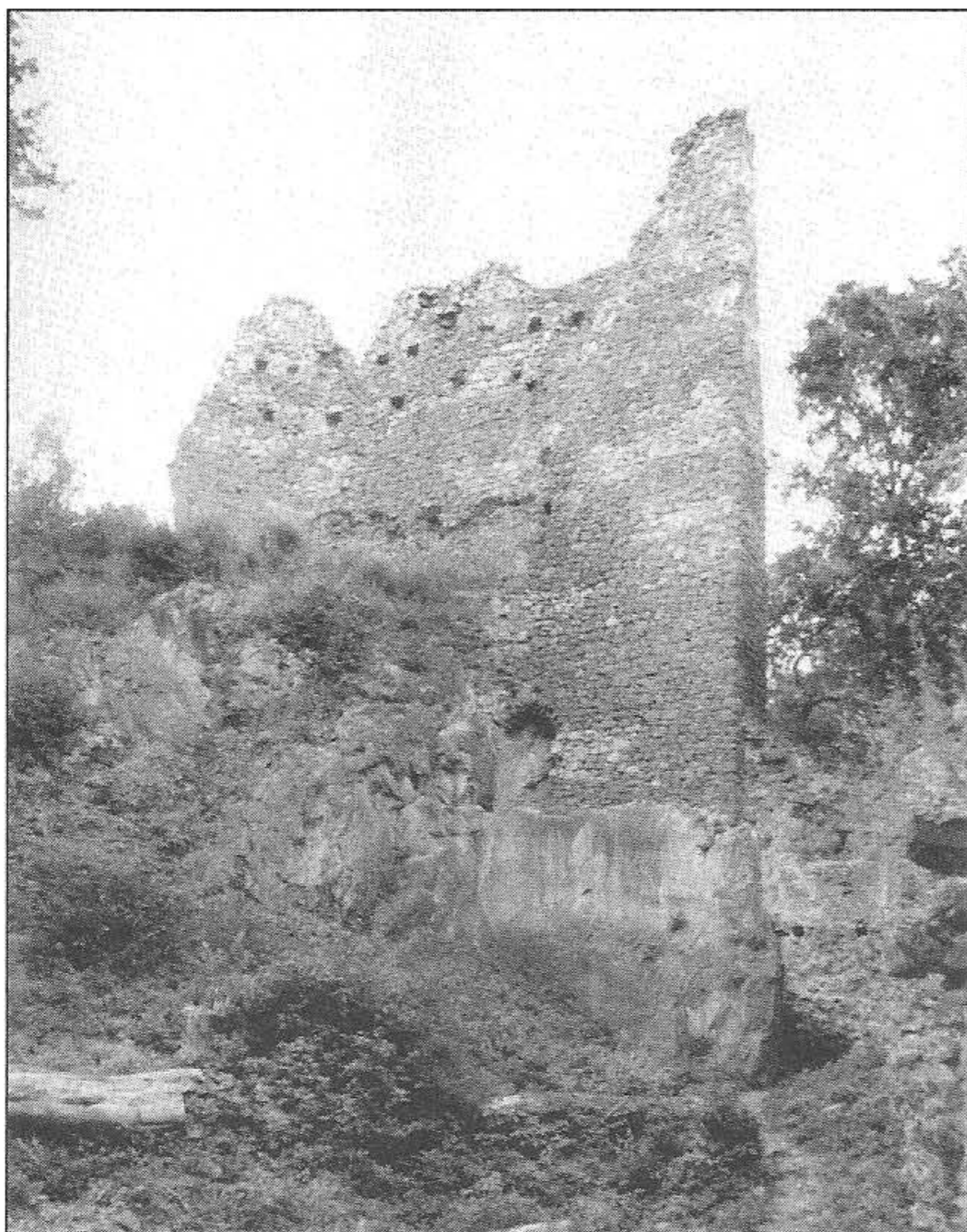
21. Nebezpečné polohy v okolí hradu zajišťovali obránci předsunutými opevněními. Před Šášovem se nacházelo asi 200 m.

let před Čechami) a hned poté se postaral o dotvoření sítě církevních provincií. Také ne náhodou bývá první arcibiskup ostřihomský Asterik ztotožňován s prvním opatem pražského břevnovského kláštera Anastasiem, vyhnaným po Vojtěchově odchodu z Čech.

Štěpán I. měl zároveň snahu reformovat správní systém, což se ale podařilo až jeho nástupcům zhruba o sto let později. Závislá knížectví nahradily velkožupy a ty se za další století rozdělily na župy a provincie menšího rozsahu. Funkci jejich center převážně vykonávaly dřevohlinité hrady – hradiska, která se jen pozvolna přetvářela (a zdaleka ne všechna) na kamenné hrady. Za bod zlomu bývá uváděn vpád Mongolů v roce 1241. Jejich záplavě totiž odolala především nečetná zděná opevnění, což představovalo nejlepší reklamu. Kdo na to měl prostředky, stavěl z kamene. A byl to nejen panovník, ale rovněž šlechta, jejíž moc často soupeřila s mocí královskou. Kromě toho šlechta potřebovala sídla a pevné body, o něž by se opírala správa jejich narůstajících a nyní už převážně soukromých dominií. Proto se frekvence stavby hradů pronikavě zvýšila a na počátku 15. století byla jejich potřeba naplněna.

Dynastie Arpádovců plně využívala užitečné vlastnosti těchto celokamenných hradů vrcholného středověku zhruba po sto padesát let ze čtyř století svého panování, přičemž většina hradů pocházela až z posledních padesáti let. Arpádovci vymřeli totiž už v roce 1301, tedy krátce před českými Přemyslovci, jejichž touha po uherské koruně zůstala jen nevýznamnou epizodou, a v obou sousedních státech došlo k výměně vládnoucích rodů. V podstatě zároveň nastoupili na český trůn Lucemburkové (1310) a na uherský neapolští Anjouovci (1308), takže chtiví Habsburkové

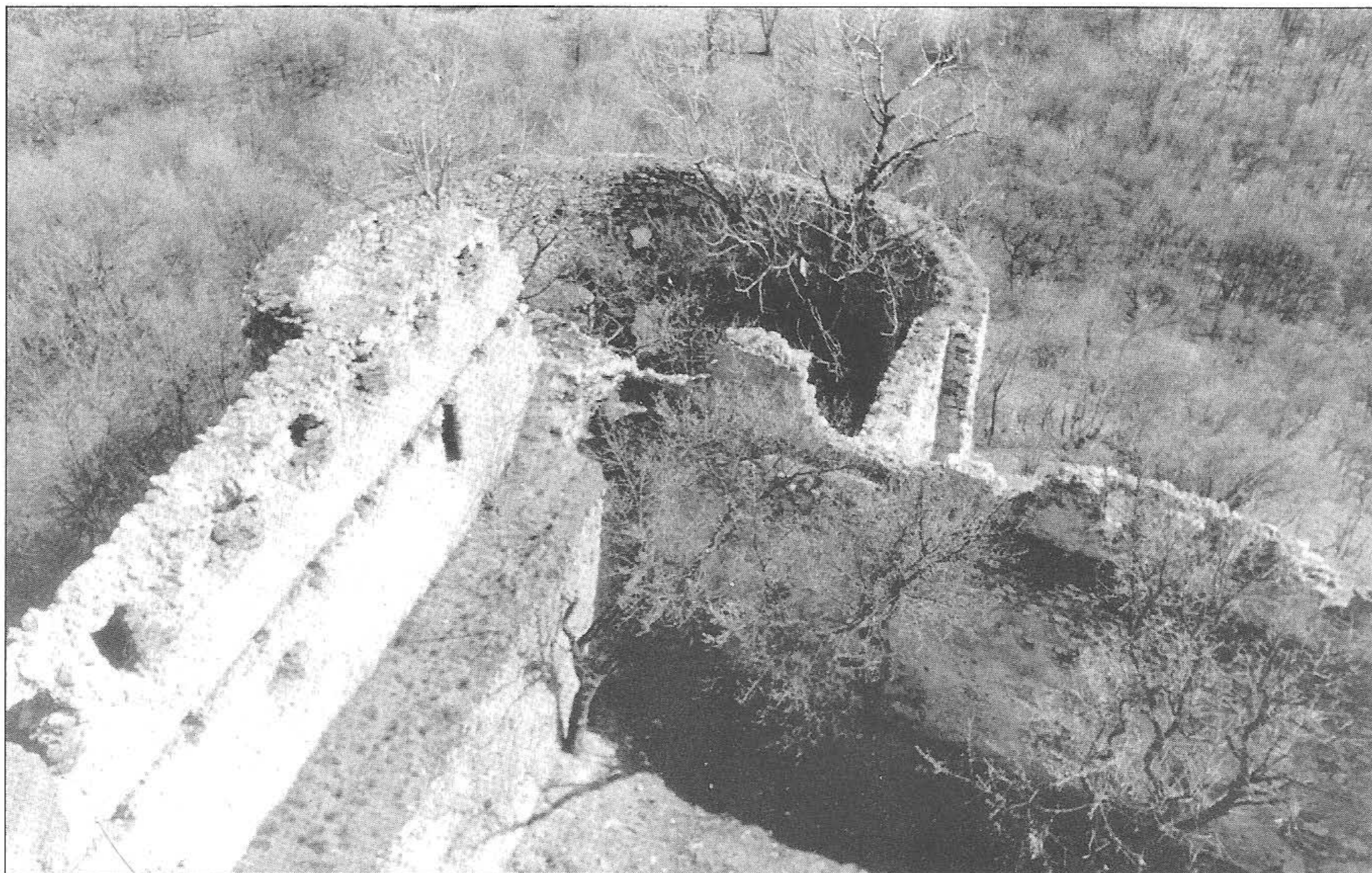

22. Předsunutou věž před Čičavou později obklopila zeď předhradí; pohled od jihu.

museli ještě více než století počkat. Také počátky panování obou nových dynastií byly podobně nelehké. Jan Lucemburský se střetl se šlechtickou opozicí vedenou Jindřichem z Lipé, vládu Karla Roberta komplikovala zpupnost uherských oligarchů, především Matúše Čáka Trenčianského a Omoděje Aby. V Čechách konflikty urovnal křehký smír, na Slovensku vojenská porážka Omoděje u Rozhanovců (1314) a v roce 1321 smrt Matúše Čáka. Synové obou monarchů – Karel IV. a Ludvík I. Veliký – zajistili rozkvět svých zemí, a proto i budování hradů přineslo vynikající ovoce.

Když Ludvík zemřel bez mužských potomků, na uherský trůn se dostal, nikoliv bez problémů, Zikmund Lucemburský, za něhož spěla stavba sídel pomalu už k zámecké podobě. Opět i tehdy nacházíme analogie v českých stavbách Václava IV., Zikmundova bratra. Ačkoliv byl Zikmund vynikajícím diplomatem, a dokonce dosáhl trůnu císaře římsko-německého, ve

23. Instalaci děl od 15. století umožňovaly masivní bašty – jižní na Plaveckém hradě pochází asi až z počátku 17. století.

vztahu k Čechám naprosto selhal. Situaci trestuhodně podcenil a or telem pro něj bylo to, že český trůn uprázdněný smrtí bratra získal jen formálně. Stoupen- ci Husova učení mu nezapomněli podíl viny na upále- ní svého Mistra a vše nezadržitelně směřovalo k více než půlstoletí válek mezi oběma státy. Taženími vojsk a častými boji o hrady trpěly hlavně kontaktní země Morava a Slovensko – déle zejména ta první. Ale na Slovensko zase infiltrovaly a poměrně dlouho tam vo- jensky působily české roty husitské orientace.

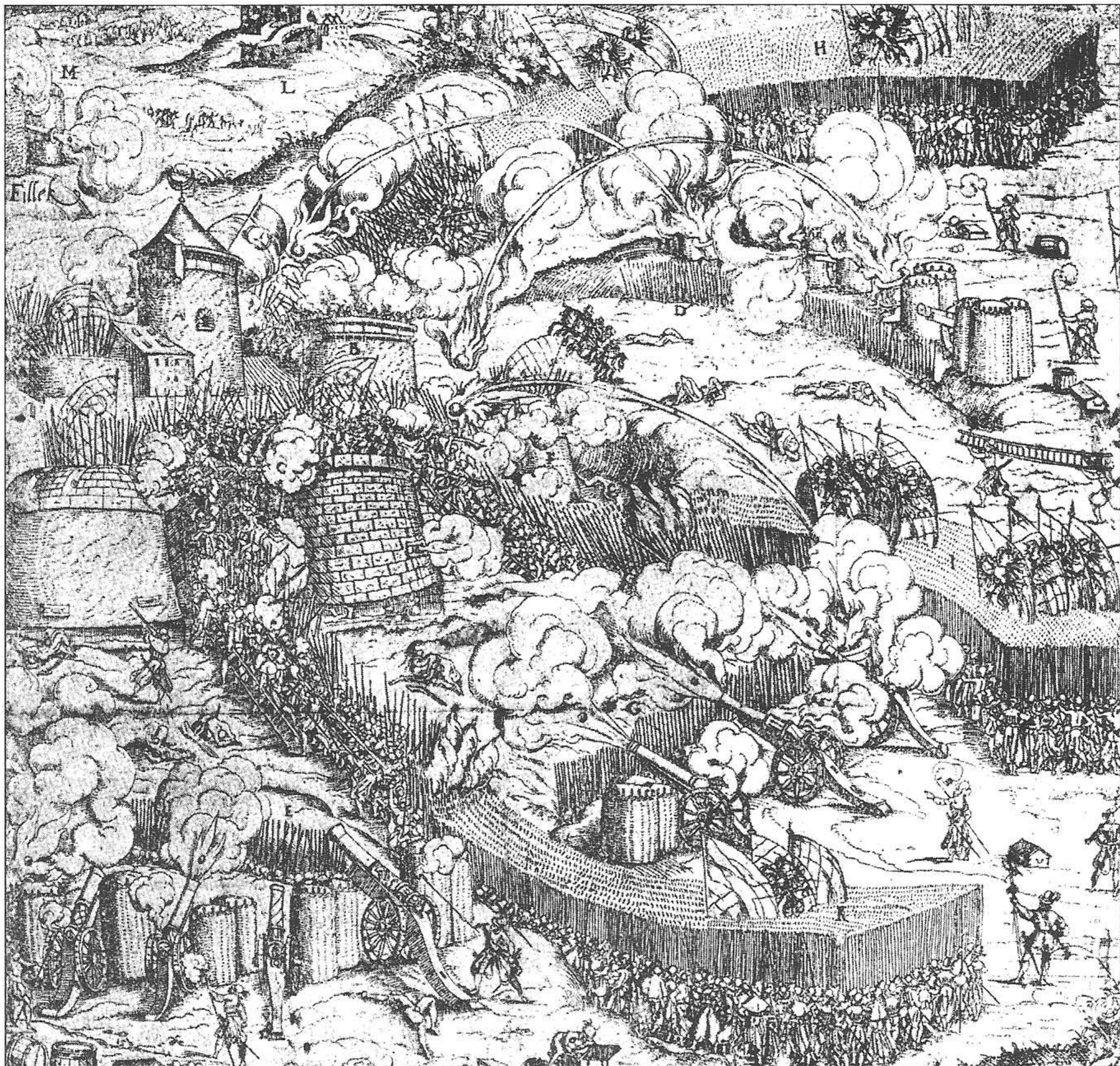
Paradoxně důvodem jejich přítomnosti byla obha- joba zájmů dědice českého a uherského trůnu Ladisla- va Pohrobka, syna a následníka Albrechta II. Habsur- ského. Na Slovensko husitské roty, zvané zde bratřici, přivedl válečník a kondotiér, český vladyka Jan Jiskra z Brandýsa, kterého tím pověřila Zikmundova dcera Alžběta. Byla vdovou po Albrechtovi Habsburském, od roku 1423 markrabím moravským, jemuž se na dva roky (1437–39) podařilo usednout, ovšem nijak pevně, jak na český, tak i uherský trůn. V obou ze- mích však za nepevné vlády mladičké Ladislava Po- hrobka, respektive spíše jeho zemských správců, na- dále panovala podobná šlechtická anarchie, kterou až po čase dílem uklidnili noví králové domácího půvo- du – Jiří z Kunštátu a Poděbrad (1458) a Matyáš Kor-

24. Dobývání hradu ztečí patří vedle vyhladovění ke starším způsobům.

25. Účinnější kombinace útoku a dělostřelby byla užívána zejména ve válkách s Turky – dobývání a bitva u Levic v roce 1664.

vín, oba korunovaní v roce 1458. Zatímco nástup Matyáše připravil jeho mocný otec, válečník Jan Hunyadi (a podpořil ho Jiří, který byl Matyášovým tchánem), Poděbrad se prosadil pozvolna vytrvalým politickým i vojenským úsilím. Avšak v mezivládi jako významná mocenská strana působily v Uhrách, respektive především na Slovensku, nejprve oddíly Jana Jiskry, a když se Jiskra stáhl stranou, tak z nich vzniklé společenstvo bratříků. Jako základny bratříci využívali především obsazené hrady, zatímco nová opevnění měla kvůli jejich laxnímu poměru k práci a nedostatku kvalifikovaných profesí charakter dřevohlinitých pevnůstek.

26. Kreslíř dobývání Filakova na počátku 17. století patrně dobře neznal místní realie.

Co se nepodařilo Hunyadimu, to zvládl Matyáš, bratříky z jejich hradů vypudil a roku 1467 úplně vojensky zlikvidoval. Do tzv. Černé roty přijal jen ty, kteří respektovali navrátilšího se Jana Jiskru, jenž vstoupil do jeho služeb.

Matyášovy ambice se obracely do středu Evropy a nic nedbal na spříznění s Jiřím z Poděbrad (jehož byl zetěm). Podařilo se mu uzmout Moravu, Slezsko a Lužici a dát se v Olomouci korunovat i českým krá-

lem. Poté následovaly vleklé boje s Habsburky, jimž nakrátko obsadil dolní Rakousy, a dokonce přenesl svůj dvůr do Vídně. Předností silného krále byla pozornost věnovaná architektuře a umění. Právě Matyáš Korvín do Uher povolal renesanční mistry z Itálie. Naproti tomu poněkud přehlížel růst turecké moci na jižních hranicích Uher. Za to zaplatili jeho nástupci, jagellonští králové; Ludvík II. u Moháče v srpnu 1526 dokonce životem. Nápor Turků se nezastavil ani před Budínem a Ostřihomí a postup jim ulehčoval konflikt o uherský královský trůn mezi Ferdinandem I. Habsburským a Janem Zápolským. Horní zemi si přitom podrobil Ferdinand a o slovenské hrady se tehdy často bojovalo – proto došlo ke zlepšování jejich opevnění. Na jihu Slovenska v roce 1554 Turci dobyli ↗Filakovo a ↗Modrý Kameň a ohrožení báňských měst středního Slovenska vyvolalo další opevňování jak hradů, tak měst. V moderní pevnost se nedlouho předtím změnil klášter v Bzovíku.

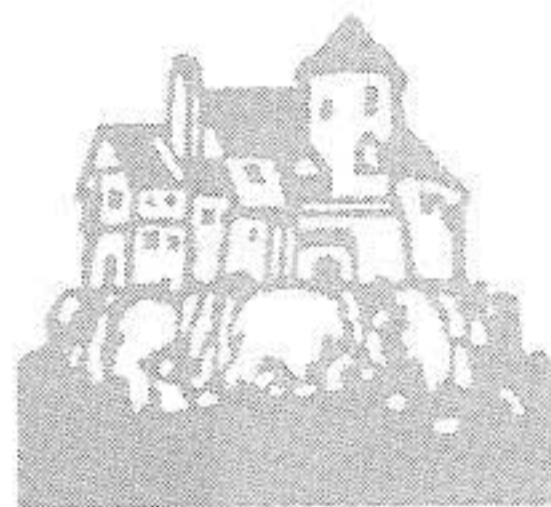
Ve druhé polovině 16. století se hranice Turky zabraného území (tzv. budínský pašalík) ustálila, ale klid na ní nepanoval. Stálé výpady z obou stran ztrpčovaly život především venkovskému obyvatelstvu. Od počátku 17. století se ještě přidala povstání za odtržení Uher od habsburské monarchie, či alespoň jejich politickou

emancipaci. V jejich čele vesměs stála sedmihradská knížata (Bočkaj, Bethlen, Rákócziové, Thököly), která často využívala podporu turecké porty a mezi léty 1606–58 ovládala východní Slovensko. Poslední vzepětí turecké moci počalo roku 1663 dobytím Nových Zámků a ↗Levic a obsazeny byly i ↗Hlohovec a ↗Nitriansky hrad. I když se nakrátko podařilo jejich vojska vytlačit, podle vasvárského míru území Turkům zůstalo. Ale konec jejich okupace se blížil. Po drtivé porážce u obležené Vídně (1683) přišli v roce 1685 o Nové Zámky, o rok později o Budín a další ztráty se už podobaly lavině. Protože Turci v nové situaci ani nemohli podporovat odbojníky, neměla další povstání uherské šlechty nejmenší naděje a Habsburkové se s nimi dokázali vypořádat. Válka vedená sedmihradským vévodou Františkem II. Rákóczim v letech 1703–11 byla labutí písní nejen bojů o nezávislost, ale též slovenských hradů.

Lit.: Dorazil 1935; Špirko 1937; Varsik 1965; Žudel 1984; Kopčan 1986; Dejiny Slovenska 1986; 1987; Legendy 1988; Marsina 1988; Marsina 1994; Baum 1996; Čaplovič 1998; Kováč 1998; Čaplovič – Čičaj – Kováč – Lipták – Lukačka 2000; Kontler 2001; Pramene... 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; Pražák 2001; Kučera 2002; Steinhübel 2004.

NÁSTIN VÝVOJE SLOVENSKÝCH HRADŮ

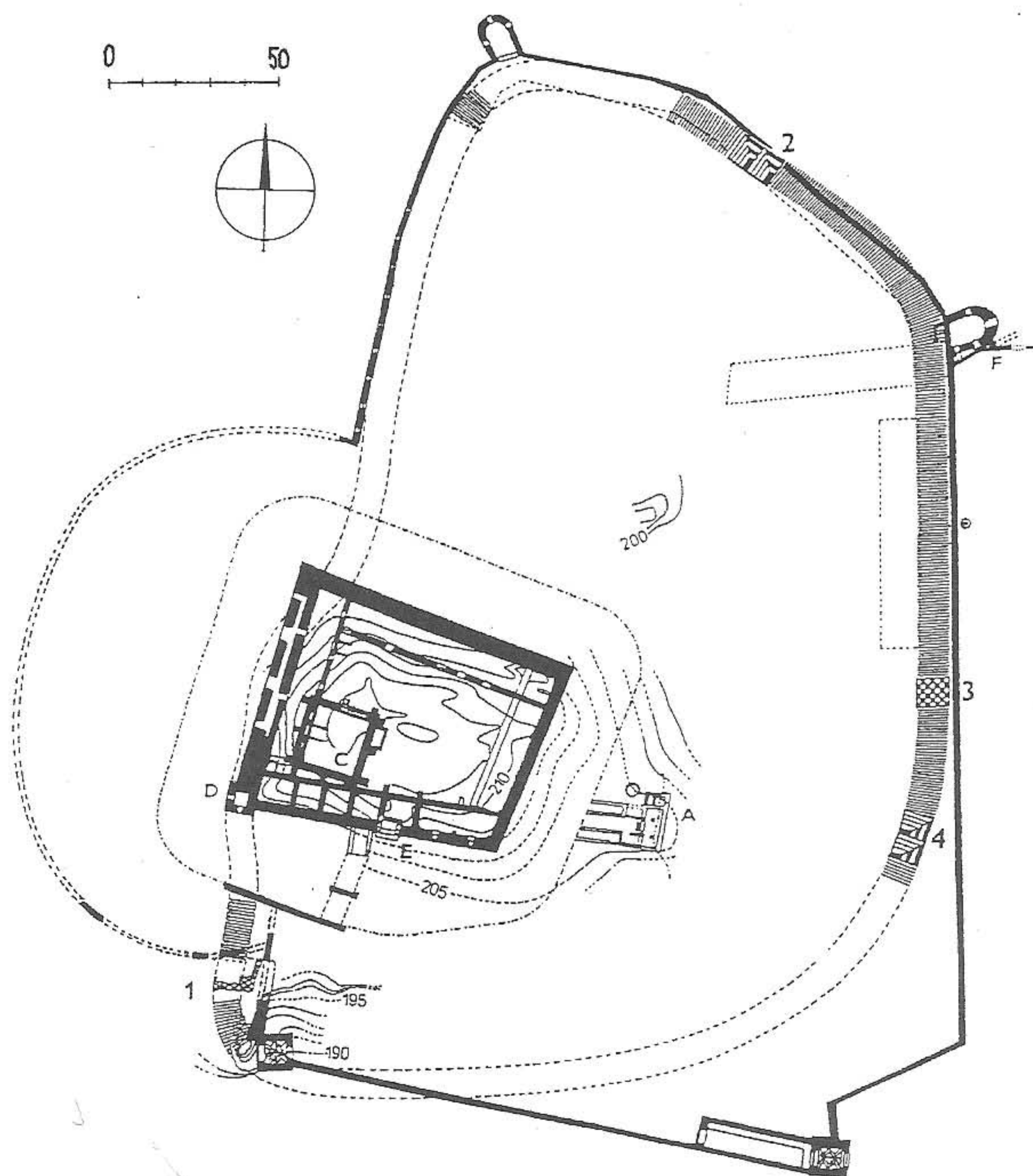
Martin Bóna

VÝVOJ HRADŮ VRCHOLNÉHO STŘEDOVĚKU

Obdobím vrcholného středověku prostupovaly výrazné společenské proměny, které se zákonitě projevily i na utváření a stavebním provedení opevněných sídel. Rovněž na nich přirozeně našly odraz změny

ve struktuře společnosti, organizaci územně-správního zřízení, soudobém vojenství a systému obrany, ale i v samotné úrovni stavebního umění. V tomto období byly hlavními a nejvyspělejšími opevněnými centry na území Uherského království královské komitátní (župní) hrady. Jednalo se totiž o správní a vojenská střediska postupně se formujícími územně-administrativních

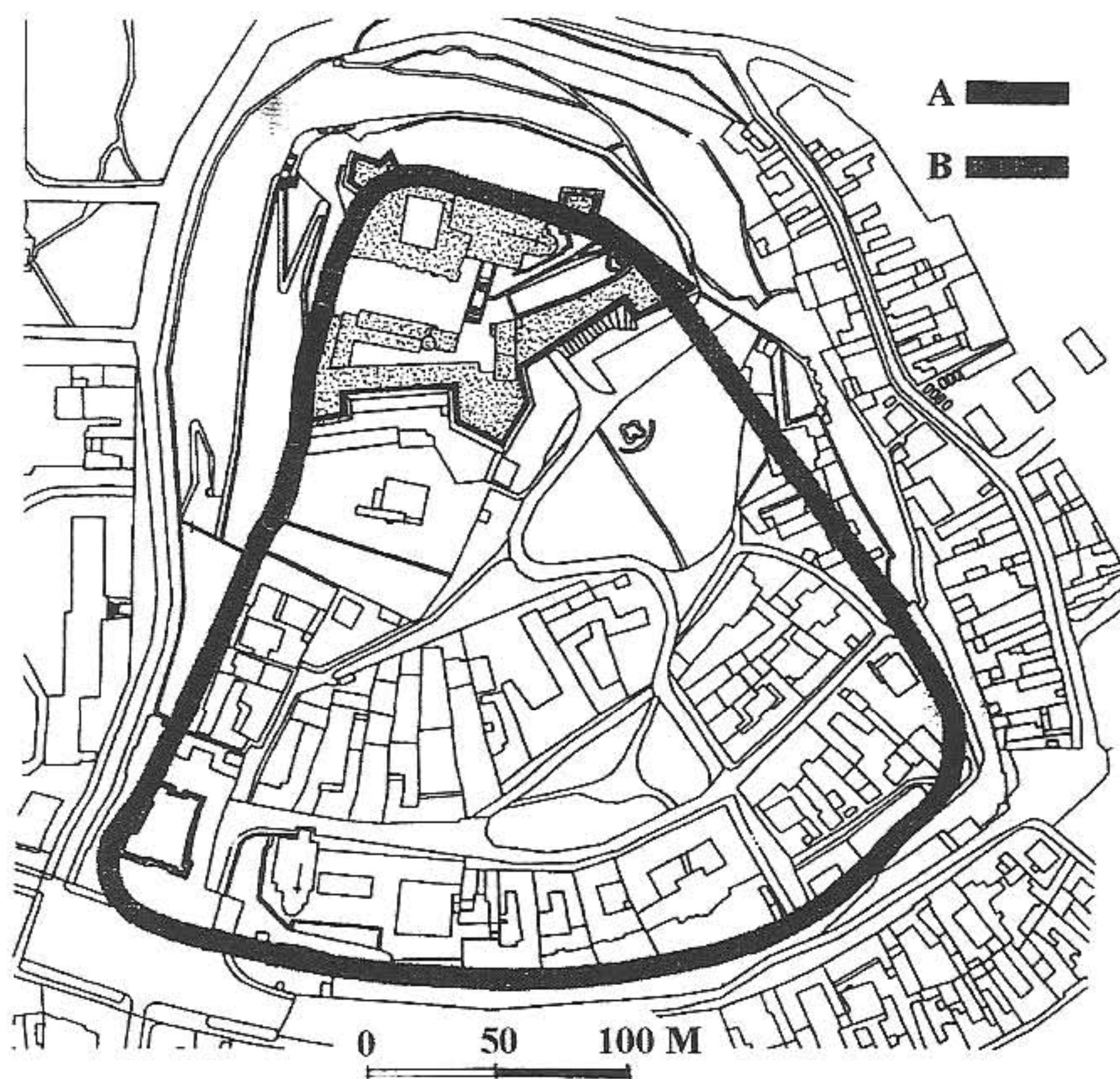
27. Bratislava – půdorysný rozsah velkomoravského hradiska a hradu z 10.–12. století na ploše hradu z 15. století. A – soubor sakrálních staveb, C – obytná věž z roku 1245, D – bergfrit z poloviny 13. století, F – bašta Luginsland a hradby z první čtvrtiny 15. století, E – zbytek opevnění z poloviny 13. století; 1–4 – opevnění z 9.–11. století (1, 3 – konstrukce roštová, 2, 4 – komorová)

jednotek – komitátů, které z pověření a ve jménu krále spravoval nejvyšší místní úředník – župan. Vzhledem k náročnosti správních i obranných funkcí musely mít komitátní hrady poměrně velkou rozlohu. Mimo jiné též proto, aby mohly poskytnout útočiště obyvatelstvu z širšího okolí (včetně hospodářských zvířat) a umožnit pobyt většího vojska.

Nejstarší komitátní hrady ve většině případů prakticky bez přerušení navázaly na starší raně středověké hrady z velkomoravského období, což dokládají nejen písemné prameny, ale hlavně výsledky archeologických výzkumů několika posledních desetiletí. Výzkumy zatím doložily zmíněnou kontinuitu na Bratislavském, Nitrianském a Trenčianském hradě a téměř jistě ve Starém Tekově a předpokládá se i v Zemplíně. Nepřerušené osídlení se podařilo doložit i na dalších raně středověkých opevněných sídlech bez centrálních správních funkcí, které však postupně buď zanikly, nebo byla jejich výhodná poloha později využita ke stavbě šlechtických hradů.

Na župních hradech, představujících v daném období nejvyspělejší fortifikační stavby, nacházíme i nejstarší známé sakrální a obytné objekty zděné z kamene na maltu a výjimečně též tímto způsobem provedené obvodové opevnění (hradby). Tak je na Bratislavském komitátním hradě ve 12. století doloženo vybudování zděného podélného románského paláce, jenž

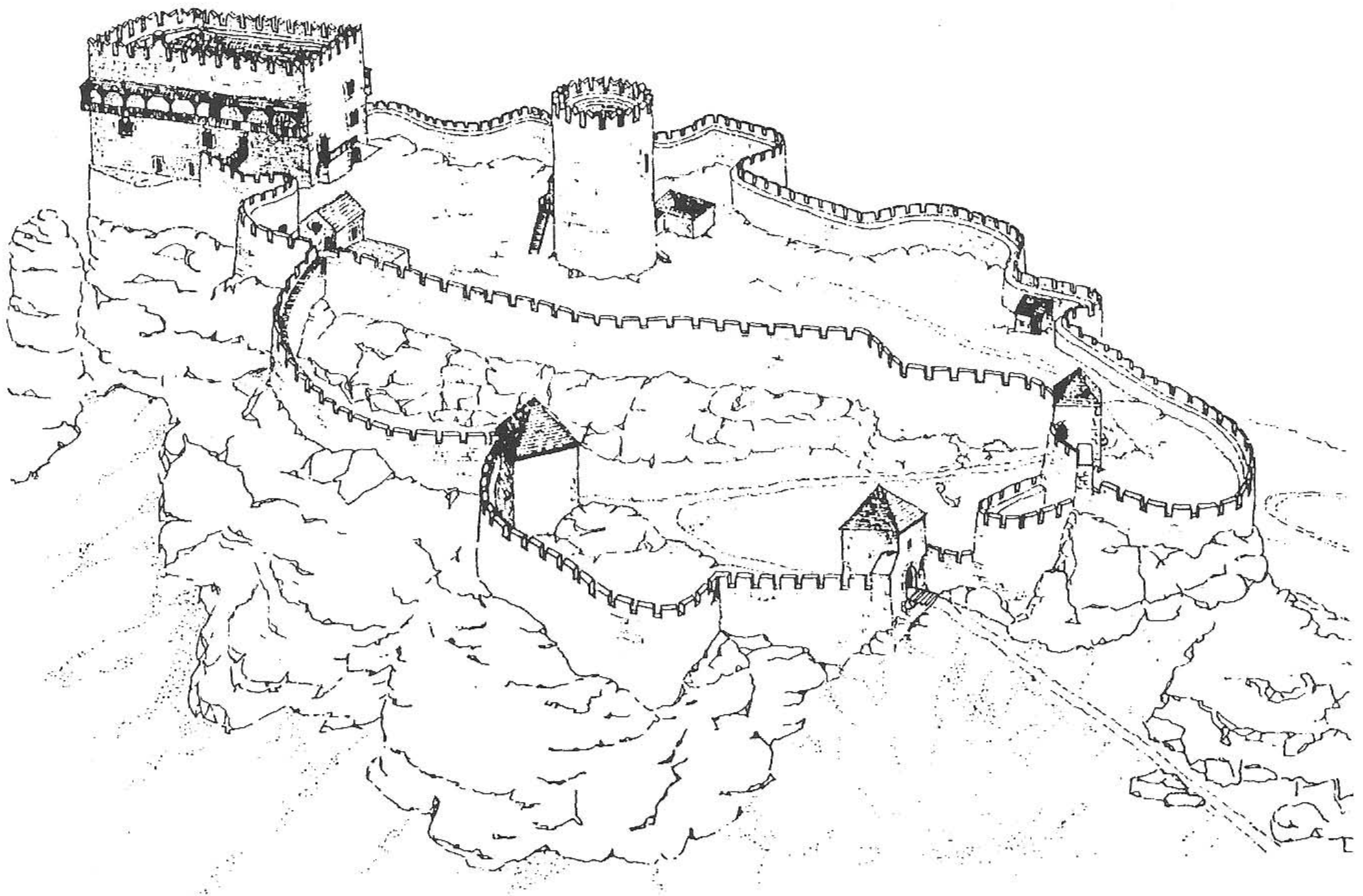
28. Nitra, celková situace komitátního hradu s doloženým (A) a předpokládaným (B) průběhem raně středověké dřevohlinité hradby

29. Z obytných věží komitátních hradů je dobře dochován hranolový donjon Šarišského hradu.

spolu se starším obytným objektem a sakrální stavbou baziliky tvořil hlavní zástavbu hradu hrazeného nadále dřevohlinitým valovým opevněním. Přežívání staršího typu valové fortifikace, byť v menším rozsahu, se předpokládá i na Trenčianském hradě, na jehož akropoli k raně středověké čtyřapsidové rotundě do konce 12. století přibyla hranolová obytná věž. Podobnou situaci máme doloženou i na zvolenském Pustém hradě, jehož dominantou se ve 12. století stala zděná, rovněž hranolová věž. Ohromná okrouhlá obytná věž, vztyčená ještě ve 12. století, vévodila až do havárie podložní skály též centru Spišského komitátu – stejnojmennému hradu. Tam však byla vybudována společně se zděnou obvodovou hradbou.

K nejlépe zachovaným a pravděpodobně i nejstarším příkladům hradeb zděných na maltu patří i ohrazení nitranského župního hradu, které už v první polovině 12. století nahradilo starší komorový val. Kamenná hradba byla opatřena obranným ochozem a předprsní ukončenou cimbuřím. Na těchto ukázkách můžeme demonstrovat, že nástup na maltu zděných kamenných opevnění a obytných hradních staveb započal na území Slovenska, a stejně tak v bývalých Uhrách, v průběhu 12. století. Zároveň v tomto věku lze sledovat počátky a rozmach budování obytných věží – donjonů, které tvoří nejen hlavní objekty opevněných center dlouhodobě se formujících komitátů, ale i dalších, méně významných hradů. Zmíněné obytné věže, stavěné v západní Evropě od 11. století, v hradních areálech obvykle zaujímaly centrální polohu, respektive jako poslední útočiště stály v nejvíce chráněném místě. Z hlediska strategie obrany byly pasivní a splňovaly především požadavky na bydlení, reprezentaci

a už zmíněné poslední útočiště. Obranu hradních komplexů tedy hlavně zajišťovalo obvodové opevnění, které se ve snaze odolat projektilům soudobých vrhacích strojů neustále zdokonalovalo.

Komitátní hrady ovšem nebyly v Uherském království jedinými hrady. Již v průběhu první poloviny 13. století došlo k podstatnému rozdrobení královského majetku a jeho přechodu do rukou příslušníků významných šlechtických rodů. V důsledku toho se objevují i první soukromé hradní stavby. Jedním z nejstarších šlechtických hradů byl podle soudobých poznatků hrad na Michalově vrchu v katastru Kolačna, který pravděpodobně postavila krasňanská větev rodu Hunt-Poznanovců. Starší kamenný val hradička z 11. století tu nejpozději během první poloviny 13. století nahradili širokou zděnou hradbou vymezující podélný areál hradu (100 × 20 m) a na kratších stranách postavili dvě masivní hranolové věže. Rozsahem poněkud větší měl být i nedokončený Marcelov hrad, jehož zděné obvodové opevnění zesilovala věž válcová a vstup zprostředkovala hranolová branská věž.

V průběhu první poloviny 13. století se začínají objevovat i složitější dispozice větších hradních souborů,

30. Akademická rekonstrukce podoby Spišského hradu na konci 13. století

v nichž už došlo k rozčlenění obranné a obytné složky do samostatných objektů: obranné věže a obytného paláce. Tento trend se ale naplno rozvinul až ve druhé polovině století. Výstižnou ukázkou z první čtvrtiny 13. století je radikální přestavba Spišského hradu, kterou vyvolaly zmíněné statické poruchy. Při ní byl narušený starší donjon nahrazen monumentálně řešeným palácem situovaným na nejsrážnějším okraji hradní skály a u přístupové trasy k němu postavili skromnější obrannou válcovou věž, která podložila nepřetěžovala. Celý hradní areál též obklopila nová kamenná hradba s cimbuřím a na svou dobu výjimečně pokrokovými smolnými nosy. U mnohých významných hradů ale zastaralý typ valového opevnění přežíval nadále (Bratislavský hrad, Zemplín).

Z hlediska celkové strategie obrany země v období nástupu vrcholného středověku bylo rozložení hradů podmíněno strukturou územní organizace správy a prozatím ještě nešlo o systémové posilování pohraničních oblastí. Přesto počet nově vytvořených pohraničních županství s hradními centry byl už teh-

dy výraznější, zejména v západním příhraničí, tedy i v oblasti dnešního západního Slovenska. Pronikavou změnu obranného systému země vyvolaly katastrofální dopady nečekaného a nezvykle ničivého vpádu Tatarů (Mongolů) v letech 1241–42. V důsledku použití nových dobývacích zařízení (mechanické vrhací stroje) odolala jen opevnění zděná z kamene na maltu nebo opevnění v těžko dostupných polohách. Obava z návratu nájezdníků, kteří po smrti velkochána Ůdegeje náhle odtáhli, a potřeba urychlené konsolidace poničené a vylištěné země přiměly krále Bélu IV. k urychlené reorganizaci zemské obrany zakládáním nových hradů.

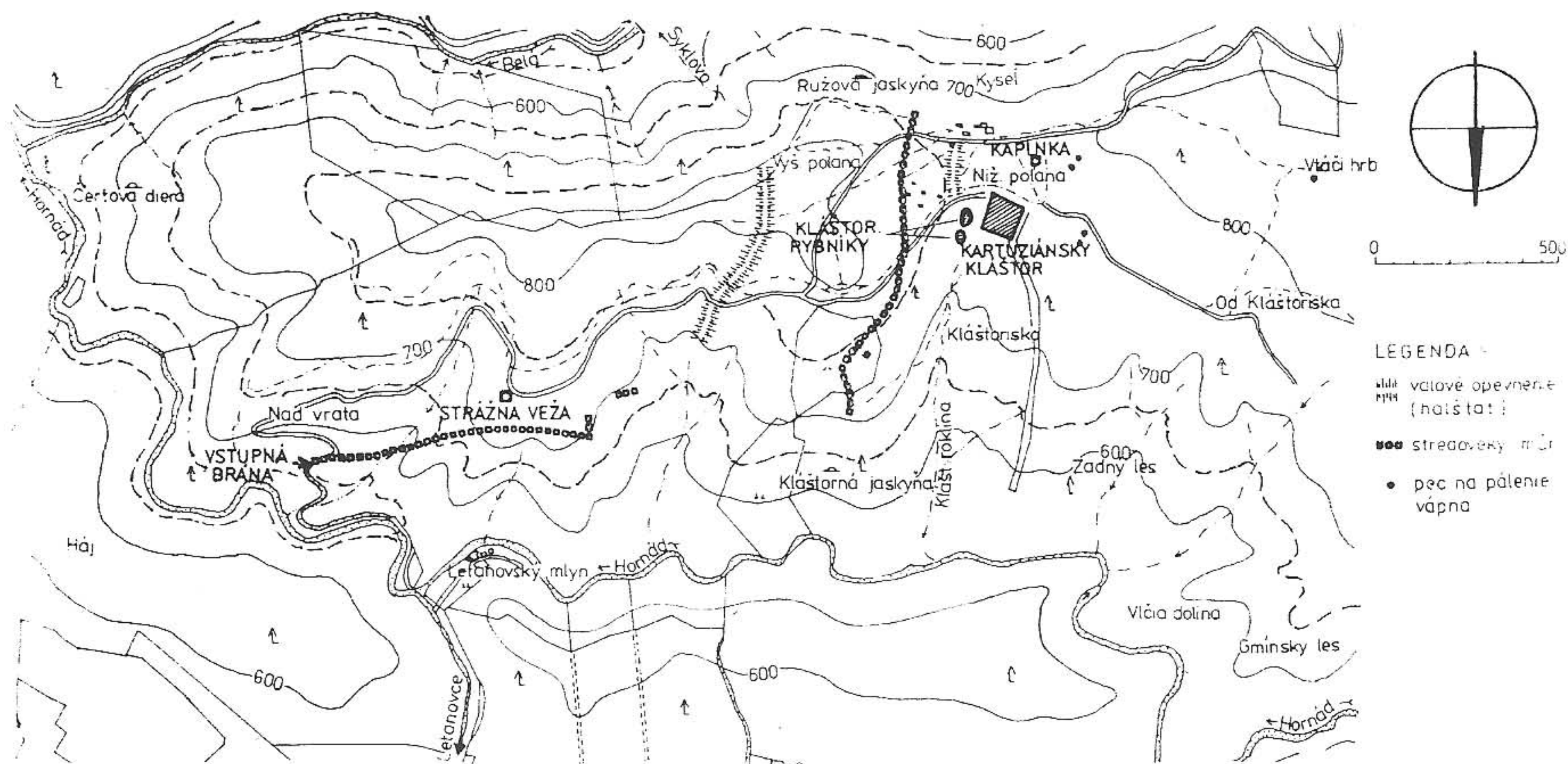
Hrady se začínají budovat především v ohrožených pohraničních oblastech, nad strategicky významnými komunikacemi, avšak se snahou vytvořit případná útočiště nejen pro drobnou šlechtu, ale i prosté obyvatelstvo též hlouběji ve vnitrozemí. Rovněž kvůli obraně

31. Zřícený donjon Spišského hradu v obytné funkci nahradil pozdně románský palác.

změnil král dosavadní centralistickou politiku vůči vyšší šlechtě. Své věrné magnáty, kteří byli schopni zajistit stavbu hradů, ve velkém obdařoval územími vhodnými ke stavbě hradů s podmínkou jejich financování a udržování v zájmu obrany království. Ve druhé polovině 13. století tak došlo k enormnímu rozmachu zakládání nových hradů, který nebyl nikdy předtím a ani nikdy potom už překonán. Díky působení stavebních hutí přizvaných z ciziny i kontaktům se západními zeměmi došlo k importu rozmanitých hradních typů jak do centrálních (Dolních) Uher, tak samozřejmě i do Horních Uher, tedy na Slovensko.

Nejnovější poznatky dokládají, že některé nové fortifikace, postavené těsně po odchodu Tatarů, měly charakter rozsáhlých refugií. Budovali je z bezpečnostních důvodů v těžce přístupných výšinných polohách a jejich hlavní úlohou bylo urychleně zajistit útočiště početnému obyvatelstvu pro případ náhlého návratu mongolských armád. K takovým útočištným hradům patřil Turčiansky hrad (↗Zniev), který postavil přední králův velmož Ondřej z rodu Hunt-Pozna-

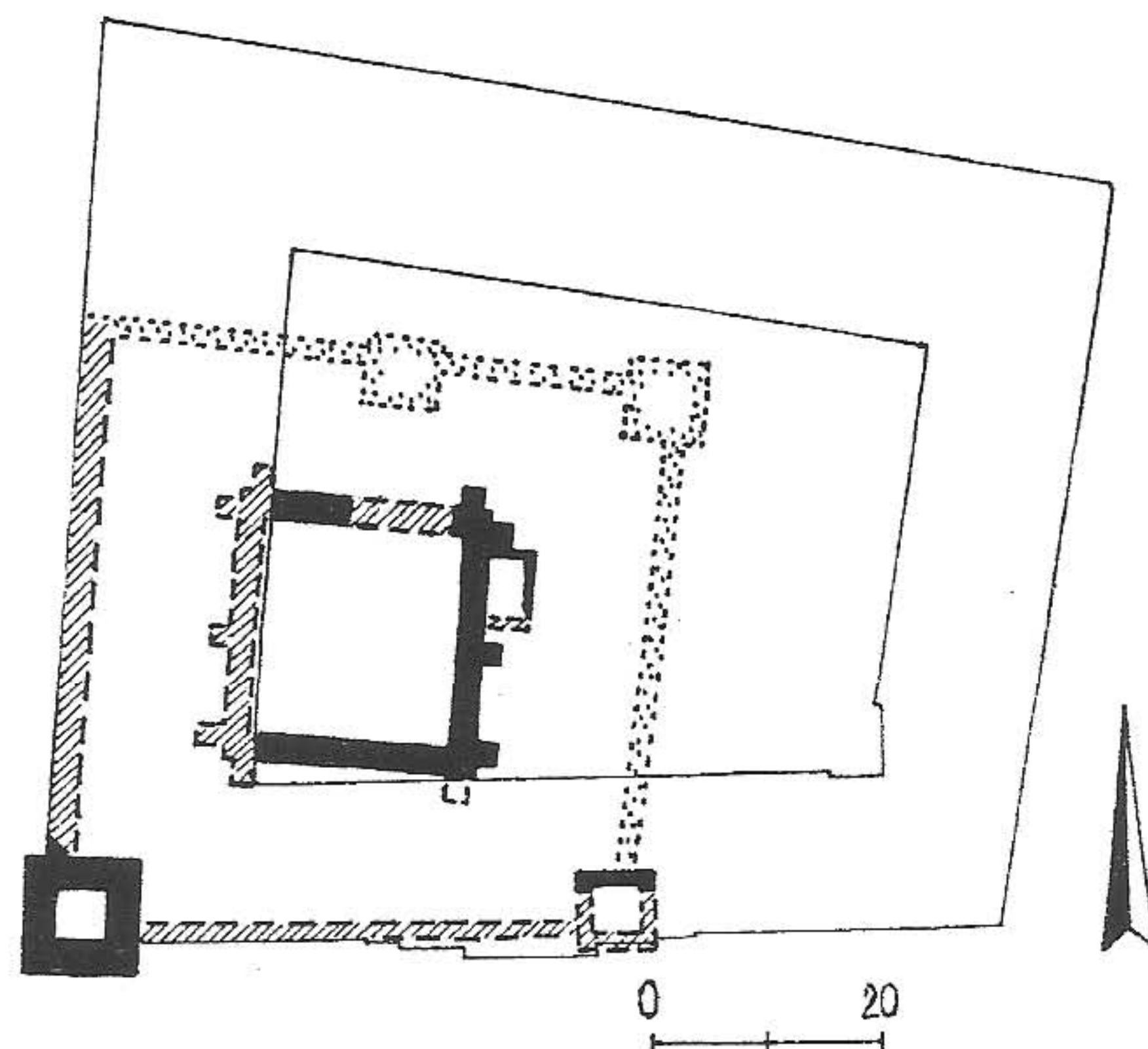
novců. Extrémně vysoko položený hrad (985 m n. m.) s centrální obytnou věží a zděným opevněním se též stal místem delšího pobytu královice Štěpána a později i sídlem (i)špána (župana) turieckého komitátu. I další známé příklady útočišť jsou situovány v extrémních polohách – ↗ Sitno 1009 m n. m. a Kláštorisko ve Slovenském ráji (nad Letanovci). Mezi ně je možné předběžně zařadit i zbytky dalších a možná i nedokončených hradů, zatím bez bližší opory k časovému zařazení ať písemnými či archeologickými prameny (např. ↗ Tisovec – Hradová 887 m n. m. a Hradová nad ↗ Košicemi).

Úpravám k refugiálním účelům se nevyhnula ani starší župní centra. Dobře prozkoumaný tzv. horní Pustý hrad nad Zvolenem byl nejprve opevněn jen provizorním valem vymezujícím obrovskou plochu 480 × 100 m. Okolo poloviny 13. století val po etapách nahradila zděná kamenná hradba s branskou věží a vnitřní zástavbu se starší obytnou věží doplnil druhý donjon. Zajímavá situace vznikla i na Spišském hradě, kde si spišský kapitulní probošt, v obavách o vlastní bezpečnost, vybudoval s královským povolením (1249) samostatné předhradí s obytnou věží. Stalo se tak i ve prospěch krále, neboť hrad byl tak zdokonalen po obranné stránce, a navíc ještě doplněn o románskou kapli. Předestřené příklady refugií vykazují

33. Rekonstrukce půdorysu jádra Bratislavského hradu kolem roku 1300 s čtvercem velké obytné věže (černě je zdivo vykopané, šrafovaně doplněné a tečkovaně předpokládané).

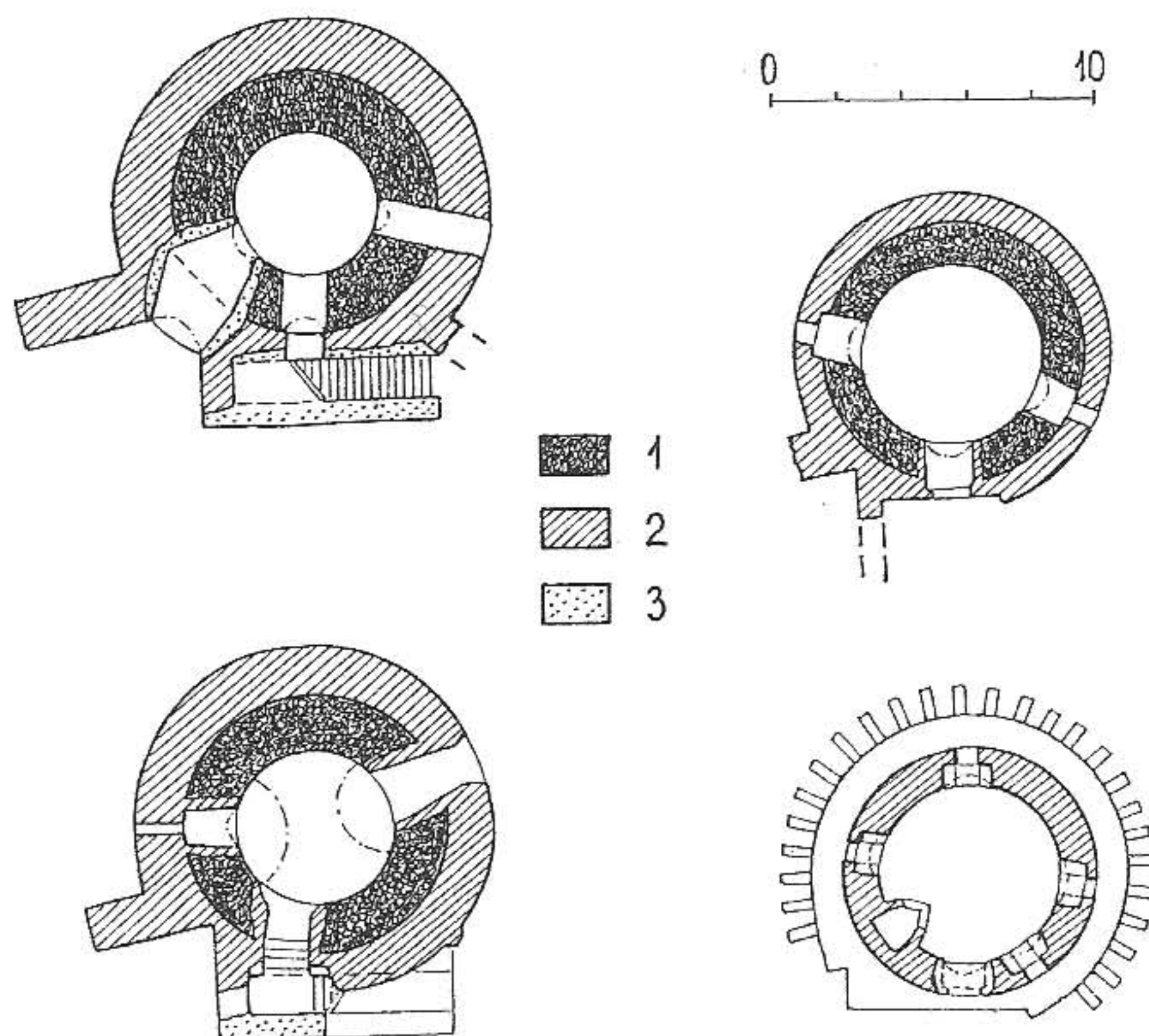
32. Útočištěm obyvatelstva ze širokého okolí byl na přístupnějších stranách opevněný areál na Kláštorisku nad Letanovcami ve Slovenském ráji.

určité společné znaky, jako je výběr vysoko položeného a těžko přístupného staveniště a mimořádná délka hradeb, které tak vyžadovaly velký počet obránců. Vysoké nároky na výstavbu a údržbu takových hradů a v neposlední řadě i jejich poměrně krátce trvající potřeba byly zřejmě i hlavní příčinou brzkého zániku. Některé z hradních lokalit tohoto typu zřejmě ani ne-

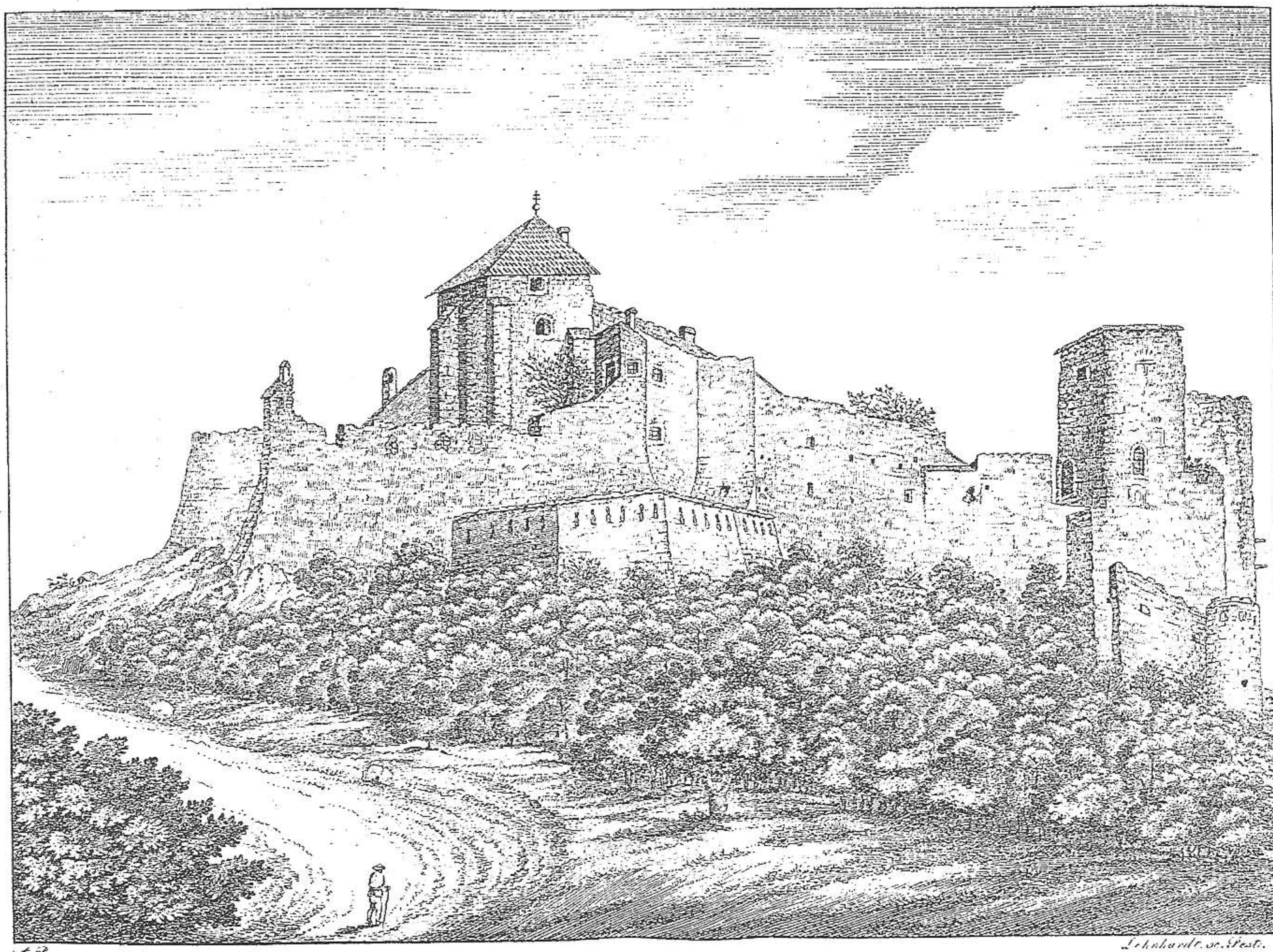
byly dokončeny (Tisovec, Košice, Marcelův hrad). Je třeba podotknout, že zatímco v českých zemích podobná refugia prakticky chybí, v Sedmihradsku (dnes součást Rumunska) naopak převažují.

Budování nového obranného systému země po odchodu Mongolů a uplatňování určitých hradních typů je možno nejlépe sledovat na stavbách, které čerstvě zakládali příslušníci vlivných šlechtických rodů. Ti je přirozeně stavěli nejen u důležitých cest a k ochraně zemských hranic, ale stejně tak uprostřed svých statků, které z hradů spravovali a které jimi byly do jisté míry i chráněny. Kromě kontinuity osvědčené donjonové dispozice s dominantní obytnou věží v chráněném pozadí hradního areálu se využívaly složitější stavební typy se separovanou funkcí objektů. Nově postavené obytné věže vyrostly nejen na významnějších komitátních hradech (Bratislavský hrad, Zniev,

34. Hranolový donjon s opěrnými pilíři na Gýmeši byl inspirován francouzskými vzory. ▼

35. Okrouhlou věž měl hrad Slanec. 1 – zdivo z let 1270–80, 2 – z přelomu 14. a 15. století, 3 – 19. století. ▲

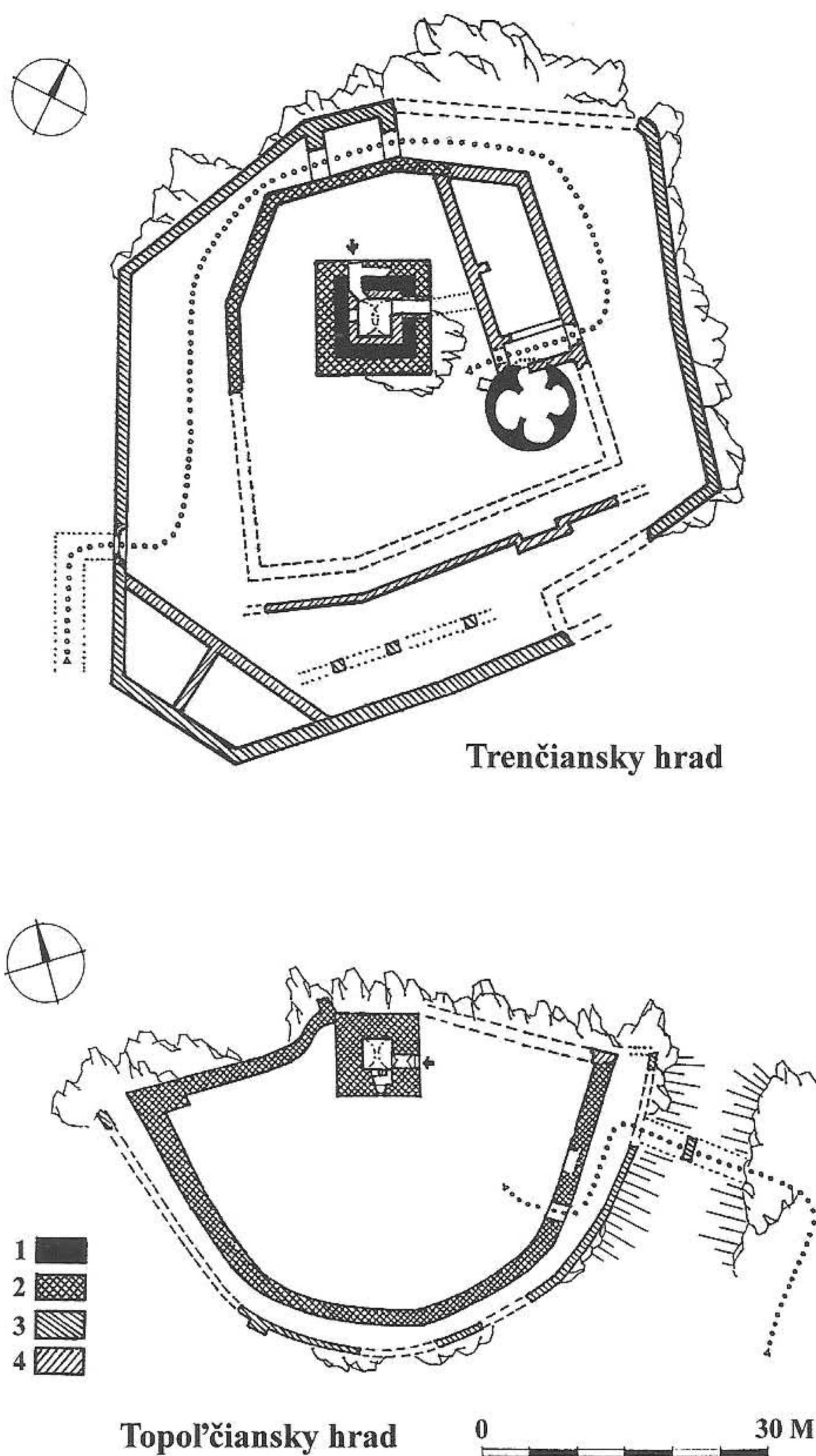

Šarišský hrad), ale také tvořily podstatu skromnějších hradů vyšší šlechty (↗Horné Lefantovce, ↗Krásna Hôrka, ↗Starý hrad). Starší románské donjony na dřívě založených lokalitách přežívají díky modernizaci a zvyšování, případně se plocha hradů rozšiřuje (↗Šintava, Trenčiansky hrad, zvolenský ↗Pustý hrad).

Rozvoj složitějších dispozic se projevil už zmíněným oddělením obranné a obytné složky, a to díky výstavbě samostatných objektů. Vyvolala ji snaha po zdokonalení obrany hradu i komfortu bydlení. Důležitou úlohu ve vývoji přitom hraje také samotná poloha objektů v hradním souboru. Jak obytné, tak čisté obranné věže se postupně začleňují do pásů obvodových opevnění, a aktivněji se tak podílejí na obraně. Takovou polohu měla například pětiboká obytná věž ↗Čachtického hradu, kterou vybudovala biňská větev Hunt-Poznanovců v 60. letech 13. století. Věž se tvarem přizpůsobila ostroúhlému nároží areálu hradního jádra a proti přístupové komunikaci se obracela zesíleným břitem. Přitom ale existoval ještě podélný obytný palác, který stál za ní a byl přistavěn k masivní obvodové hradbě. Stejnou polohu měla i trojboká věž hradu ↗Uhrovec postaveného županem Bášem v 50. letech 13. století. Chránila hrad ze strany šíje, po níž stoupala přístupová komunikace. Hlavní obytnou funkci však převzal věžovitý palác v zadní části hradu, později obohacený přístavbou románské tribunové kaple. Tyto vývojové trendy pozvolna vyvrcholily ve stále častějším uplatnění tzv. bergfritové dispozice. Je charakteristická věží s dominantní obrannou funkcí, která bránila hradní jádro ze strany největšího ohrožení, a palácem, který byl situován v chráněné poloze. Přitom věže měly hranatý (↗Medzianky, ↗Strečno) i okrouhlý tvar (↗Korlátka, ↗Slanec).

Na příkladu další šlechtické stavby, hradu ↗Gýmeš, založeného po odchodu Tatarů Ondřejem z rodu Hunt-Poznanovců, vidíme dosud nepoužitou dispozici se dvěma obytnými věžemi a mezilehlým palácem. Je ovšem známa z několika případů románských srostlic v sousedním rakouském Podunají a je zajímavá i tím, že celý blok byl orientován ve směru přístupu. Navíc níže položená půlválcová věž nad vstupní branou do nádvoří se už mohla, díky vystupující poloze, aktivněji zapojit do obrany hradního areálu. Pozoruhodná je rovněž inspirace výše uvedených trojbokých věží, kterou již dřívě aplikovali na rakouském románském hradě Rauheneck jižně od Vídně.

Samotné obytné věže bývaly z obranných důvodů obvykle přístupné až v úrovni prvního poschodí a ta-

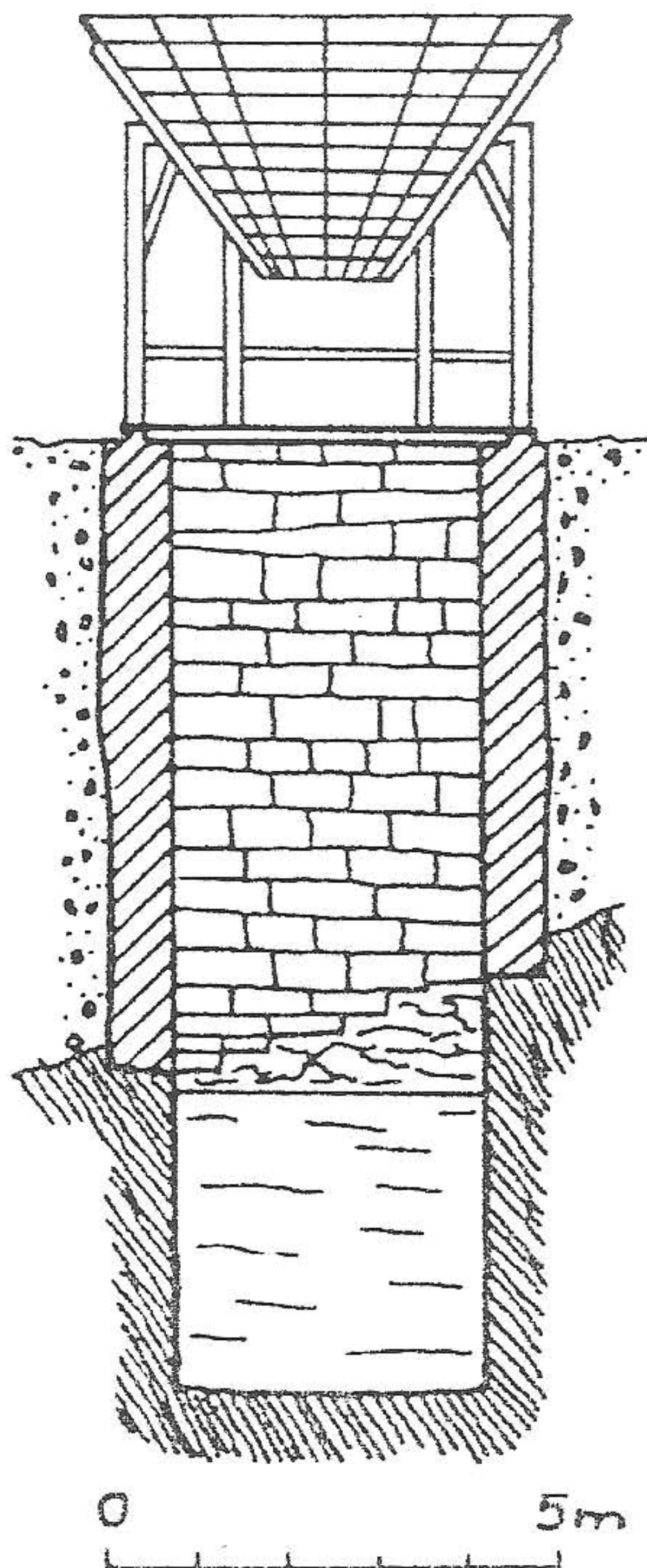
36. Příklady donjonových dispozic – Trenčiansky hrad a Topolčiansky hrad. 1 – zdivo románské, 2 a 3 – raně gotické, 4 – vrcholně gotické

ké obytné prostory byly situovány ve vyšších podlažích. Pasivní způsob obrany věže zpravidla realizovali z vrcholové plošiny nebo vysunutého ochozu podstřešního patra. Obytné interiéry věží a paláců byly opatřeny vytápěcím zařízením, místy zachovaným dodnes (Uhrovec), a nezřídka byly obytné prostory propojeny chodbičkami s prevetem (záchodem) ve formě arkýře nebo jen niky v síle zdi. Na palác bývaly napojeny i hradní kaple, ale na slovenském území se kap-

le ze 13. století zachovaly jen výjimečně (Uhrovec). Na nádvořích hradů bývaly též situovány vodní zdroje, které většinou měly podobu cisteren, v nichž se zachycovala dešťová voda stékající se střech a pouze v případě příznivých terénních podmínek došlo k vyhloubení studně.

Vedle popsaných věžových hradů se od sklonku 13. století na území Slovenska objevuje i úsporný typ nevelkého bezvěžového hradu. Jeho obranu přebírá vysoká obvodní tzv. plášťová zeď, která zároveň kryje vnitřní zástavbu přistavěnou k hradbě okolo centrálního nádvoří. Tento druh hradu s oválným nebo polygonálním půdorysem se uplatnil jak ve výšinném, tak i nížinném prostředí (↗Třebišov, ↗Brekov, ↗Divín, ↗Hrušov). Výjimečně byl na Slovensko importován

37. Cisterna na Slanci s obrácenou nálevkou, jež zachycovala a filtrovala dešťovou vodu.

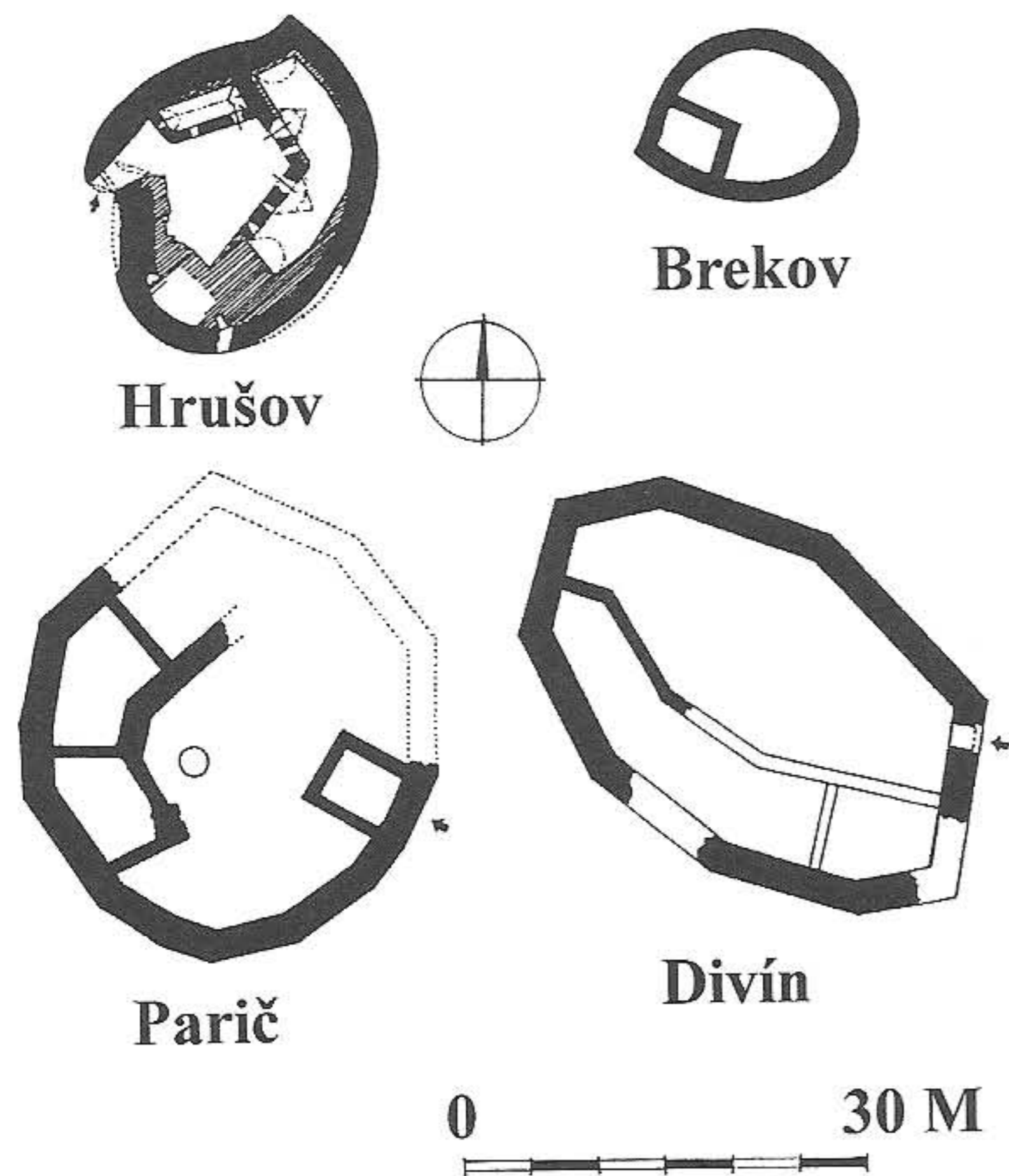

38. Filakovo – okrouhlá cisterna horního hradu

druh hradu s tzv. štítovou zdí, známý z jihozápadního Německa a Podunají. U něho bylo hradní jádro ze strany očekávaného útoku chráněno masivní štítovou hradbou (↗Liptovský hrad).

O hodně méně poznatků máme k dispozici o podobě předhradí, která obsahovala hlavně pomocné technické a hospodářské objekty. Jejich obvodová opevnění ve 13. století pozůstávala buď z jednoduché palisády (Liptovský hrad) nebo kamenné hradby (↗Beckov, Šintava), případně nezřídka přežívaly i starší dřevohlinité hradby, které se např. na Bratislavském hradě zdokonalily vložением kamenných věží. Přístupová cesta k hradům byla v rámci terénních daností vedena tak, aby směřovala pravotočivým způsobem a snížila tak přicházejícím, převážně pravorukým útočníkům možnost krýt se štítem.

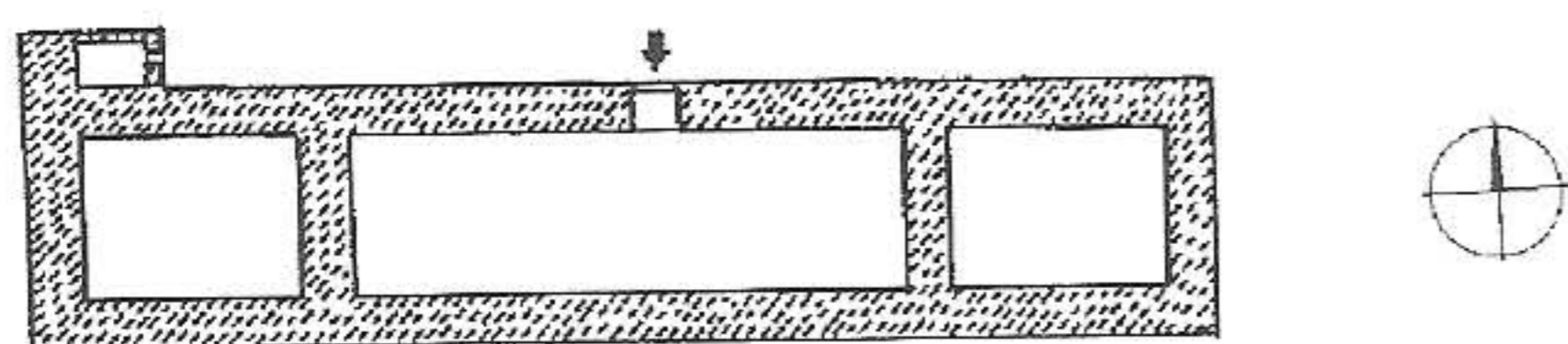
Za vlády Ladislava IV. Kumána (1272–90) rozsáhlá výstavba nových šlechtických hradů vyvrcholila. Na jedné straně přinesla zvýšení obranyschopnosti strategicky citlivých území, na druhé straně způsobila nepřiměřený nárůst moci velmožů, a tím přispěla k poklesu suverenity krále. Narůstající feudální anarchii dovršil

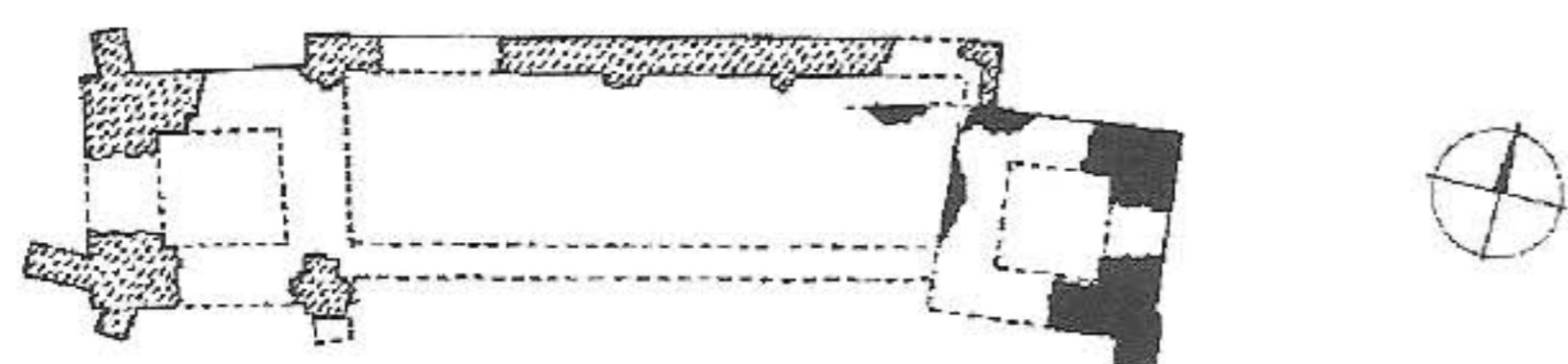
39. Příklady bezvěžových hradů s plášťovou zdí – Hrušova, Brekova, Pariče a Divína

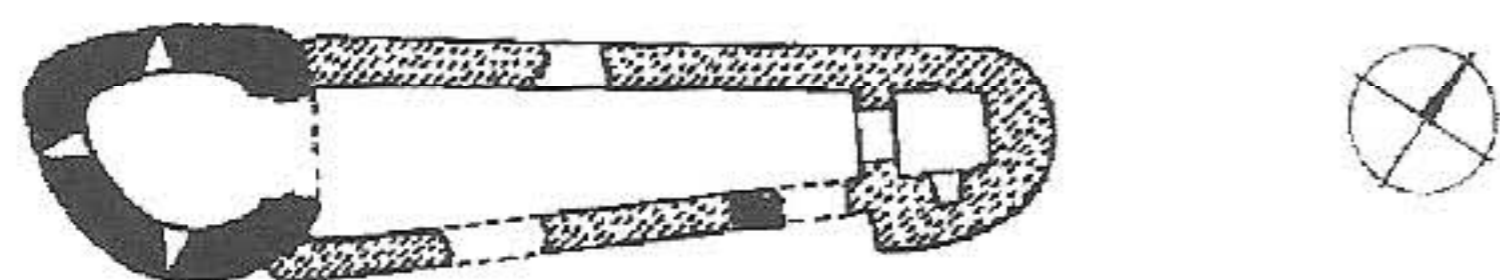
Liptovský Hrádok

Holíč

Dobrá Voda

Blatnica

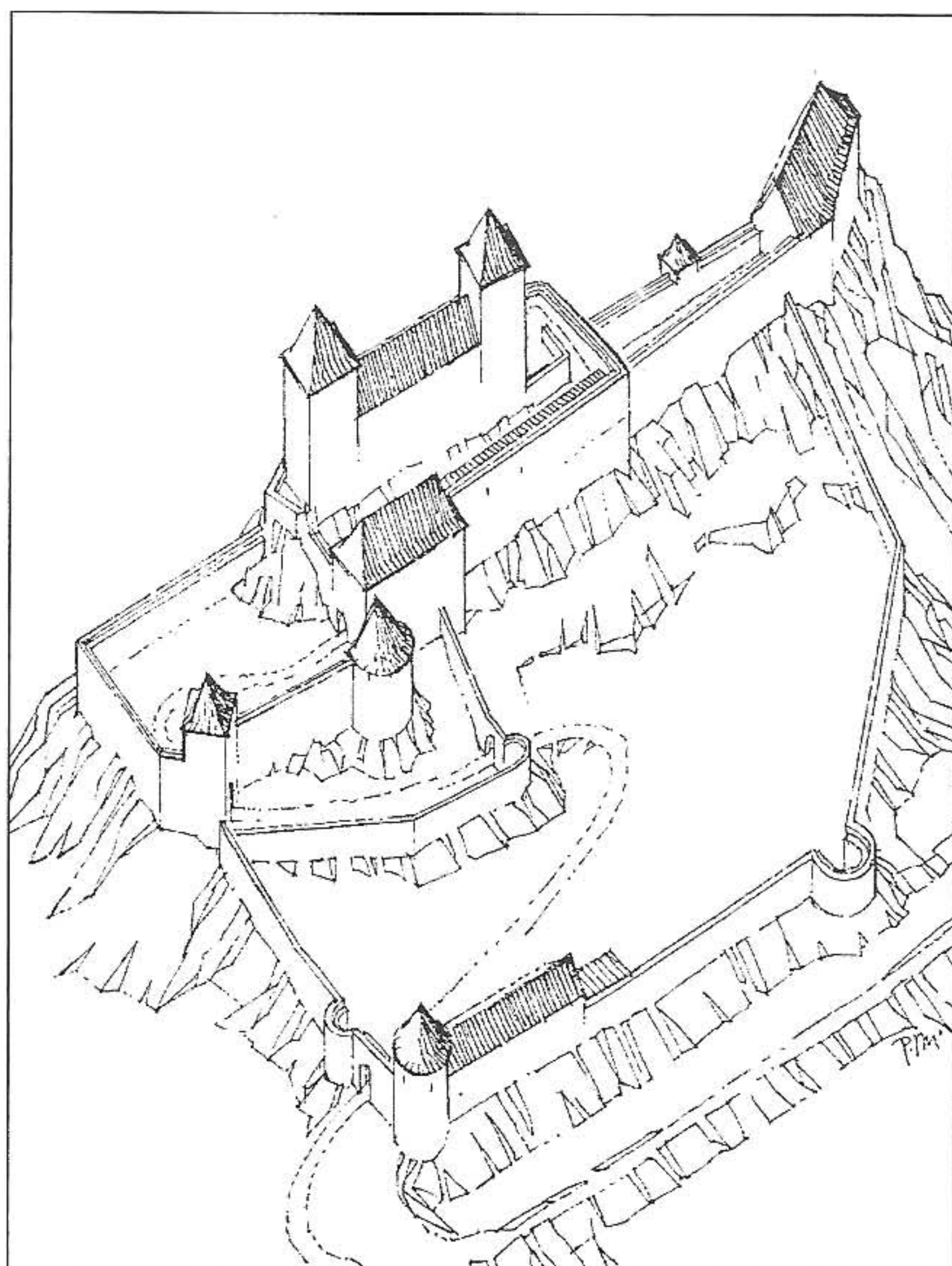
mocenský vzestup Matúše Čáka Trenčianskeho, ktorý silou ovládol niekoľko desiatok hradných panstiev a vzeprel sa proti kráľovi Karlu Robertovi. Je preto pochopiteľné, že po Matúšovej smrti (1321) si väčšinu významných hradů kráľ ponechal a ďalej je spravoval prostredníctvom svojich kastelánů.

U hradných novostavieb vzniklých v prubehu 14. stoliť je možno sledovať postupné zdokonalovanie obytné složky. Zreteľne sa prejavuje v povýšení paláce na hlavnú obytnú a rovněž i reprezentačnú objekt. Zároveň pri dostavbách niektorých hradů se palác stal rozhodujúcim objektom v dílu vyčleneném z hradného areálu (severní jádro zvolenského Pustého hradu), jinde byl často jediným a schopným samostatné obrany bez závislosti na obvodové hradbě (↗Hanigovce). V jiných případech palác na kratších stranách sevřela dvojice věží, čímž vznikla výhodná kompaktní dispozice, která se vyznačovala rozsáhlými vnitřními obytnými a užitkovými plochami. Takový typ hradu se na území Slovenska objavil v podobě novostavby ↗Liptovského Hrádku, ale vznikl i radikální přestavbou starších hradů ↗Dobré Vody, ↗Holíče, ↗Blatnice a pravděpodobně i ↗Levic. Přitom k tomu byly vhodně využity již existující objekty.

Také na přestavbách předchozích věžových hradů můžeme pozorovat formy rozšiřování a zkvalitňování obytné složky, a to výstavbou nových samostatných paláců, které jsou z důvodů vizuální prezentace položené podél směru přístupu (Krásna Hôrka, Trenčiansky hrad). Tyto tendence ve zmíněné orientaci paláců se uplatnily i později během 15. stoliť na ↗Tematíně a ↗Topoľčianském hradě. V případě Trenčianskeho hradu je tiež doložena přímá vazba paláce na mnohem starší a stále využívanou románskou rotundu. Její empora (tribuna) byla přístupná z reprezentační malované síně v prvním patře paláce.

Na další, zvláštní skupině hradných novostavieb se dokonca prejavilo výrazné nadřazení obytné a reprezentační složky nad obrannou. Šlo o skupinu pravidelných, tzv. kastelových kráľovských hradů, které se v Uhrách začaly stavět od poslední čtvrtiny 14. stoliť. Sloužily jako občasná letní sídlo panovníka a poskytovaly jeho dvoru pohodlí blížíci se raným zámeckým stavbám. Mezi takové stavby na území Slovenska patřil Zvolenský hrad vyznačující se, podobně jako maďarský Diósgyőr, pravoúhrou čtyřkřídlovou dispozicí.

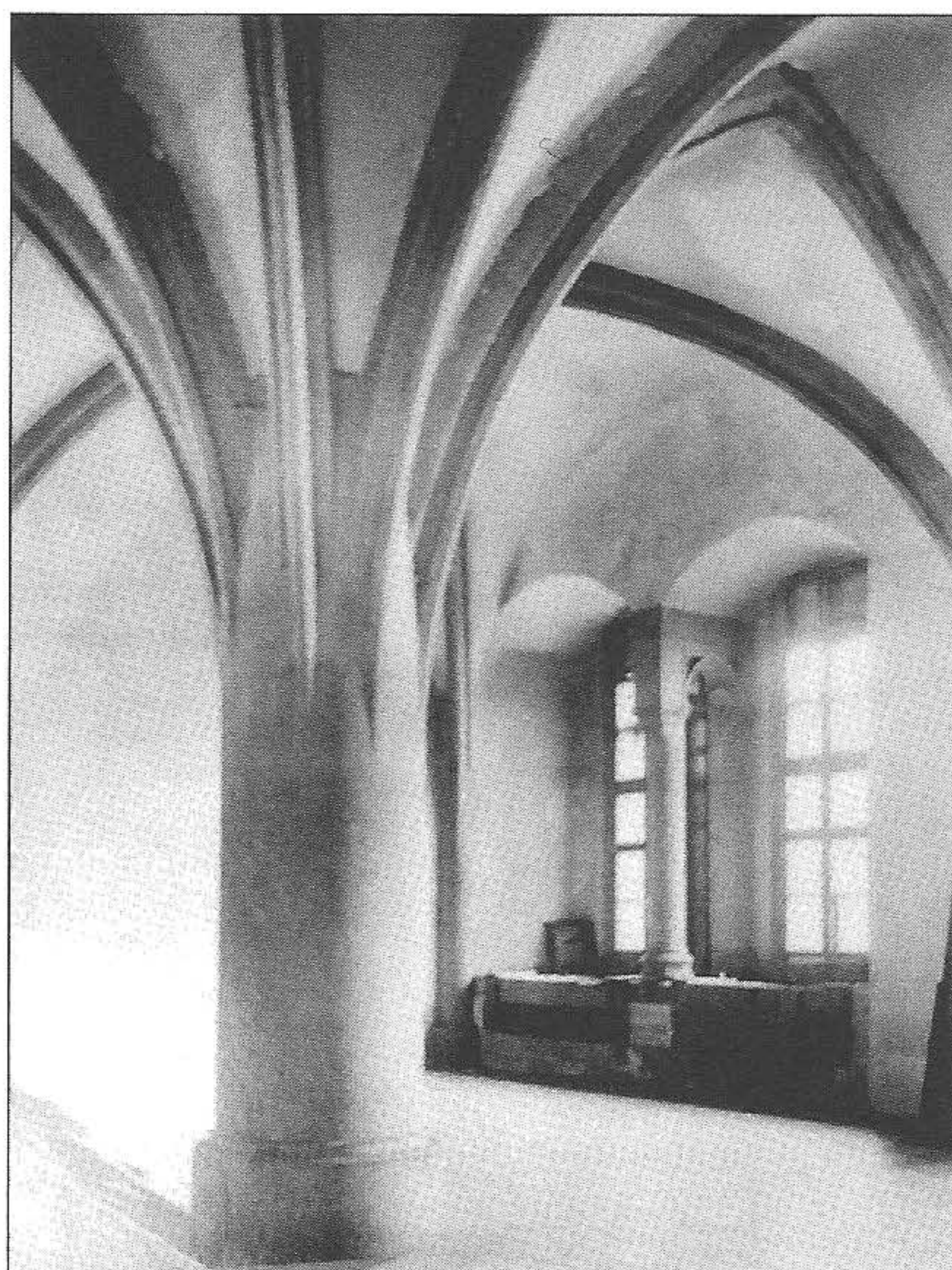
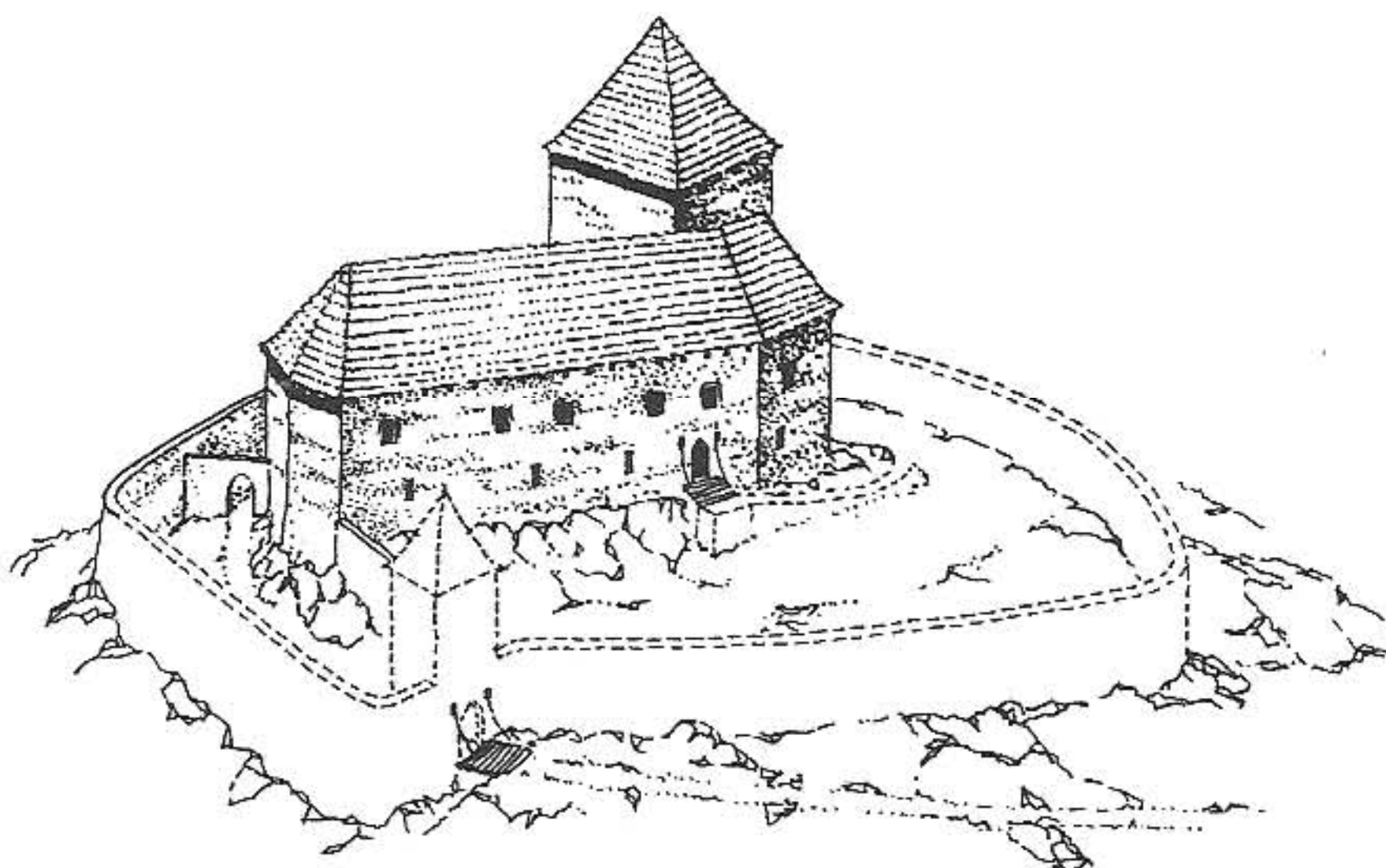
40. Příklady kompaktních dvojtěžových dispozic s mezilehlým palácem. Šrafováno je zdivo ze 14. stoliť, černě zdivo z druhé poloviny 13. stoliť.

41. Dobrá Voda – rekonstrukce stavu v 16. století, dvojvěžové jádro nahoře uprostřed

cí s věžemi v nárožích. Fasády byly členěné velkými pravoúhlými okny a vystupujícím polygonálním závěrem kaple. Pravidelný rozvrh měl i nedaleký Víglášský zámok, jehož tři křídla ale nebyla ukončena věžemi, přičemž i tam bylo nejhonosnější a reprezen-

42. Krásna Hôrka – příklad paláce položeného ve směru přístupu na počátku 14. století

43. Víglášský zámok – klenutá reprezentační síň v patře východního křídla před zánikem

tační východní křídlo vybaveno kaplí s vystupujícím kněžištěm. U obou zmíněných královských hradů byla obranná zařízení minimalizovaná a omezovala se jen na obvodní zdi jádra a jen zčásti na vnější hradební pás velmi jednoduchého provedení.

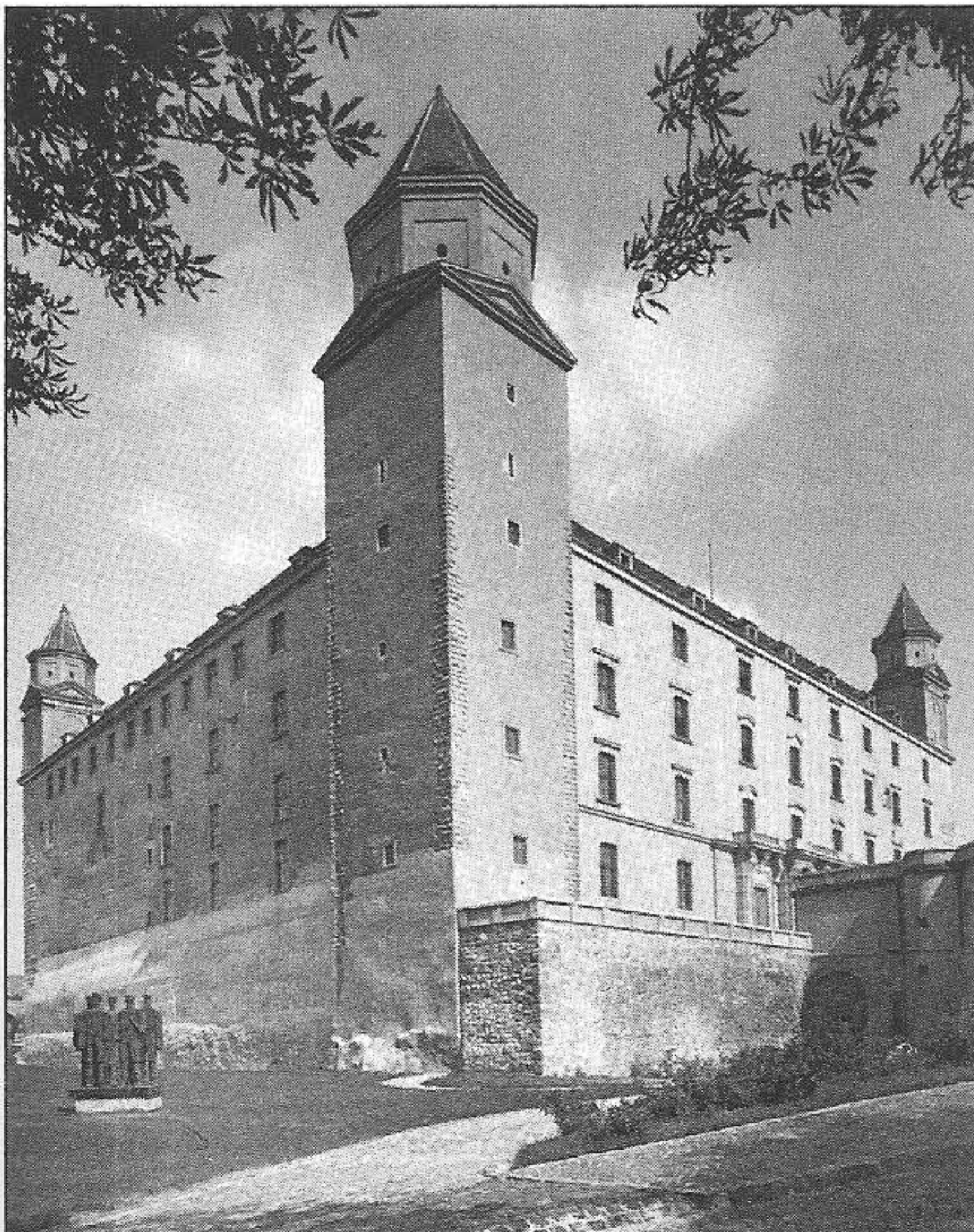
V probíhajícím vývoji obranné složky šlechtických hradů 14. století není možno zachytit žádné zásadní inovace. Kromě zesilování obrany hradních jader nově vybudovanými obrannými věžemi – bergfrity, které majitelé vložili na nejsnáze dostupnou stranu (Hrušov, možná i Beckov), bývají hranatými věžemi doplněny i vnější hradební pásy (Trenčiansky hrad, Čachtický hrad, Beckov). Okruhy opevnění na exponovaných místech navíc posilují zdvojené pásy hradeb, mezi nimiž jsou tzv. parkány – úzké prostory upravené pro obranné pozice a pohyb posádky (Čachtický hrad). Zachované parkánové (vnější) zdi dokládají, že byly, shodně s korunami hlavních hradeb, obvykle završeny ochozem s cimbuřím (Čachtický hrad), nebo jejich poprsní zídka byla prolomena soustavou šterbinových střílen (Topolčiansky hrad). Parkán Trenčianského

hradu byl využit i na pravotočivé vedení přístupové komunikace, jejíž kontrolu zabezpečovala do parkánu vestavěná průjezdná věž.

HRADY V OBDOBÍ POZDNÍHO STŘEDOVĚKU

Za vlády Zikmunda Lucemburského (1387–1437) se klesající tendence v zakládání hradních novostaveb nezměnila, neboť síť hradů už byla dostatečně hustá. Pozornost se proto soustředila především na přestavby existujících sídel. Úspěšnou odezvou na realizaci pravidelných několikakřídlových forem reprezentačních královských rezidencí bylo jejich uplatňování nejen na dalších královských stavbách, ale i v produkci šlechtických stavebníků. Přímo s panovníkem byla spojena radikální přestavba královského Bratislavského hradu. Nově vybudovaný hrad pravidelné kastelové dispozice tam nahradil starší pobořený donjon ve vrcholové poloze. Na rozdíl od předchozích aplikací ve Zvole-

44. Bratislavský hrad – mohutný čtyřhran byl podstatou pravidelných dispozic královských hradů Ludvíka Velikého a Zikmunda Lucemburského (pohled od jihozápadu).

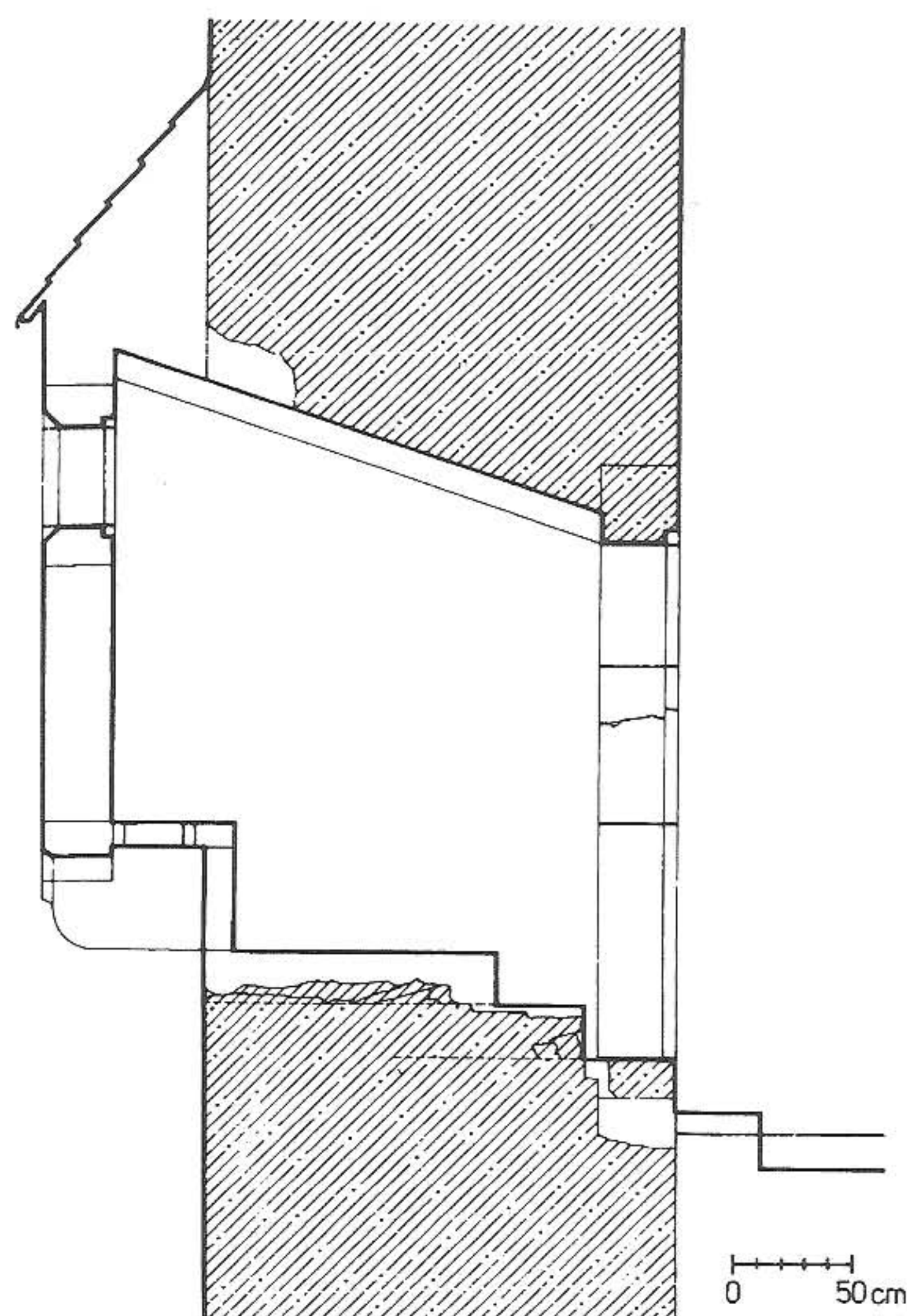

45. Kapušany – dvorní průčelí paláce z 15. století

nu a maďarském Diósgyőru zabezpečili tuto rezidenci po stránce obrany podstatně lépe a již i s využitím prvků reagujících na nástup palných zbraní. Impozantní čtyřkřídlová stavba s rozlehlým nádvořím uprostřed se proto vůči nejsnáze dostupné straně obracela masivní štítovou hradbou, která obsahovala kasematy s komorami pro umístění děl.

Snaha o vytvoření dostatečně prostranného a reprezentačního nádvoří byla i jednou z příčin asanace staršího paláce v jinak stísněném jádru Trenčianského hradu. Byl nahrazen jiným, do parkánu vysunutým a prostrannějším palácem, který sloužil potřebám královny Barbory. Na obou zmíněných královských stavbách se už zřetelně projevuje novátorská snaha umělecky působit na příchozí návštěvníky výtvarně náročněji řešenými fasádami, ozdobně utvářenými okny a pročleněním původně hladkých stěn arkýři různého vzhledu, tvarové bohatosti a funkce.

Také přestavby šlechtických hradů se inspirovaly pozoruhodným modelem pravidelných dispozic s obvodovou zástavbou a ústředním nádvořím. Nejstarším příkladem je významná úprava hradu Beckov, kterou uskutečnil Zikmundův oblíbenec Ctibor ze Stibořic na přelomu 14. a 15. století. Přestavbou na přepychové velmožské sídlo vznikl v rámci terénních možností pravoúhle vyměřený palácový soubor kolem nevelkého dvora, a to na místě starší a dílem využitě nepravidelné předchozí zástavby. Nádvořní fasády tří nových palácových křídel lemovaly pavlače, přičemž jedno z křídel obsahovalo i kapli s navenek vystupujícím polygonálním závěrem. Vedle svého hlavního sídla Ctiborové též výrazněji přestavěli hrad Branč. Také tam se úpravou staré věže na dominantní blokový palác a dostavbou jižního křídla vytvořilo

46. Důležitou sanitární funkci naplňovaly záchody (prevety) v arkýřích. Řez prevetem na baště Luginsland Bratislavského hradu.

pravidelné nádvoří. V podobném duchu po roce 1410 probíhala i úplná přestavba hradu ↗Kapušany. Jeho postupně zformovaná trojkřídlá obvodová zástavba svírala vnitřní nádvoří a celek v nárožích akcentovaly dvě věže, ale původním záměrem to nebylo. A jen další výzkum může ověřit nadějný předpoklad současného vzniku pravidelného čtyřkřídlého palácového jádra hradu v ↗Ilavě.

Avšak ne všude umožnilo utváření terénu a rozsah staveniště vytvoření moderního palácového rozvrhu s centrálním nádvořím. Kupříkladu při radikální přestavbě hradu Slanec rodem Lučeneckých (Losonci) po roce 1386 z uvedeného důvodu přikročili k vytvoření kompaktního bloku budov bez vnitřního dvora. Přitom nový palác s kaplí stavebně scelili se starší okrouhlou věží a navenek je pohledově sjednotili průběžným vrcholovým ochozem, jenž byl vysazen na kamenných krakorcích. Realizaci záměru kvůli nedostatku prostoru dokonce obětovali původní nádvoří.

Na určitých příkladech pozdně středověkých novostaveb i přestaveb starších paláců je také možno sledo-

vat zvýšenou snahu stavebníků po okázalé reprezentaci. Kvůli vyvolání hlubokého dojmu se již běžně kladl zvýšený důraz na pročlenění a celkový výtvarný koncept fasád. Také se počítalo s působením architektury, a proto nové palácové budovy jsou stále častěji situované ve vstupních partiích hradu a jejich exponovaná průčelí člení výtvarně působivěji provedené prvky (Topolčiansky hrad, Tematín). Na některých významnějších hradech byl dokonce palác napojen na objekt letní besídky (Trenčiansky hrad), případně na malou okrasnou zahrádku (Spišský hrad).

S obytnou složkou hradů po všech stránkách úzce souvisí hradní kaple. V pozdním středověku byly zpravidla stavebně napojené na paláce, neboť sloužily výhradně soukromým bohoslužbám pro majitele a jeho blízké. Tyto nejbohatěji ztvárněné prostory proto často tvořily zvenčí nerozlišitelnou součást paláce (↗Lieta-va, ↗Vinné) nebo jiné hradní stavby (Čachtický hrad, ↗Sklabiňa), avšak nacházíme je i jako samostatný objekt (Spišský hrad).

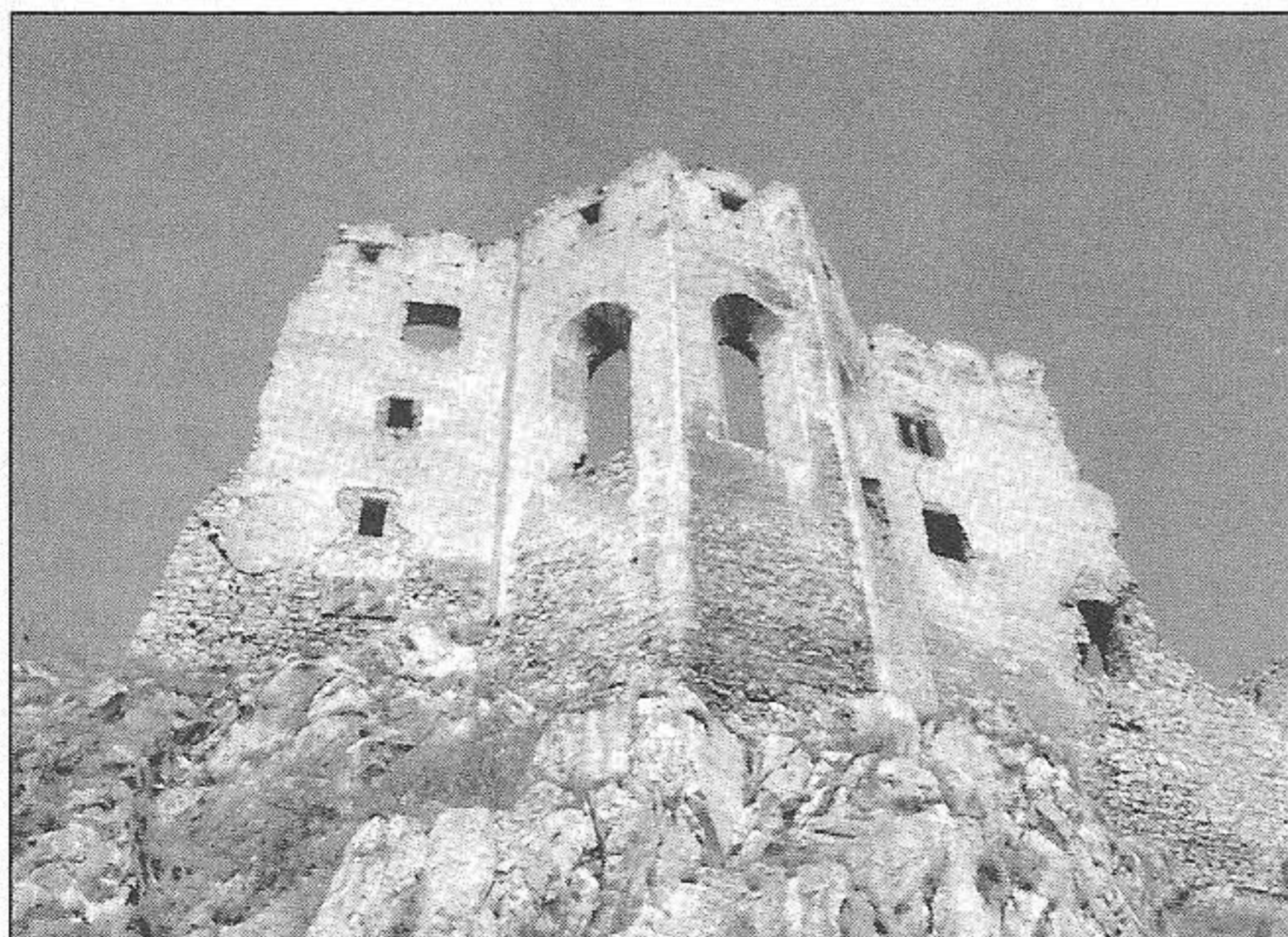
47. Integrovaná zástavba Slance obsahovala kvalitní kapli, což dokládá východní stěna interiéru.

Z obranného hlediska zaznamenali stavitelé pozdního středověku rychlý rozvoj palných zbraní, na něž nutně museli reagovat. I když první písemné zmínky o použití děl souvisí s protitureckými válkami v jižních částech Uher okolo přelomu 14. a 15. stole-

49. Presbyterium kaple z ctiborovské přestavby na Beckově je i po rekonstrukci v původní podobě.

48. Románský palác a pozdně gotická kaple (nahradila románskou) na Spišském hradě.

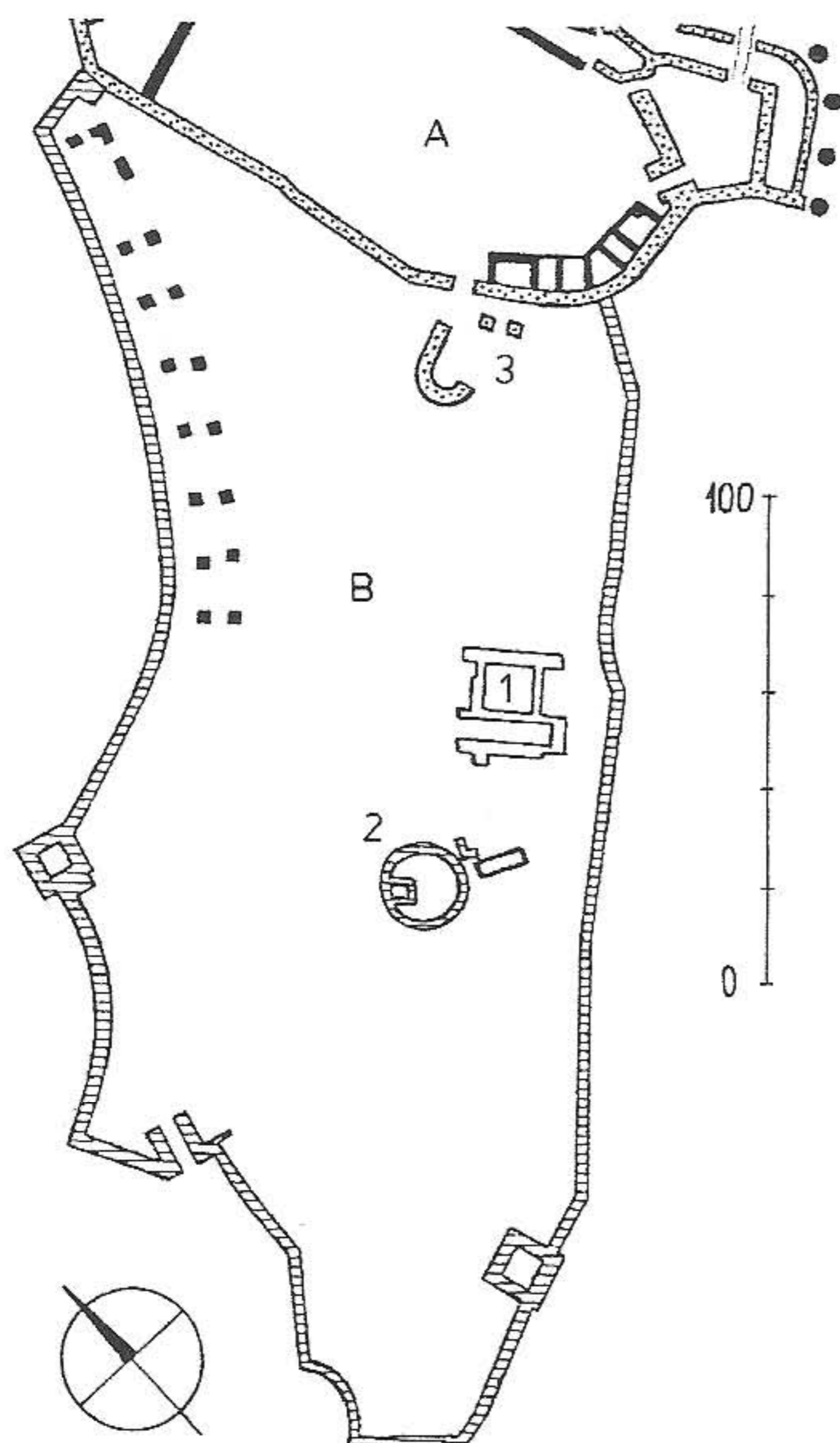
tí, k doloženému používání palných zbraní na území uherské Horní země došlo až za válek s husity. Změnám techniky obrany a obléhání se zákonitě musela přizpůsobit fortifikační složka hradů, a především charakter jejich vnějších opevnění. Není proto divu, že ve snaze zkvalitnit obranu západní hranice Uher vydal král Zikmund v roce 1435 organizační nařízení opevnit hrady a města v dotčené oblasti.

Nejstarší známé realizace nových fortifikací, popřípadě přestavby opevnění starších, se vyznačují novým druhem předprsní se střílnami pro ruční palné zbraně (hákovnice). Byly prolomeny buď ještě ve stínkách cimbuří (hradby města Trenčína), nebo v plné poprsní zídce – např. v jižním předhradí Plaveckého hradu. Během první třetiny 15. století se ve vnějších opevněních začínají objevovat, zatím sporadicky, progresivnější prvky. Jsou jimi před linii hradby vystupující dělové věže a bašty, jež umožňují boční střeleckou obranu předpolí hradeb, tzv. flankování. Asi nejstarším takovým projevem je proměna starého opevnění

50. Gotické cimbuří v pozdějších obdobích zazdívali, na Plaveckém hradě přitom došlo i ke zvýšení hradby.

51. Spišský hrad – plán velkého (dolního) předhradí, A – dolní hrad, B – velké předhradí. Objekty zjištěné archeologicky: 1 – kultovní (?) objekt hradiska púchovské kultury, 2 – kruhová pevnůstka velitele bratříků, 3 – předbrání (barbakán). Tečkovaně zdivo ze 14. století, šrafovaně 15. století, černě 16.–18. století, bíle 1. století před n. l.

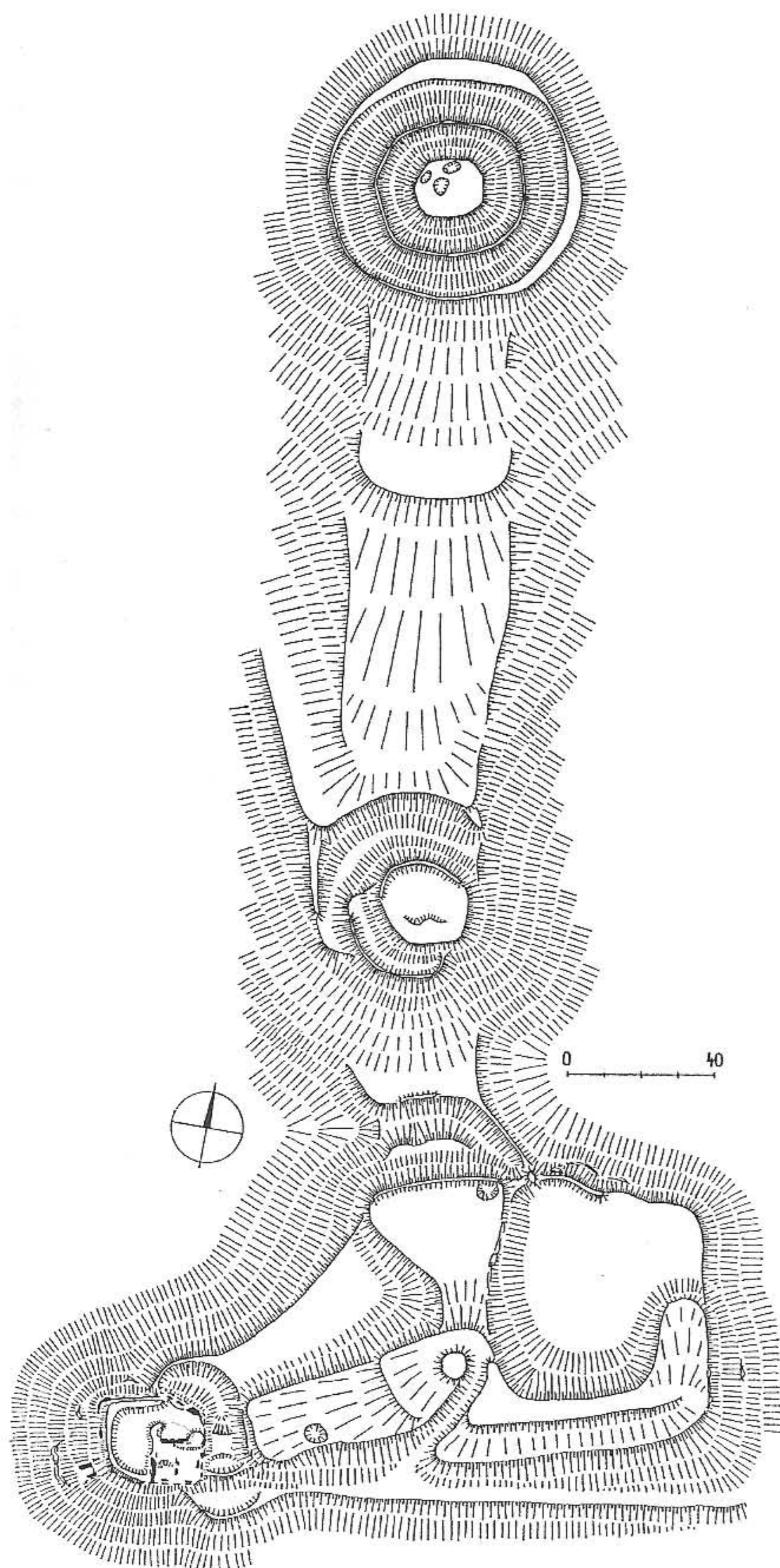
52. Pokroková bašta (z první třetiny 15. století) Bratislavského hradu, zvaná Luginsland

předhradí Bratislavského hradu, o niž se postaral král Zikmund po roce 1423. Při ní byl starý val se zděnými věžemi nahrazen kamennou hradbou, kterou zesilovaly nejméně dvě předstupující, protáhlé a vně zaoblené dělové bašty. Pravděpodobně pod vlivem zmíněného Zikmundova nařízení z roku 1435 vystavěli i hradbou velkého předhradí hradu Devína. Rovněž nahradila valové opevnění, ale na rozdíl od dolní ohrady Bratislavského hradu měla jednodušší charakter. Důraz však byl položen na obranu několika vstupních bran, které byly sevřeny dvojicemi půlválcových bašt.

Mezi pozdně středověkými hradními opevněními je ojedinělým případem Jiskrovo předhradí Spišského hradu. Jan Jiskra z Brandýsa jeho zbudováním v podstatě zajistil dostatečně velké a bezpečné tábořiště pro svou nevelkou armádu. Z kamene zděná hradba už byla opatřena střílnami pro hákovnice a vymežila rozsáhlou plochu (285 × 115 m). Hradbu zesilovaly tři charakterem již archaické hranolové věže se štěrbinovými střílnami a smolnými nosy, které střežily boční výpadní branky. Technická úroveň obranných elementů odpovídala nevalným fortifikačním znalostem polních rot husitského původu, které Jiskra přivedl jak z českých zemí, tak dílem zformoval z místních lidí.

Postupný pokrok ve vývoji aktivní střelecké obrany vnějších opevnění je též sledovatelný na úpravě okružní zděné hradby Šarišského hradu, kterou v průběhu druhé poloviny 15. až začátku 16. století v pravidelných rozstupech obohatily půlválcové věže. Podobný charakter měla i opevnění tzv. městských hradů, budovaných v ekonomicky prosperující středoslovenské báňské oblasti. Šlo o specifickou skupinu hradů

53. Drienok – celková situace hradu, přihrazeného předpolí a dvojice předsunutých fortifikací

postavených z iniciativy a na náklady měst v dominantních polohách starších kostelů, jež se staly součástí hradních areálů. Samotnou obvodní hradbu zesilovaly předstupující půlválcové, ale též hranolové věže (↗Banská Štiavnica – Starý zámok, ↗Banská Bystrica). Zajímavý prvek nacházíme na jednom z nejzachovalejších vnějších opevnění na Lietavě. Znamý válečník Pavel Kinizsi tu mezi léty 1474–92 vystavěl půdorysně protáhlou podkovovitou věž, blížící se již novověkým dělostřeleckým rondelům.

Zmíněné konkrétní případy dokládají zdokonalování aktivní palebné obrany vnějších opevnění a zároveň snahu o oddálení palebných pozic obléhatelů. Za účelem znemožnit zřizování palebných postavení útočníků v dosahu účinného dostřelu děl a praků byla nejprve na blízkých výšinách budována samostatná předsunutá opevnění. Byla to opatření provizorní a v případě dřevohlinitého provedení relativně levná. Přestože efektivnost těchto fortifikací nemůžeme spolehlivě hodnotit, jejich velký počet o něčem vypovídá – přinejmenším o oblibě. Kromě množství jednoduchých předsunutých (↗Kuchyňa, ↗Drienok ↗Lupčiansky hrad ad.) či vysunutých (↗Breznica) pevnůstek ze dřeva a hlíny existují i objekty zděné (↗Ostrý Kameň, ↗Šášov), ale vždy bez prvků umožňujících boční postřel. Některé pevnůstky vzdálené i několik set metrů od vlastního hradu k němu nepatřily a patrně je kvůli izolaci a vyhladovění jeho posádky vybudovali obléhatelé (↗Strečno, ↗Teplica a možná i útvar nazývaný Studený hrad u ↗Gýmeše). Časově příslušejí hlavně 15. století, ale v důsledku tureckého ohrožení se podobné předsunuté bašty ojediněle zřizovaly i ve století následujícím (↗Víglašský zámok).

54. Branská věž velkého předhradí Spišského hradu z poloviny 15. století ještě nebyla vysunuta ven, ale vyčnívá do nádvoří.

55. Ostrý Kameň – při pohledu na hrad od východu v popředí dominuje okrouhlý masiv předsunutého opevnění.

Ještě na sklonku 15. století se při vylepšování hradních fortifikací, vedle modernějších flankovacích prvků, stále uplatňovala i tzv. pasivní obrana. Byla založena na množství hájených liniových překážek kladených útočníkovi do cesty. Můžeme to prezentovat např. na doplnění obvodové fortifikace Čachtického hradu druhou parkánovou zdí, již připojili k vysunuté ostroúhlé dělové baště nad hlavní přístupovou komunikací. V počtu vytvořených překážek položených ve směru nejsnazšího útoku je ojedinělý jižní fortifikační systém Trenčianského hradu, který vybudovali Zápolští v první třetině 16. století. Pozůstal z trojice paralelních, v půlkruhu uspořádaných hradeb, dvou mezilehlých příkopů a parkánu, jež přetínají horský hřbet. Součástí téže fortifikace byla i vysunutá dělová věž podkovovitého tvaru, kterou obíhal vlastní obezděný příkop.

Nástup palných zbraní též způsobil, že bylo nutno upřít pozornost na obranu hlavních vstupů do hradů. Nadále však setrvává využívání osvědčeného typu branských věží s průjezdem v přízemí a prostorem strážnice v patře (např. Banská Štiavnica – Starý zámok; ↗Bojnický zámok, Trenčiansky hrad). Někde ovšem branská věž také vystupuje z linie hradby (Lietava), aby mohla zabezpečit boční palbu. Vstupy bývaly obvykle vybaveny padacími mosty a branskými věžemi s průjezdy, jejichž obranu zajišťovaly boční střílny. V zájmu uchránění bran před přímým postřelováním byly už od druhé třetiny 15. století brány cloněny před nimi stojícími průjezdnými útvary (předbraní), do nichž se vstupovalo mimo osu hlavní brány (Sklabiňa, Lupčiansky hrad, ↗Považský hrad). Před branou se tak tyčila pevná hradba, a nikoliv choulostivá vrata předbraní. Tento způsob zabezpečení vstupů byl předzvěstí pozdějšího tzv. barbakánu, jenž většinou stál před příkopem, s branou hradu ho spojoval můstek či koridor, a tvořil tak i do jisté míry samo-

56. Věž brány předhradí hradu Viglaš již stála před vnějším lícem hradby.

statný vysunutý článek opevnění (Banská Bystrica). Na hradech byl však tento element používán mnohem méně než v rámci městských opevnění.

POKLES OBRANYSCHOPNOSTI STŘEDOVĚKÝCH HRADŮ A JEJICH PŘESTAVBY NA ZÁMKY A PROTITURECKÉ PEVNOSTI

Rychlý rozvoj dělostřelectva na prahu novověku způsobil výrazný úpadek obranyschopnosti většiny hradů, jejichž zastaralá opevnění již nedokázala odolávat těžké a dobře mířené palbě. Zvláště u výšinných hradů v úzkých ostrožných polohách bylo problematické vybudovat systém dělostřeleckých opevnění, schopných zajistit palbou obranu hradních jader. Problém zaostalosti obrany hradů se vyhroutil po osudné porážce uherských vojsk u Moháče v roce 1526, po níž se vítězná turecká armáda nezadržitelně rozlila do vnitrozemí Uher, navíc oslabených mocenským bojem o trůn. Konsolidace zemské obrany mohla nastat až po uzavření míru soupeřících stran ve Velkém Varadíně (1538, dnes rumunská Oradea) a motivem ke zrychlení byly dobytí Budína (1541) a pád Ostřihomi (1543). Budování obrany Uher se zpočátku soustředilo na modernizaci existujících hradů a opevnění měst na nejvíce ohrožených územích a až následně na vytvoření pohraniční linie protitureckých pevností. Za tímto účelem císařská vojenská rada ve Vídni najala přední italské architekty, kteří využili poznatků z reformy opevnění ve své vlasti na přelomu 15. a 16. století a navrhovali nový druh tzv. bastionových pevností.

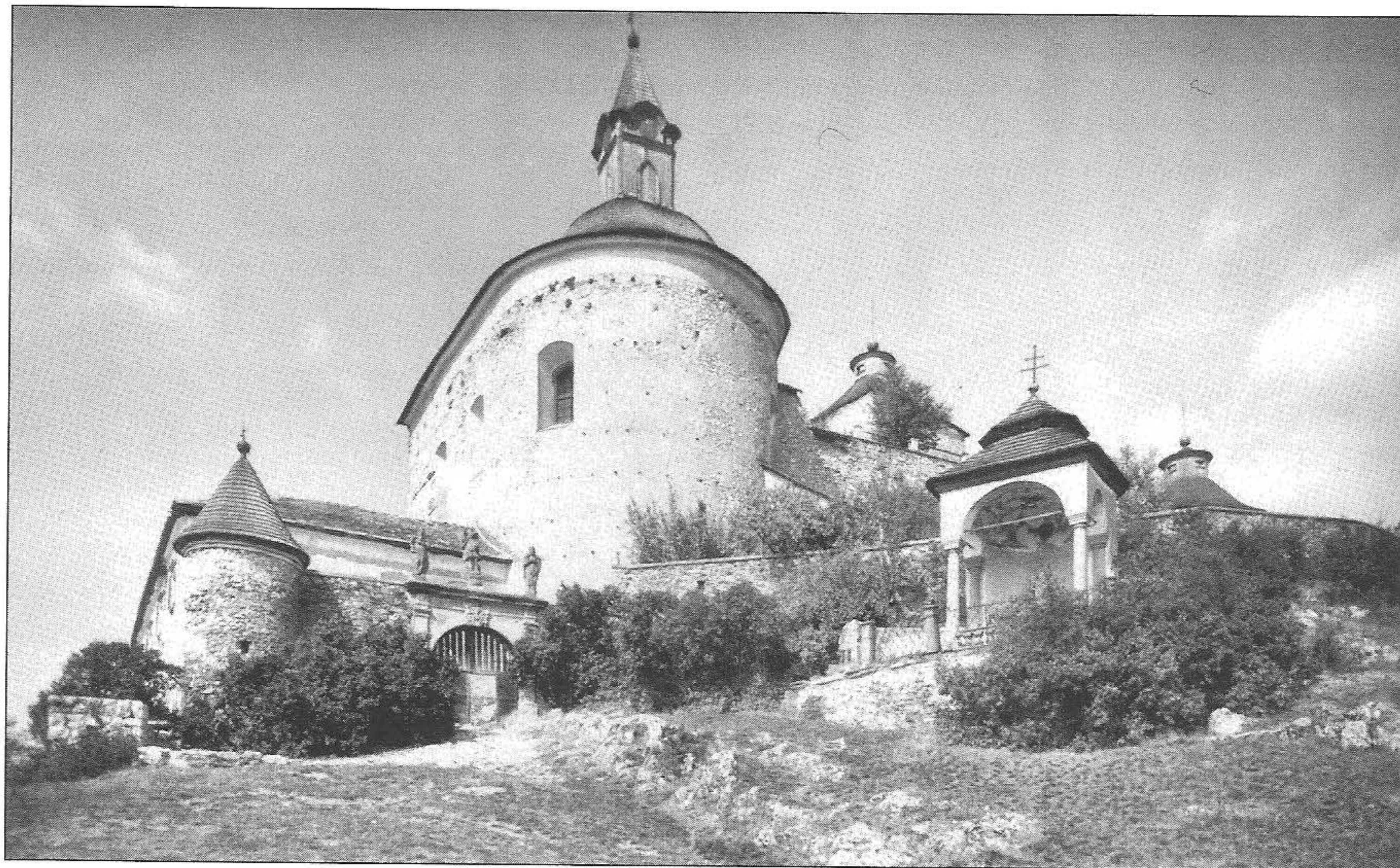
57. Filakovo – ukázkou renesanční bateriové věže na polygonálním půdorysu je tzv. Bebekova věž.

Zakládal se na použití rovných úseků hradeb (tzv. kurtin), jež byly spolehlivě bráněny boční střelbou z bastionů vystupujících z linie opevnění v místech, kde se zalamovala.

Avšak ještě před uvedením bastionových pevností do Uher se na území Slovenska objevily pokrokové dělostřelecké fortifikace využívající upravený typ válcových nárožních bašt. Pokud jejich patra sloužila výhradně k instalaci děl, šlo o tzv. bateriové věže. K nejvýznamnějším reprezentantům takto vybave-

58. Plavecký hrad – raně renesanční dělovou baštu v jihovýchodním nároží horního hradu postavil podle dýmníků (otvor nad střelnou) odsávajících kouř výstřelu rod Fuggerovců.

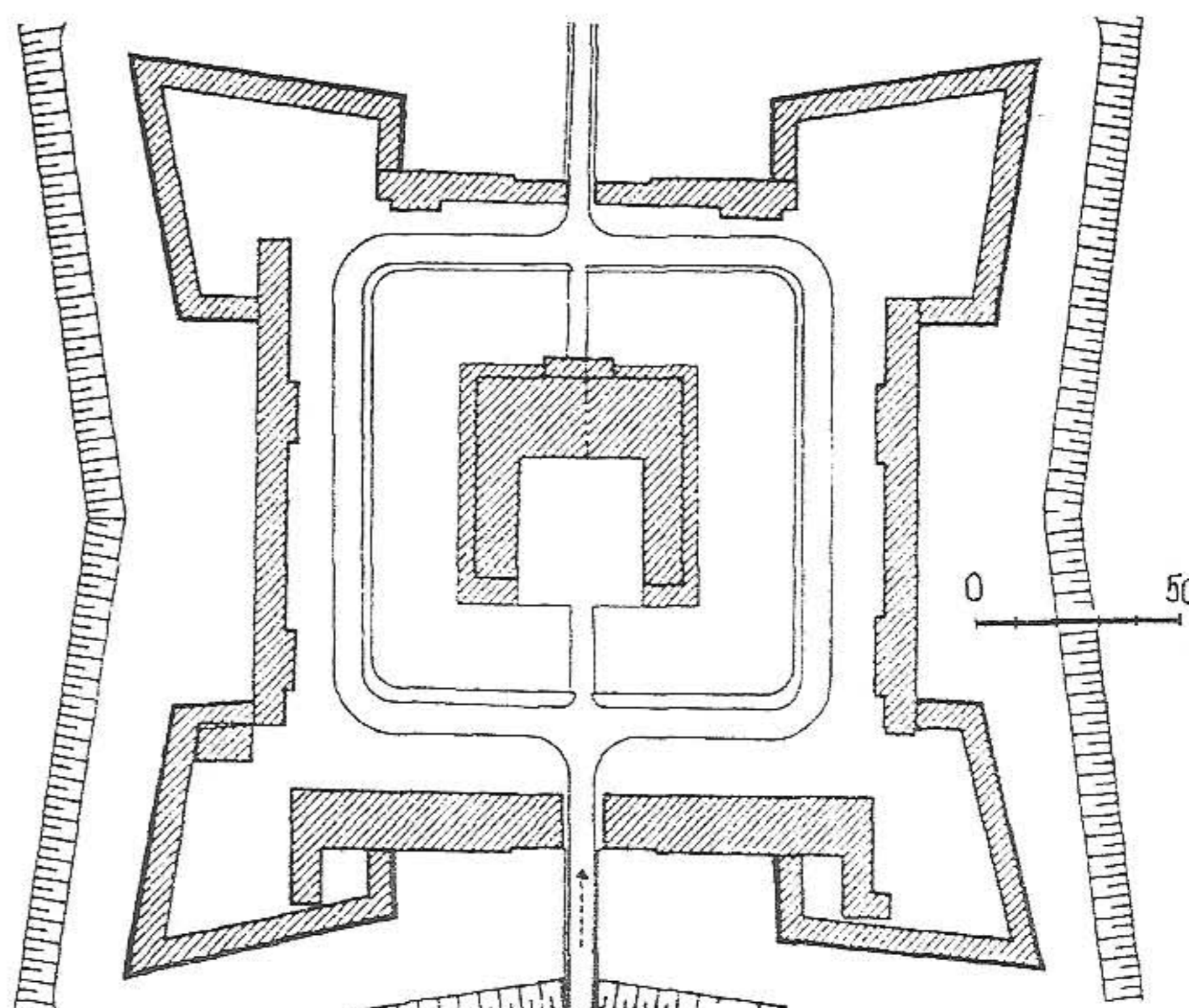

59. Krásna Hôrka – ukázka protáhlé renesanční bašty blížící se tzv. torionu

ných hradů patřil ↗Červený Kameň, jenž byl fundamentální přestavbou v letech 1536–56 proměněn na moderní pevnost s pravidelným čtyřbokým rozvrhem. Všechna nároží obvodové hradby zpevňovaly masivní vícepodlažní bašty vybavené kasematami s dělovými odvětrávanými komorami. Ve stejné době bylo podobnými dělovými baštami zdokonaleno opevnění na přístupu do Plaveckého hradu a kolem hradu Branč, kde však mohly být použity jen zbraně menší ráže. Válcové bašty a protáhlé toriony zůstaly v méně ohrožených oblastech nosnými obrannými články nových i upravovaných pevnostních pásů až do sklonku 16. století (Krásna Hôrka, ↗Zborov). Nesmíme zapomenout ani na sypanou variantu těchto elementů, kterou představovaly tzv. rondely. Protože nasypané a dřevem či cihlami oplentované objekty se nehodily do výšinných poloh, byly rondely využity hlavně při opevňování měst (Košice, Prešov, v Maďarsku Szolnok a Tata), ale byl tak opevněn i kaštieľ v Bytči. Uplatňování okrouhlých fortifikačních prvků však doznávalo paralelně s prosazováním moderních bastionových systémů.

Už na začátku 16. století sa předpokládá vybudování vnějšího opevnění nížinného hradu Šintava, jehož pravouhlá dělová bašta v jednom z nároží mimovolně představovala předchůdce pokrokovějších hrotitých

60. Holíč – dřívější hrad obklopilo pravidelné renesanční opevnění s bastiony.

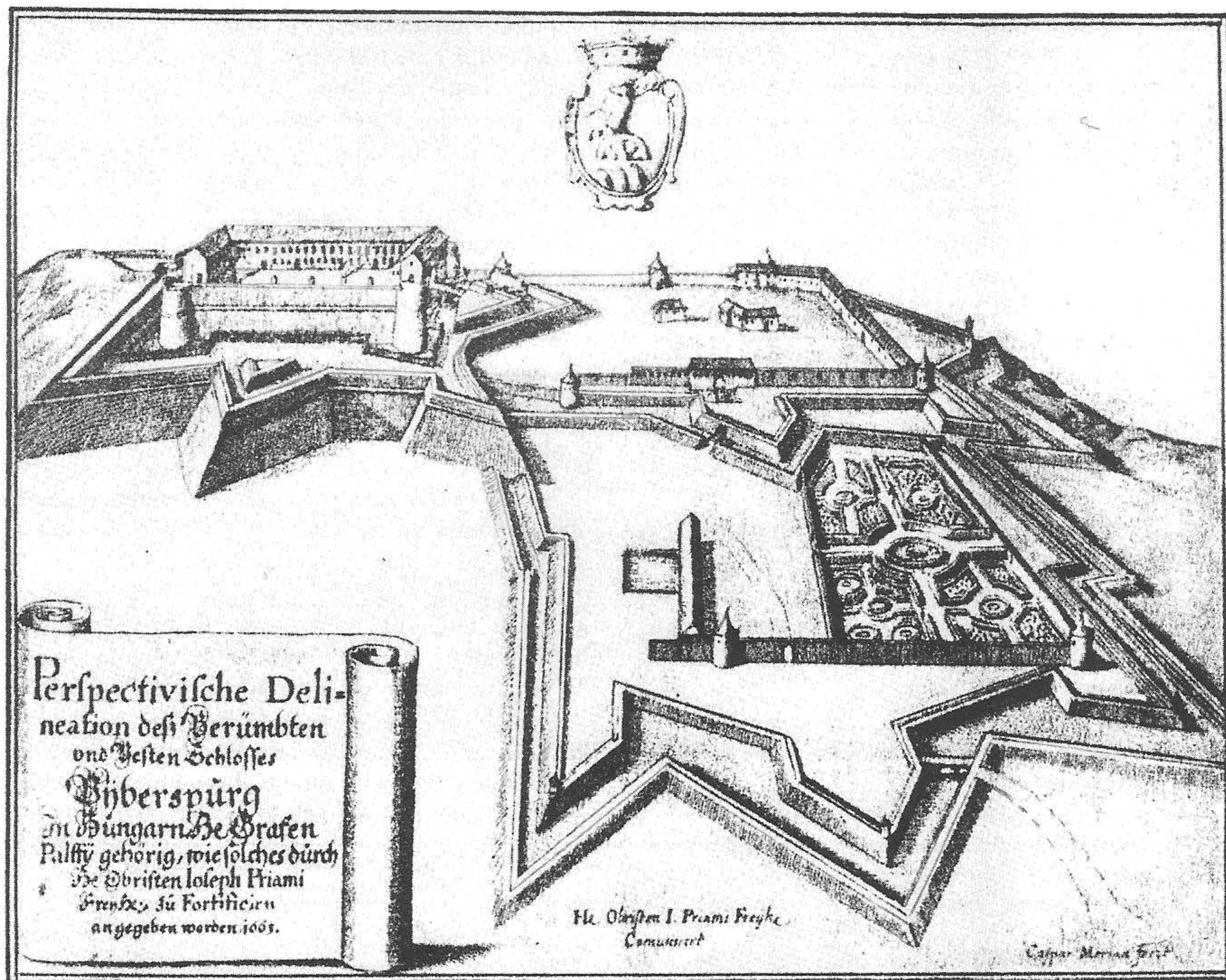
bastionů. Jedna z nejstarších bastionových pevností, jež se objevily na území Slovenska, a Uher vůbec, vznikla po roce 1546 radikální přestavbou středověkého hradu v Komárně. Pevnost situovaná ve strategické poloze nad soutokem Váhu a Dunaje již obsahovala moderní ušnicové bastiony s kasematami, které v uvedeném období představovaly vrchol evropského pevnostního stavitelství. Pokrokovost komárenské pevnosti se také projevuje v charakteru obvodního příkopu, který byl zvenčí vymezen oplentovaným valem – kontreskarpou. Ve stejném období se ušnicový bastion objevil též na stavbě jižního opevnění ↗Lubovnianského hradu. Vrcholu v budování bastionových pevností na území Slovenska však dosáhl italský inženýr Ottavio Baldigara návrhem o něco mladší pevnosti v Nových Zámčích. Na pravidelném šestibokém půdorysu s nárožními bastiony ji vybudovali po roce 1580, ale nebyl to hrad, nýbrž typ ideálního renesančního města se čtvercovým náměstím a pravoúhlým rastrem ulic. Jde přitom o ucelenou a ojedinělou realizaci tohoto konceptu italského původu severně od Alp.

61. Levický hrad zesílilo renesanční opevnění se zděnými kamennými bastiony.

Zesilování a doplňování vnějších opevňovacích pásů bastiony tvořilo hlavní způsob zdokonalování obranyschopnosti i dalších, polohou exponovaných hradů na jižním, Turky ohroženém nebo dokonce dočasně obsazeném Slovensku (Levický hrad 1554–57, ↗Čabrad' 1572–74, Nitriansky hrad 1582–87, Divín po 1598, Šintava na začátku a ↗Filakovo v polovině 17. století ad.). Pozvolna byly k obraně palnými zbraněmi a vůči účinkům dělostřelectva přizpůsobovány i hrady na středním a severním Slovensku, avšak převážně šlo jen o lokální posilování hradeb bastiony (Tematín, Trenčiansky hrad, Gýmeš, Zvolenský hrad, Šarišský hrad). Souvislejší okruh bastionové fortifikace se ale objevil před starším prstencem hradeb opravdu výjimečně, a to na ↗Jasenově a Strečně. Zároveň se hledaly i jiné možnosti ke zlepšování obranyschopnosti hradních jader, v nichž se k využití děl přizpůsobují už existující objekty a opevnění. K postavení děl dokonce upravili horní plošiny centrálních obytných věží na Trenčianském hradě, ↗Čabradi a Šarišském hradě).

Vedle použití kombinovaných zděných opevnění s hlinitými náspy se v uherském prostředí také rozvinul druh tzv. palánkových opevnění. Šlo o jednoduché palisádové ploty nebo složitější konstrukce bastionů

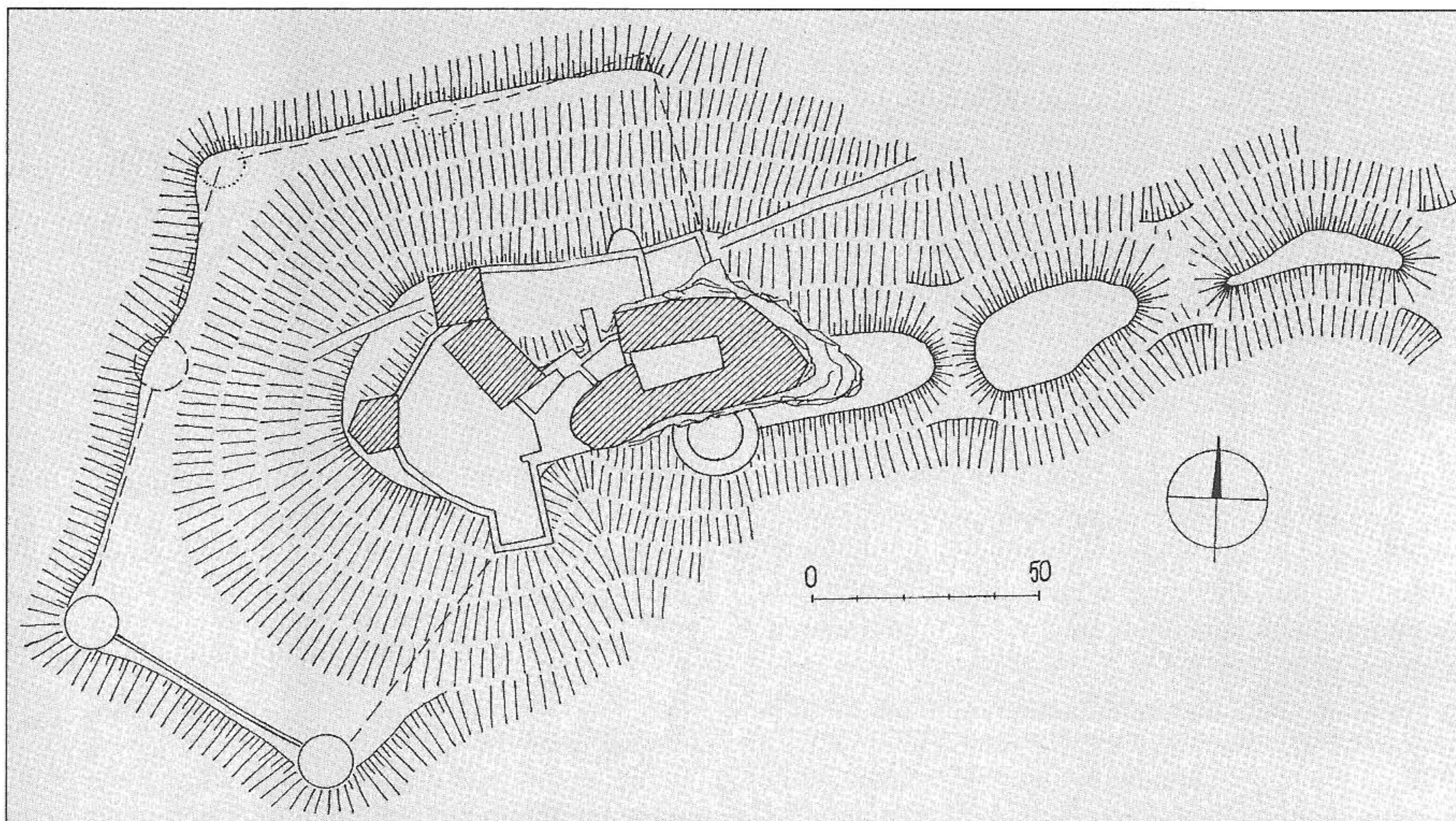

62. Červený Kameň – snahy po barokním opevňování starších hradů reprezentuje nerealizovaný návrh fortifikace hradu a předhradí od J. Priamiho.

a spojovacích hradeb (kurtin) nasypaných ze zemi-ny. Navenek je ohraničovaly kůly vypletené prou- tím a větvemi a násyp vyztužoval trámový rošt. Ta- kový charakter vnějšího opevnění měl například hrad v Šuranech. Z historických plánů víme, že narych- lo zřízená palánková opevnění bývala často využívá- na i u významnějších pevností, kde je však postupně nahrazovala obezděná fortifikace shodného utváření (Nitriansky hrad, Levický hrad).

Podle počtu zavedených reakcí na pokročilou ob- léhací techniku je zřejmé, že nejlépe se novým pod- mínkám přizpůsobily nížinné hrady. Spolu s městy měly dostatečné prostorové možnosti ke zbudování pásu předsunutého a na zábor plochy náročného bas-

tionového opevnění. Navíc často měly možnost vyu- žít vodní toky a zvýšit účinnost okružních příkopů za- vodněním (Komárno, Holíč, Šintava). V horší situaci byly počtem převažující výšinné hrady, neboť stály na mnohem stísněnějších místech a nový fortifikační sys- téem se mohl účinně uplatnit jen na mírnějších svazích, většinou skloněných k přístupové straně. Zdálo by se proto, že středověké výšinné hrady se sníženou obra- nyschopností postupně ztratí význam a zaniknou. Ve skutečnosti ale zůstaly pro šlechtu, žijící na panstvích v dlouhodobě Turky ohrožených územích, jediným nadějným útočištěm. Poskytovaly ochranu alespoň před útoky menších tureckých oddílů a nepravidel- ných loupežných rot. Šlechta byla proto donucena za- měnit dosavadní komfortní, ale nejistý způsob života ve venkovských kaštielech a zámcích za dlouhodobý pobyt na studených, méně pohodlných, ale bezpečněj- ších hradech, které v rámci svých možností adapta-

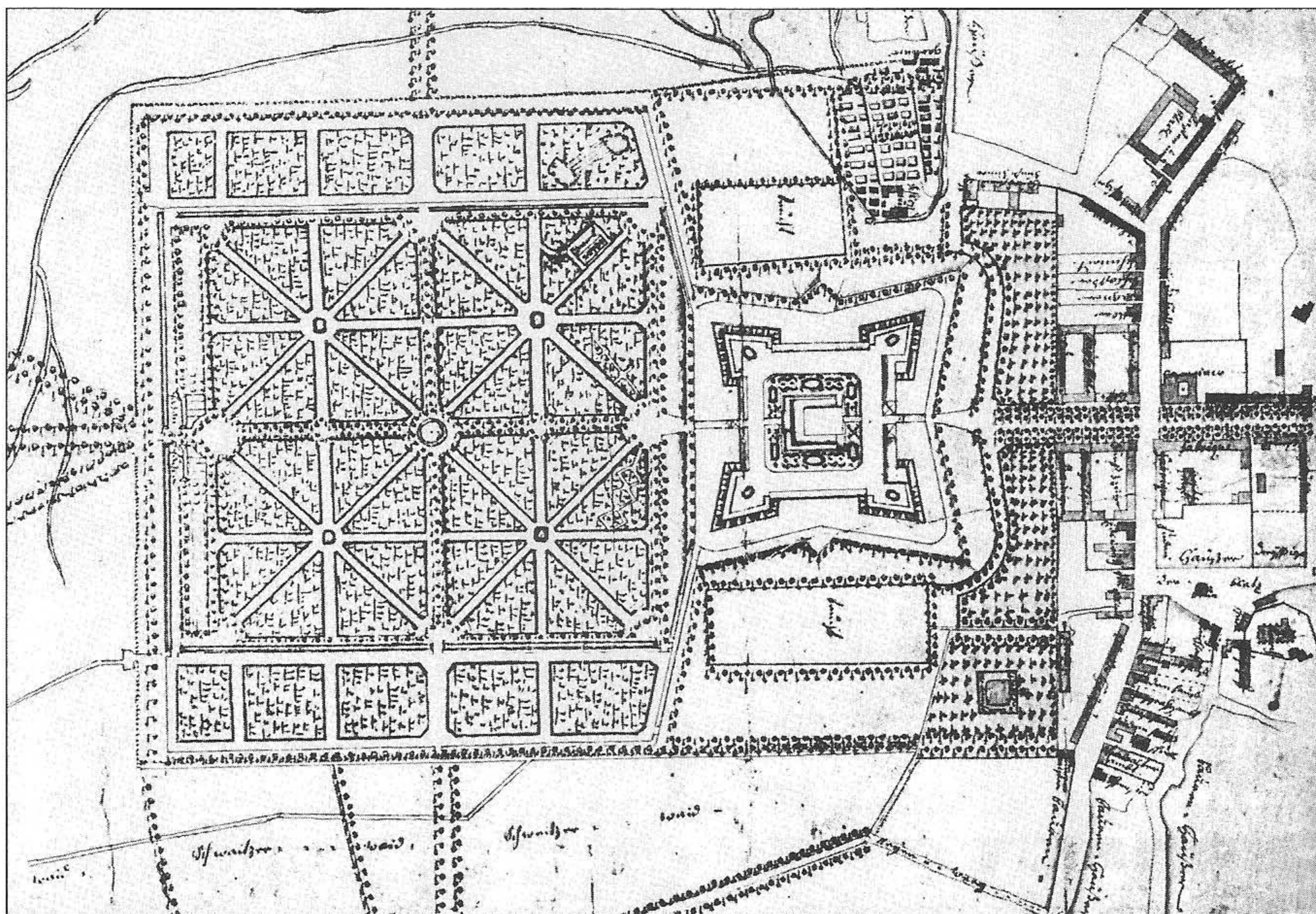

63. Likava – celková situace hradu s dolní ohradou ze 17. století, doklad pozdního a nepříliš moderního rozšiřování hradů

64. Kamenická výprava některých přestavovaných hradů byla pozoruhodná – pozdně renesanční konzoly ukončené pitoreskními maskarony na Pajštúně.

la. Písemné prameny svědčí o složitých ekonomických problémech jednotlivých majitelů hradů, jež souvisely s finančně náročnými opevňovacími pracemi. A právě náročnost na peněžní prostředky se projevila v rozličné úrovni, jíž dosahovaly fortifikační úpravy soukromých hradů.

65. Před úpadkem byl přestavbou na zámek zachráněn hrad v Holíči. Na plánu z druhé poloviny 18. století stojí v bastionové fortifikaci a uprostřed barokních zahrad.

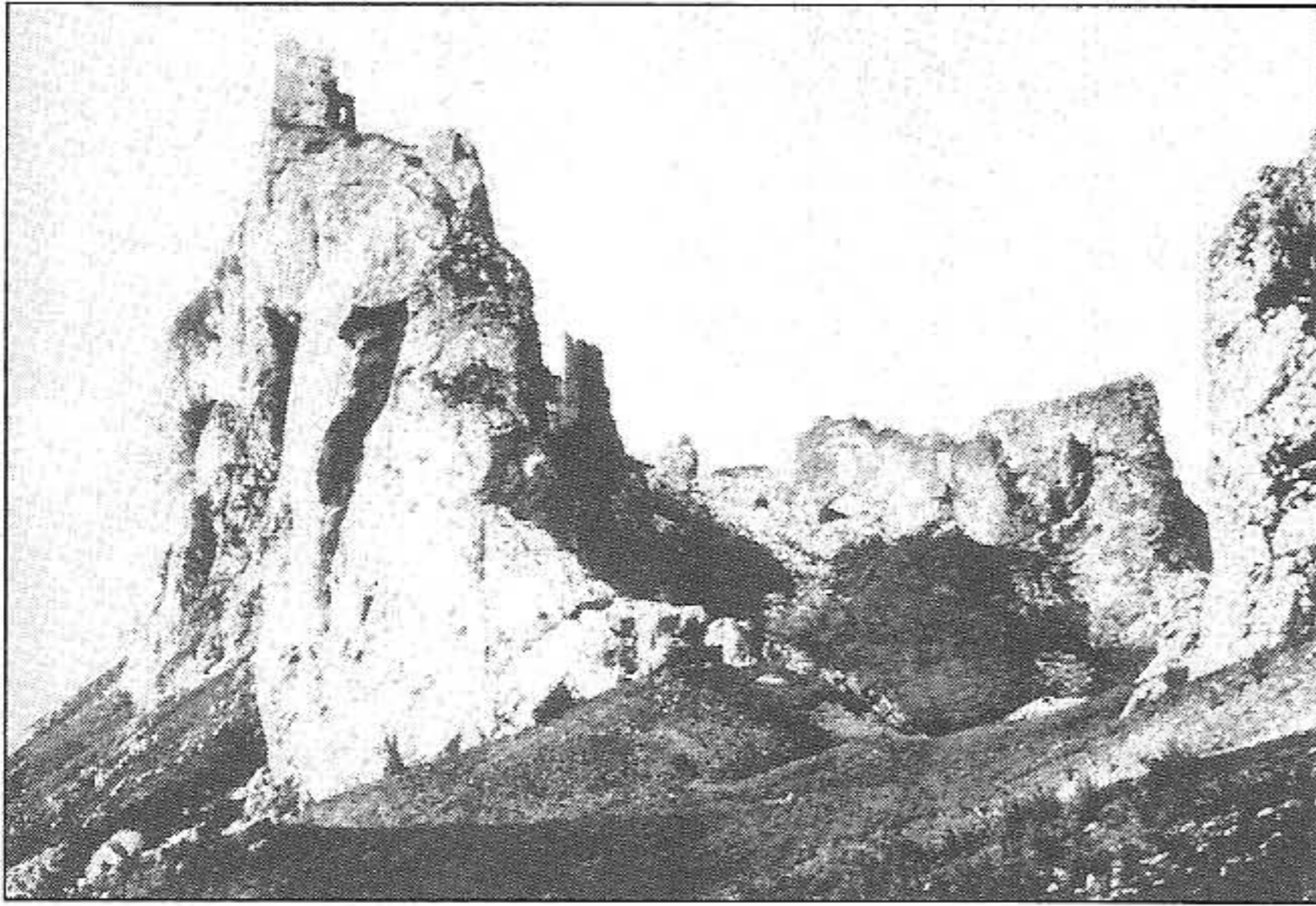
Všeobecně je ale možno říci, že se na mnohých šlechtických hradních sídlech radikálně rozšiřovaly obytné prostory, což nezřídka mělo vliv i na změnu dosavadní členité hradní siluety charakteristické pro středověk. Tímto způsobem byl například radikálně přestavěn hrad Oravský hrad, jehož středověké zdivo převážně pohltily nové renesanční úpravy a částečně bylo nemilosrdně odstraněno. Také na dalších hradech se v souvislosti s mimořádným rozšiřováním obytných prostorů výškově nivelizovala starší členitá zástavba, a to včetně snižování věží (Bojnický zámok, Uhrovec, Lupčiansky hrad).

Při rozsáhlých renesančních přestavbách slovenských hradů se v plné míře projevily i nové formy renesančního stavebního umění (atiky, klenby, výtvarná výzdoba omítek). Tak hrady v pompéznosti nijak nezaostávaly za soudobými renesančními kaštiely, a někdy je uměleckým ztvárněním i předčily (Uhrovec,

Lietava, Oravský hrad, Zborov). Renesančními přestavbami zdokonalené úrovní bydlení i reprezentativnosti důležitějších hradů vesměs nemohla konkurovat jejich obranyschopnost, čímž se tyto hrady ve většině případů změnilly na rezidenční zámky a ztratily původně klíčovou obrannou funkci.

ZÁNİK HRADŮ, POČÁTKY A VÝVOJ AKTIVIT NA JEJICH ZÁCHRANU

Velká protiturecká vojenská kampaň po vítězství u Vídně v letech 1684–87 přinesla po osvobození Nových Zámků a Budína definitivní ukončení téměř sto-padesátileté turecké okupace velké části Uher. Avšak tamější nepokoje v podobě opakujících se protihabsburských povstání neustaly ještě přibližně čtvrt století. Trvajících boje se v konečném důsledku staly osudnými pro velkou část hradů v rukou povstalců, neboť po likvidaci povstání byly jako opěrné body odboje z nařízení císaře pobořeny. Demolice se většinou soustředila na brány a obvodové opevnění s cílem zlik-

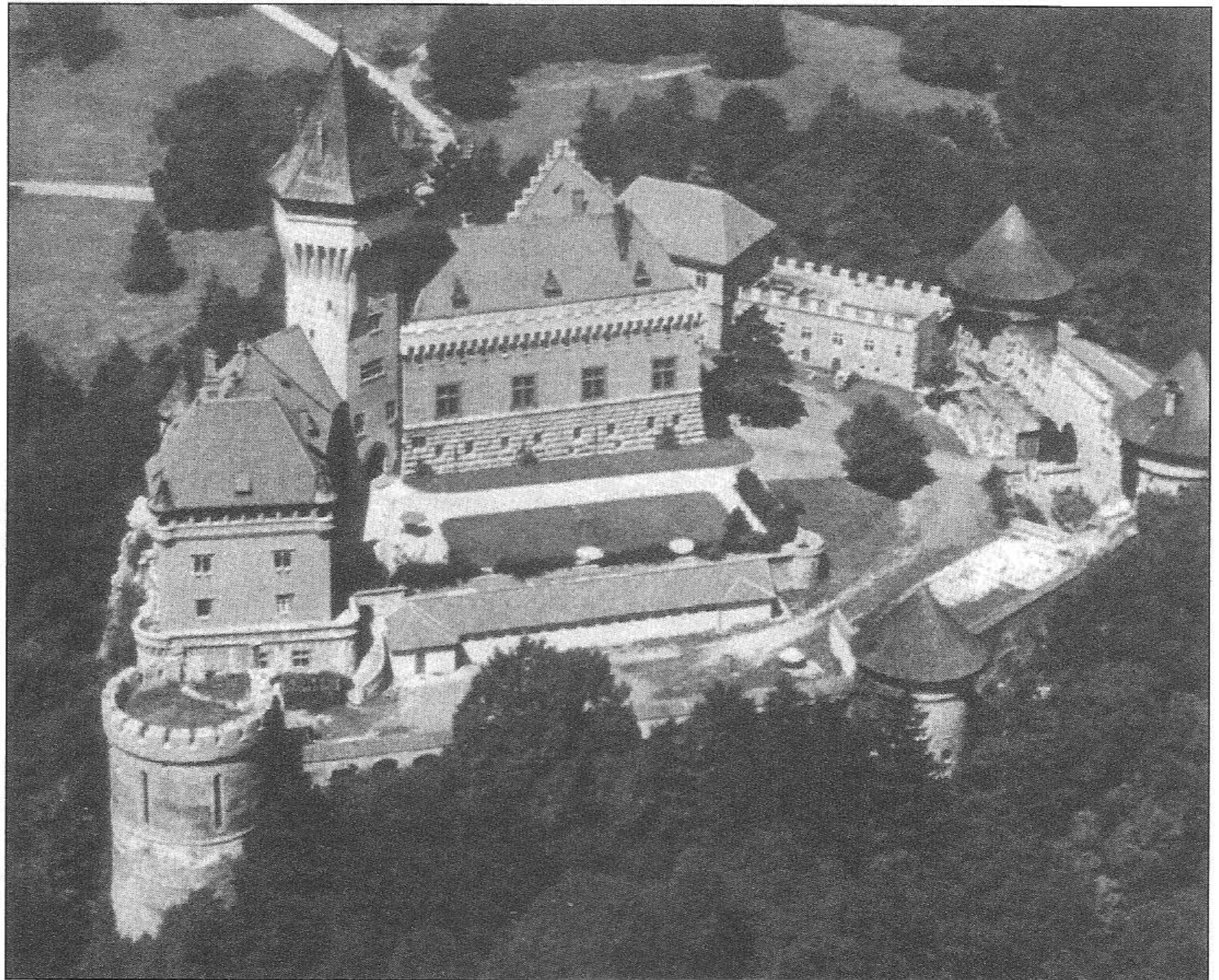

66. Postup rozpadu zřícenin dokládá fotografie Vršatce od severu z konce 19. století; velká část zachycených zdí se již zřítila.

vidovat jejich obranyschopnost. Některé z hradů byly proto následně opuštěny a ponechány osudu, avšak jiné i po ztrátě opevnění zůstaly udržovány, ať kvůli pokračujícímu obývání, nebo případně využívání k hospodářským účelům. Většina z nich ale od počát-

ku 18. století zpuskla a počala se měnit ve zříceniny. Z celkového množství přibližně 180 známých hradů na území Slovenska se vinou postupujícího procesu zániku dodnes zachovalo jen asi 25 (tedy pouhých 14 %!) udržovaných a využití schopných staveb. Téměř polovina hradů se pak zachovala v podobě zřícenin, další třetina svou polohu prozrazuje pouze reliéfem terénních nerovností a zbývajících zhruba 10% známe jen z písemných pramenů. A protože vesměs zmizely beze stop, dodnes se je v terénu nepodařilo nalézt, případně ztotožnit s existujícími pozůstatky neznámého jména.

V období hromadného opouštění a pustnutí hradů se také objevují první snahy majitelů chátrajících feudálních sídel o záchranu těchto zhmotněných památek dávné rodové slávy. Zajímavým příkladem je už v první polovině 18. století nákladně zrekonstruovaný Gy-meš, rodový hrad Forgáčů (Forgáčů), jehož prostory majitelé tehdy obnovili. Na způsob sálů předků je vyzdobili nápisy, které připomínají zásluhy jednotlivých členů rodu a v původně samostatné části hradu zřídili reprezentativní sakrální okrsek s rodinnou hrobkou. Podobně byl do poloviny 19. století k reprezentačním

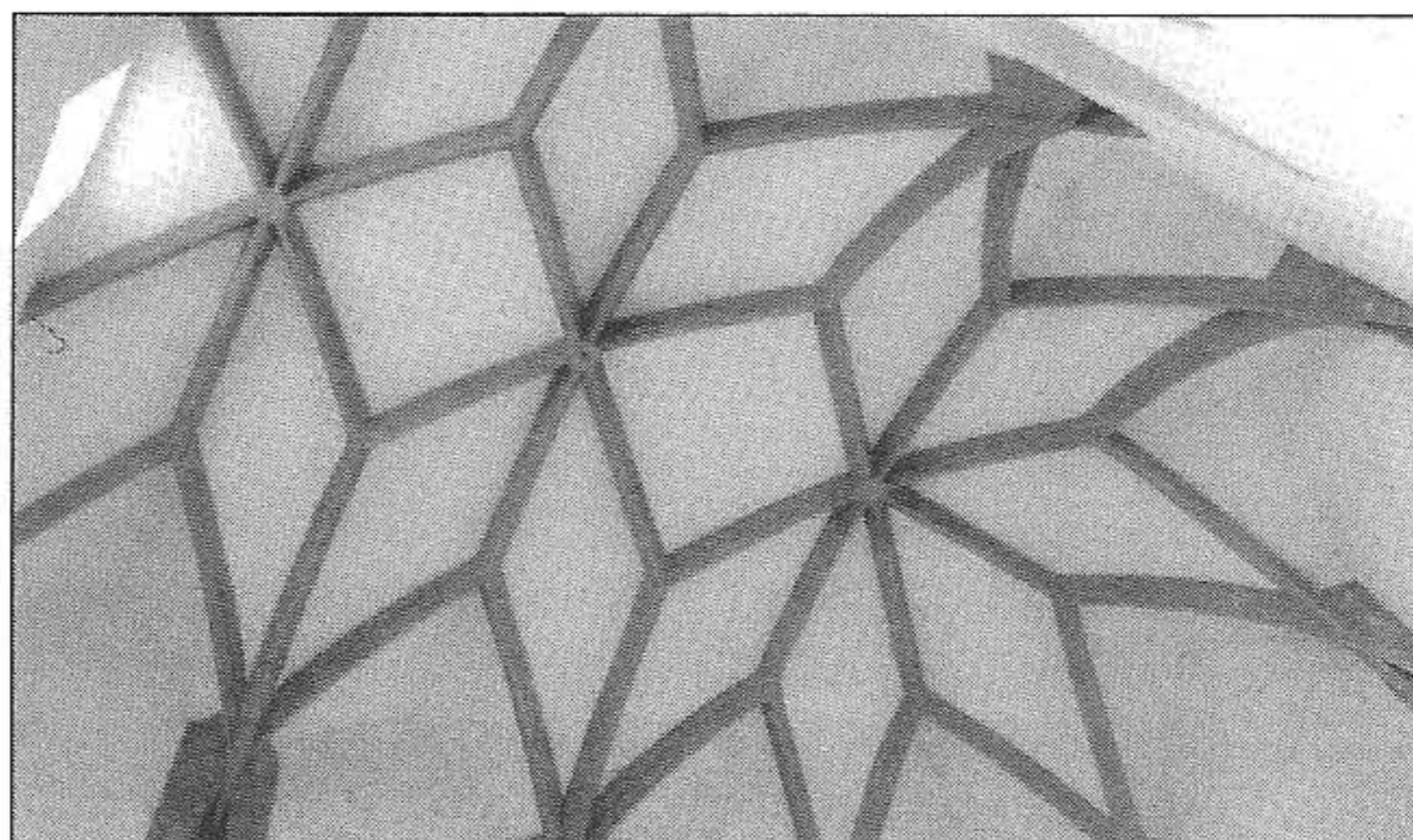
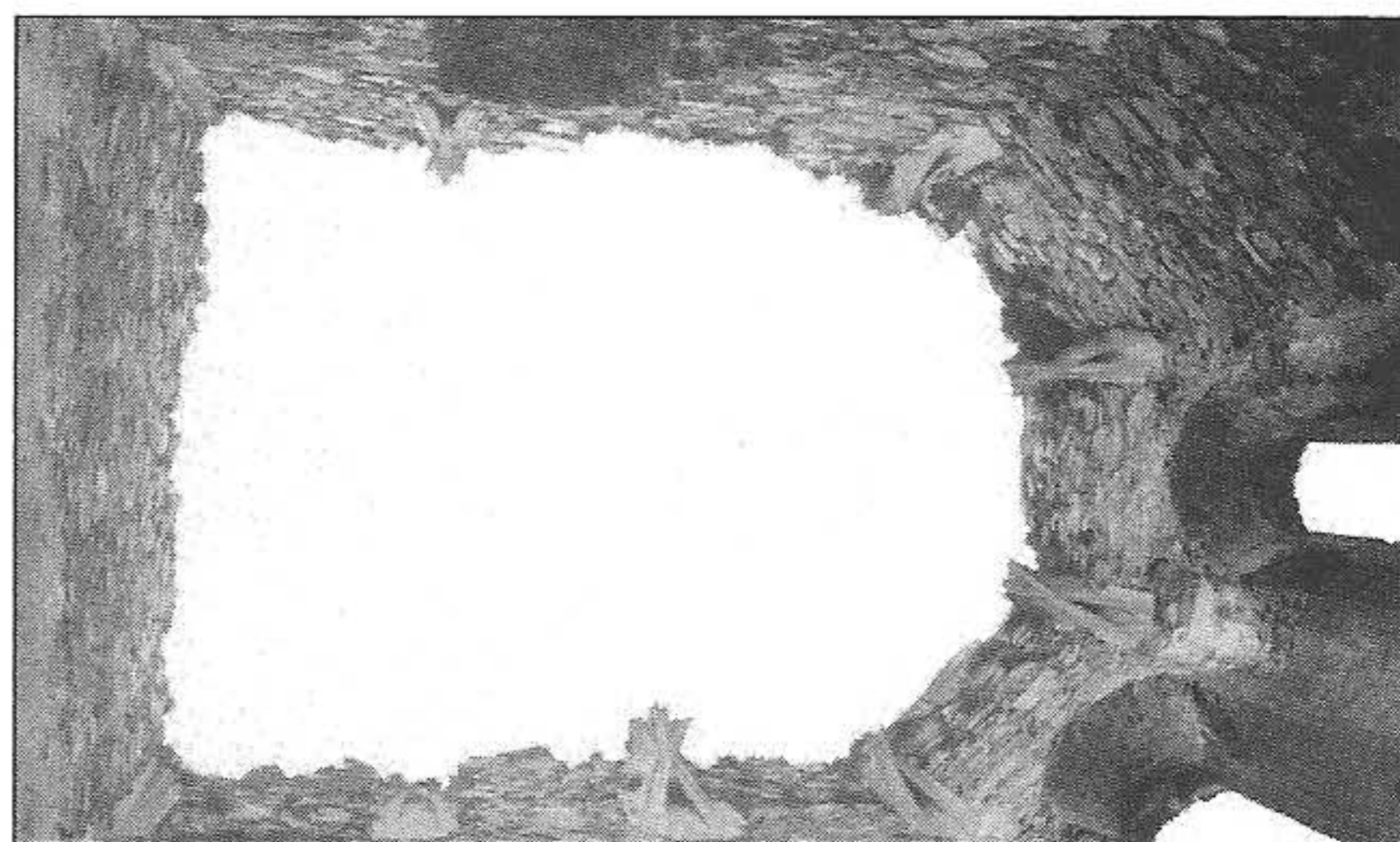

67. Obnovu zřícenin dostavbou představují Smolenice.

účelům a pro uložení sbírky starožitností udržován palác hradu Uhrovec a věž zříceniny hradu Slanec majitelé upravili na rodinné muzeum. Obdobně si ve svých sídlech zřídili rodové muzeum i majitelé Krásné Hôrky a Sklabině.

Veřejný zájem na památkové péči o hrady začíná krystalizovat až od poloviny 19. století po zřízení Císařské a královské centrální komise pro výzkum a údržbu památek ve Vídni (1850) a následném založení Uherské dočasné komise pro památky (1872). Pozornost se sice orientovala zejména na sakrální architekturu, ale už na sklonku 19. století došlo k romantickému restaurování některých zachovalejších, ale též pobořených hradů (Zvolenský hrad, Víglašský zámok, Banská Bystrica, Bojnický zámok) a od začátku 20. století dochází i ke konzervování některých hradních zřícenin (Filakovský hrad, Strečno).

Následkem rozpadu Uher a vznikem Československé republiky došlo k úplnému přerušení vazeb slovenských památek na uherskou (maďarskou) památkovou správu. S tím se musela nesolventní slovenská památková péče, zastoupená od roku 1919 Vládním komisariátem na ochranu památek, nějakou dobu vy-

68. Příkladem kvalitně provedené konzervace a uchování autentického vzhledu zříceniny je Hrušov (pohled od jihozápadu).

69. Produktem rekonstrukčního památkového zabezpečení nedávné doby je Strečno. Pro srovnání průhled kaplí vzhůru před a po rekonstrukci. ▲

rovnávat. V oblasti záchrany hradních zřícenin rozvinul v roce 1923 český umělecký historik Jan Hofman samostatný program, díky němuž došlo k zabezpečení části Trenčianského hradu a v letech 1928–30 celkem úspěšně proběhla komplexní konzervace hradu Hrušov. Do záchrany slovenských zřícenin se zapojil i Klub československých turistů v Praze, jehož zásluhou došlo k menším konzervačním pracím na několika slovenských hradech (Beckov, Muráň ad.).

Nadějně rozběhlý proces záchranářských aktivit pozastavily Hitlerem vynucené politické změny v roce 1938 a neodvratné válečné události. Nová etapa v záchraně poškozených památek proto mohla nastat teprve po válce, a to až se založením Pamiatkového ústavu v Bratislavě v roce 1951. V letech 1961–70 došlo zásluhou jeho pracovníků k vyhlášení nejvýznamnějších historických staveb za národní kulturní památky, mezi něž se dostalo i patnáct hradů. Díky tomu se v průběhu dalších desetiletí velká část z nich stala předmětem ekonomicky náročných činností zaměřených na jejich záchranu. Z těch nejvýznamnějších musíme vzpomenout komplexní obnovu Bratislavského a Trenčianského hradu, rozsáhlé konzervační práce na hradech Beckov, Devín, Strečno a na Spišském hradě. Nelze vynechat i obnovu dal-

ších zpřístupněných a muzeálně využívaných hradů – Bojnického zámku, Oravského hradu, Krásné Hôrky a několika jiných.

Zásadní změna společenského zřízení po roce 1989 sice přinesla útlum úplných, někdy nepříliš šťastně provedených obnov hradních souborů, ale na druhé straně se do procesu záchrany některých hradních zřícenin zapojily nadace a občanská sdružení, které nad nimi obětavě převzaly neformální patronát (Lietava, Uhrovec, Oponice, Sklabiňa ad.). Vzniká tak nová naděje, že dosud nevelký počet komplexně památkově zajištěných hradních zřícenin (zhruba jen 10 % z jejich počtu) bude postupně narůstat a že se tak podaří alespoň zpomalit neustále se urychlující proces rozpadu těchto památek vysoké hodnoty. Bližším seznámením s nimi a upozorněním na jejich kulturně-historickou cenu tomu chce napomoci i tato knížka.

Lit.: *Pataki 1931; Menclová 1958; 1961; Fiala 1966; Menclová 1973; Marosi 1974; Fiala – Habovštiak – Štefanovičová 1975; Kopčan – Krajčovičová 1983; Fügedi 1986; Štefanovičová 1995; Klein 1995; Fiala 1996; Ruttkay 1999; Bóna – Šimkovic 2003; Šimkovic – Bóna 2003; Bednár 2006; Bóna – Šimkovic 2006; Ruttkay 2006.*